

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 3 APRIL 2013 PRIS: 89:-

Tysk vår

Landet som blomstrar när EU krisar

RICHARD SWARTZ, ROLF GUSTAVSSON, BJÖRN MEIDAL OCH ULF PETER HALLBERG
granskar Europas stormakt.

SAMHÄLLE

NIKLAS EKDAL

om varför Centerpartiets kris har bibliska dimensioner.

FRIZON

KERSTIN WESTERLUND BJURSTRÖM

om hur Stockholm riskerar att bli som alla andra städer.

VÄRLDENS GÅNG

JOHAN HAKELIUS

om bäst sätt att bevara Hugo Chávez kvarlevor.

INTERPRESS 2804-03

7 388280 408901

RETURVECKA V 22

JUST NU TILL PAKETPRIS

**Alla nio antologier
endast 399 kr*!**

**Styckepreis:
80 kr***

*Porto tillkommer

– En ovärderlig kunskapskälla för att hålla sig ajour i brännande samhällsfrågor.

– Alice Teodorescu, jurist och debattör. Medverkare i Den nya borgerligheten.

axess.

Häng med i debatten!

De nio antologierna

Framtidens arbetsmarknad

Climategate

Välfärdsstatens framtid

IT och rymden

Den nya borgerligheten

Nya partier och missnöjespartier

Bergslagen i globaliseringens tidevarv

Den hotade publicistiken

Extremism

bygger på seminarieriet

Från järnbruk till hjärnkraft

på Engelsbergs bruk under

2010-2012.

Ledande forskare, politiker och

debattörer medverkar!

se/shop

– Böckerna ger en bra sammanfattning och introduktion till komplexa och viktiga ämnen i tiden.

– Adam Cwejman, förbundsordförande för Liberala ungdomsförbundet. Medverkar i Den nya borgerligheten.

**Peter
Elmlund**

I våra städer ser vi nästan ingen som helst representation av våra invandrades kulturellt förankrade estetik.

Var finns den etniska arkitekturen?

I samband med utställningen *Figurationer* på Edsviks konsthall i Sollentuna 2009 startade en lång, hätsk och på många håll förvirrad konstdebatt på våra kultursidor och bloggar. När jag läser om inläggen slår det mig att många meningsskiljaktigheter hade kunnat lösas upp som dimman i morgonssolen, om de inblandade hade kunnat enas om vad de menar med de termer de använder.

Begreppsförvirringen var monumental och jag skulle kunna ge många exempel på det, men då jag helst vill undvika konstdebattens sorgliga slagfält, drar jag mig fegt undan till några korta och förhoppningsvis oangripbara anmärkningar.

Det finns en grupp konstnärer i Norden som vill återupprätta statusen för traditionellt figurativt måleri, de så kallade retrogardisterna. Målet är inte att tränga ut andra konststrukturer utan att åstadkomma en situation där olika genrer kan existera sida vid sida. Så är det i dag inom musiken där jazz, opera, pop och allt annat kan leva i fredlig samexistens. Där är det otänkbart att en recensent dömer ut en opera utifrån jazzmusikens bedömningsmallar.

Retrogardisterna påstår självklart inte att figurativ konst är förbjuden eller icke existerande. Vad de kritiserar är den idag dominerande konststrukturingens maktstruktur, som de upplever som missunnsam och uteslutande, för att inte säga totalitär.

Modernismen inom konsten blev under 1900-talet institutionaliserad i utbildningsväsende, stipendienämnder, konsthallar och museer. Den transformerades så småningom till postmodernism och därefter till något som vi enklast kan kalla för samtidskonst (jag syftar här inte på contemporary art – efterkrigskonst – utan bara på den rena betydelsen "konst i samtiden").

Begreppen skiftar men maktstrukturen är kvar och den bestämmer vad som är modernt, vad som ska representera vår samtid. Oavsett "ism" ska konst fortfarande vara kreativ, nyskapande och gränsöverskridande. Att jobba i och utveckla en tradition är inte lika accepterat inom konsten som inom musiken.

Så när en grupp figurativa konstnärer med en utställning och en bok försöker skapa uppmärksamhet och respekt för sin konststrukturing sågas den utmed fotknölnarna. Författaren och poeten Eva Ström drog sig inte för att göra liknelser med nazismens konstsyn, vilket på ett övertydligt sätt illustrerar de uteslutningsmekanismer som är förhärskande inom konsten.

Ungefär samma konflikt råder inom arkitekturen, fast här blev postmodernismen aldrig särskilt slagkraftig, så det är mer korrekt att idag tala om nymodernism eller avantgardearkitektur.

När den sociala ingenjörskonsten övergavs på 70-talet i samband med misslyckandena för storskaliga bostadsområden, kom arkitektutbildningen mer och mer att inrikta sig på det konstnärliga uppdraget. Kunskaper om och intresse för arkitekturens psykologiska, sociala och ekonomiska konsekvenser övergavs.

Det kanske mest avgörande momentet är dokumenterat i boken *"The City after the Automobile. An Architect's Vision"*, (vars ena författare, Moshe Safdie, var chef för Urban Design-programmet på Harvard från 1978 till 1984):

At Harvard, following decades of close association between environmental, political, and architectural issues [...] the university decided that study and training in architecture and urban policy did not belong together [...] Architecture, landscape architecture, and urban design [...] remained in the Design School, "purified" of the mundane and "elevated" to the status of Art.

Arkitektur är precis som konst institutionsstyrt och det dröjde inte länge innan Harvardmodellen hade spritts till flertalet arkitektskolor runt om i världen. Resultatet ser vi idag då tidningar tävlar om att publicera bilder på den ena avantgardebyggnaden efter den andra. Traditionell arkitektur, liksom diskussioner om beteendevetenskapliga aspekter av byggnader, avfärdas brutalt på samma sätt som retrogardisterna avfärdas.

Nyckelbegreppet här är "fysisk determinism" och det är ungefär lika fult som fascism.

Den institutionella maktstrukturen inom arkitektur är synnerligen svår att utmana. Det är i karriär och kronor kostsamt för en arkitekt att ifrågasätta systemet och därför råder ofta total tystnad.

För att illustrera bristen på debatt kan anföras att det inte förekommer någon som helst diskussion om frånvaron av etnisk arkitektur. Procentuellt sett tar Sverige emot flest invandrare i Europa sedan lång tid. I offentliga sammanhang är vi stolta över det och tidningarna publicerar nästan dagligen exempel på missförhållanden som måste åtgärdas eller rasism som måste bekämpas.

Men om vi undantar kyrkor så byggs bara svensk modernism. I våra städer ser vi nästan ingen som helst representation av våra invandrades kulturellt förankrade estetik. I USA uppmuntras etniskagrupper att uttrycka sin identitet i den offentliga miljön, men den som skulle argumentera för något sådant här hemma skulle snart tystas med det tillintetgörande begreppet "orientalism".

**"Of all the things
I've lost I miss my
mind the most."**

Ozzy Osbourne

Okunskap är ett av världens största problem

Fokus går på djupet varje vecka. Vi sammanfattar, förklarar och analyserar veckans viktigaste händelser och vi gör det vid sidan av det vanliga mediedrevet.

Att läsa Fokus hjälper dig att behålla skärpan och perspektivet. Just nu har vi ett erbjudande till dig som vill behålla skärpan varje vecka. Gå in på www.fokus.se/prenumerera och teckna din prenumeration redan idag så får du Fokus direkt hem i din brevlåda varje fredag.

Erbjudande:

Passa på! Teckna en helårsprenumeration på Fokus 41 nr/år för endast 995 kronor (värde 2 009 kr) och få samtidigt en prenumeration för surfplatta, helt kostnadsfritt (värde 1 558 kr). **Du sparar hela 2 572 kr!**

10 SAMHÄLLE

- Statsvetenskap* Niklas Ekdal tolkar Centerpartiets kris bibliskt **10**
Mali Dorothée Thienot om hur Malis unga stod upp mot islamisterna **12**
Sociologi Ann Tiberger undrar om en amerikansk prognosguru har något att lära svenska kolleger **14**
Storbritannien Stephen Castle granskar Skottlands kamp för nationellt oberoende **16**
Krönika Nick Cohen noterar hur räddhågsna liberaler hukar **18**
Notiser Tankesmedjor, finskt förakt och pressgrannar **19**

20 FRIZON

- Frizon 1* Göran Hägg berättar Skottlands sanna och falska historia **20**
Frizon 2 Anita L Du Rietz frågar sig hur svenska företag ska etableras i en globaliserad värld **24**
Frizon 3 Kerstin Westerlund Bjurström anser att det krävs nytänkande om Stockholm **26**
Frizon 4 Lars Anders Johansson konstaterar att arkitekturen har blivit totalitär **30**

32 OPINION

- Gunnar Wetterberg ser hur medborgarlönen återuppstår **32**
 Ann-Sofie Dahl om alliansens brist på försvarspolitik **33**

TEMA: TYSKLAND PÅ RÄTT VÄG

36 Den nya nationen

Tyskland är idag ett land utan rötter, uppstått efter andra världskriget och kommunismens fall. Resultatet är ett europeiskt Tyskland istället för ett tyskt Europa. **Av Richard Swartz**

41 Underbara år framför sig

I den europeiska krisen står Tyskland välmående och stabilt. En viktig orsak till särställningen var en reformprocess som blandade traditioner med förnyelse. **Av Rolf Gustavsson**

45 Ett land för vuxna

Det tyska kulturutbudet är bedövande i både kvantitet och kvalitet. Slussarna har ännu inte öppnats för kommersialism och underhållning. **Av Björn Meidal**

50 Med trottoaren som tidsmaskin

Flanören är en genre med lång tradition i tysk litteratur. Berlin blev centralt för dess motiv och utveckling. **Av Ulf Peter Hallberg**

”

*Tyskland är
Sveriges allra
viktigaste granne.
Ändå är dagens
Tyskland ett
närmast okänt
och främmande
grannland.*

Rolf Gustavsson, sid 41

54 INTERVJU

Hans Hederberg samtalar med Stasiagenten König.

58 TRADITION

Marcus Nordlund argumenterar för att Shakespeare skrev *Hamlet*.

62 CIVILISATION

Kulturhistoria

Litteraturhistoria

Tv

Idéhistoria

Litteratur

Krönika

Notiser

Per Landin om den klassiska reseguiden Baedeker **62**

Kristoffer Leandroer hyllar Marcel Proust **64**

Ivar Arpi ser makten speglas i tv-serien *Game of Thrones* **65**

Bo Lindberg läser en ny bok om Descartes och drottning Kristina **67**

Per Klingberg presenterar Christian Kracht **68**

Theodore Dalrymple retar upp sig på tuggummin **70**

Konstmuseer, Hjalmar Söderberg och litterära preferenser **71**

72 RECENSIONER

Mats Wiklund utreder de förbittrade motsättningarna mellan demokrater och republikaner **73**

Olle Abrahamsson finner en räddningsplan för Europa **77**

Torbjörn Elensky uppmärksammar fördomar och hat **78**

Svante Lovén söker värme i litterära gemenskaper **80**

Mats Fält granskar den franska extremismens ansiktslyftning **82**

Svante Nordin följer frihetens relation till religionen **84**

Håkan Tribell spårar marknadsreformernas orsaker **86**

Lisbeth Lindeborg uppmärksammar problemet med parallella rättssystem **88**

Martin Lagerholm går till de nazistiska läggen **89**

Tom Hedlund talar om vädret **91**

Carl Rudbeck läser T S Eliots brev **92**

Håkan Arvidsson visar hur gamla krig blir som nya **94**

Mattias Lundberg klargör poängen med högre utbildning **96**

98 VÄRLDENS GÅNG

Johan Hakelius funderar över tecken i tiden.

AXESS

Ansvarig utgivare och

tf chefredaktör: Peter Elmlund

Redaktörer: David Andersson,

Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionsråd: Niklas Ekdal, Thomas

Gür, Peter Luthersson, Nathan

Shachar, Isabella Thomas

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Redigering: J Losciale/P Carnhagen

Bildredaktör: Ellinor Carlsson

Nästa nummer: 14 maj 2013

Annonser: redaktionen@axess.se

Material: Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.

Vd: Kurt Almqvist

Ekonomiansvarig: Linda Bengtsson

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: *Brandenburger Tor*,
bildbearbetning Lasse Burell

Prenumerationsärenden: Helår

9 nummer: 624 kr. Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31 E-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display, Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Kraftwerk/Ruter

Olle Abrahamsson

Rättschef på
justitiedepartementet

David Andersson

Författare och redaktör
på *Axess*

Ivar Arpi

Frilansjournalist

Håkan Arvidsson

Historiker och författare

Anna Brodow

Inzaina

Konstkritiker i *SvD* och
doktorand i konstvetenskap

Stephen Castle

Journalist på *International Herald Tribune*

Nick Cohen

Författare

Ann-Sofie Dahl

Docent i internationell
politik

Theodore

Dalrymple

Läkare, debattör och
författare

Anita L Du Rietz

Fil dr, associerad forskare
vid Centrum för
näringslivshistoria

Niklas Ekdal

Skribent

Torbjörn Elensky

Författare och kritiker

Mats Fält

Fri skribent, inriktad på
internationell politik

Rolf Gustavsson

Journalist och författare

Johan Hakelius

Skribent

Ulf Peter Hallberg

Författare och översättare

Hans Hederberg

Författare och tv-producent

Tom Hedlund

Kritiker och docent
i litteraturvetenskap

Göran Hägg

Författare och docent
i litteraturhistoria

Lars Anders

Johansson

Kulturansvarig på Timbro

Per Klingberg

Frilansskribent

Martin Lagerholm

Skribent och
litteraturkritiker

Per Landin

Författare och kulturskribent

Kristoffer Leandroer

Författare

Bo Lindberg

Professor i idé- och
lärdoms historia vid
Göteborgs universitet

Lisbeth Lindeborg

Fil dr i statsvetenskap

Svante Lovén

Docent i litteraturvetenskap

Mattias Lundberg

Fil dr i musikvetenskap,
verksam vid Uppsala
universitet

Peter Luthersson

Docent i litteraturvetenskap

Björn Meidal

Professor i litteraturveten-
skap vid Uppsala universitet

Christer Nilsson

Författare och historiker

Svante Nordin

Professor i idé- och
lärdoms historia vid Lunds
universitet

Marcus Nordlund

Docent i engelska vid
Göteborgs universitet

Carl Rudbeck

Fil dr i litteraturvetenskap

Richard Swartz

Journalist och författare

Dorothee Thienot

Frilansjournalist

Ann Tiberg

Politisk reporter på TV 4

Håkan Tribell

Chef för idéverksamheten
på Timbro

Kerstin Westerlund

Bjurström

Arkitekt SAR/MSA, ordfö-
rande för Icomos Sweden

Gunnar Wetterberg

Samhällspolitisk chef
på Saco

Mats Wiklund

Journalist och redaktör
på *Axess*

Jag vill inte ändra lagen

Torbjörn Elensky anmäler i *Axess* nr 1 2013 ett antal böcker om rasism och näthat, däribland min statliga utredning *Främlingsfienden inom oss* (SOU 2012:74). Han påstår att jag i utredningen skulle betrakta rasismen "som en smitta som sprids via språket". Han antyder att jag bara vill "angripa ... de förkastliga orden" och inte grundorsakerna till rasism vilket är "som att försöka utrota svamp genom att plocka dem en och en". Han antyder att jag vill angripa rasismen bara genom lagstiftning och att min vision skulle vara ett "kränkingsfritt" (offense-free) samhälle.

Jag förespråkar inte att alls rasistiska åsikter ska bekämpas enbart med lagar och juridik. Hets mot folkgrupp och förtal av enskilda är redan förbjudet. Jag anser att det är angeläget att inte nätet blir en frizon där det accepteras som annars inte är tillåtet. Så är det redan, även om det finns en rad hinder för att komma åt brottsliga uttalanden som görs på nätet. Jag föreslår inga förändringar av gällande lagstiftning. Jag konstaterar att det är svårt att motarbeta rasistiska aktörer med juridik eftersom "bara en liten del av all främlingsfientlighet på nätet kan klassificeras som kriminell". Det är tillåtet att göra främlingsfientliga och rasistiska uttalanden och jag föreslår inte någon ändring på den punkten. Jag skriver ingenting om ett kränkingsfritt samhälle.

Däremot noterar jag att mycket av samhällsdebatten numera förs på nätet. Det är, och kommer att vara, det viktigaste mediet för rasister och andra, som har svårt att passera det filter i form av en ansvarig utgivare som finns i etablerade medier. Jag säger uttryckligen i utredningen att den naturliga åtgärden är att skapa alternativ på rasisternas egen arena:

"Med hjälp av nätsatsningar för demokrati och mot främlingsfientlighet och intolerans kan man skapa en motbild, bilda opinion mot främlingsfientlighet och ge unga människor som dagligen befinner sig i näts riskzon en mer nyanserad världsbild. [...] Genom att bemöta den organiserade rasismen med samma metoder som de själva så framgångsrikt använder sig av, tar det demokratiska samhället ställning och vägrar att lämna walkover till intoleransen."

Bengt Westerberg

Torbjörn Elensky svarar:

Det är mycket viktigt att möta rasisterna på deras egen arena. Men det är inte nog. Demokratin i Sverige och hela Europa står inför allvarliga utmaningar idag. Det gäller att den underliggande oro som extremismen och intoleransen när sig av tas på allvar och bemöts proaktivt. Detta måste ske även i etablerade medier liksom i politiken. En alltför stor fokusering på uttrycken riskerar att reducera viktiga strukturfrågor till rena formsaker.

Lars Lönnroth är tendentiös

I *Axess* nr 1 2013 går Lars Lönnroth till hårt angrepp på min kritikergärning i *Svenska Dagbladet*. Jag framställs närmast som en symbol för kultursidans påstådda förfall, och detta görs med en argumentation som är minst sagt tendentiös.

I stället för att skriva om den kvalificerade litteraturen och facklitteraturen dominerar nu populärkultur och ytlighet fullständigt, enligt Lönnroth. Och här påstår jag vara "precis det slags akademiker som Martin Jönsson behöver för att legitimera sin nyordning". Som belägg för sina märkliga påståenden anför Lönnroth att jag i min doktorsavhandling från 2002 drev tesen att den seriösa romanen kan vitaliseras av populärlitteraturen, samt att jag i *SvD* framför allt recenserat deckare.

Det är uppenbart att Lönnroth är på jakt efter en syndabock. Att tesen i avhandlingen äger sin litteraturhistoriska giltighet, också långt utanför de exempel jag arbetade med, vet naturligtvis Lönnroth. Att jag också ägnar ett långt avsnitt i avhandlingen åt att kritisera estetisk populism och naiva uppvärderingar av populärkulturen förtiger han däremot, liksom att mina recensioner av deckare kännetecknas av samma kritiska grundhållning som när jag skriver om annan litteratur.

Om Lönnroth verkligen menar att populärlitteraturen inte förtjänar att behandlas på ett seriöst sätt har han rört sig långt ifrån den position han själv intog både som ung rebell i pamfletten *Litteraturforskningens dilemma* från 1961 och tjugofem år senare som en av huvudredaktörerna för *Den Svenska Litteraturen*.

Jag har medverkat i *SvD* i tretton år och skrivit hundratals artiklar, en hel del om just deckare förvisso, men också understreckare, debattartiklar och en stor mängd recensioner av bland annat svenska och översatta romaner, arabisk litteratur, och facklitteratur inom humaniora och samhällsvetenskap. Lönnroths angrepp har alltså föga att göra med verkligheten.

Magnus Persson

Och då sa Richard Nixon till Golda Meir...

Apropå Golda Meir som David Andersson skriver om (Israels ledare i närbild) i förra numret.

Det berättas – si non è vero – att när Richard Nixon och Golda Meir med sina staber satt i ett sammanträde vidrörde Nixon hennes arm och pekade på Henry Kissinger och Abba Eban.

– Titta här, sade han, är det inte lustigt, här sitter vi med var sin utrikesminister och båda är judar?

– Visst, svarade Meir, fast min talar bättre engelska.

Eban var född som brittisk undersåte och utbildad i Cambridge. Kissinger har aldrig blivit av med sin tyska brytning.

Leo Kramár

STATSVETENSKAP

Politikens Kain och Abel

Centerpartiets kris handlar inte om en konflikt mellan nyliberaler och välfärdsframare. För att förstå den måste man söka sig tillbaka till Gamla testamentet, skriver **Niklas Ekdal**.

DET FANNS EN TID när Centerpartiet kunde mobilisera en fjärdedel av svenska folket. Idag har Thorbjörn Fälldins 25 procent krympt ihop till Annie Lööfs 3,6.

Hur ska man förstå denna politiska konkurs?

Har det gått upp för väljarna att Bondeförbundet är i otakt med tiden i ett samhälle utan bönder? Har Centerpartiets företrädare varit otydliga? Har andra partier mutats i den civilisations- och urbaniseringskritiska nischen? Har klyftan mellan stad och land blivit så djup att spagaten från 1970-talet är omöjlig på 2000-talet?

Kanske finns det en annan förklaring som kastar ljus över hela det politiska landskapet, inte minst fenomenet Sverigedemokraterna.

Det handlar inte om någon konflikt mellan "nyliberaler" och "välfärdsframare", som debatten om Centerpartiet antyder. Det räcker inte att gå tillbaka till 1980-talet, när denna frontlinje mellan vänster och höger drogs upp.

Man måste tillbaka till gammalt testamentlig tid.

Urkonflikten i vår västerländska kultur är den mellan Bibelns Kain och Abel. Storrebror Kain var odlare medan lillebror Abel var herde. Eftersom boskap är värdefullare än säd blev det en farlig obalans syskonen emellan. När de bar fram sina offergåvor till Gud uppskattade han bara köttet, varpå Kain mördade sin bror.

Den bofastes kamp mot nomaden. På liv och död.

ÄVEN IDAG HAR det rörliga folket, IT-nomaderna utan rötter i myllan, finare gåvor att bära fram i kraft av sitt större bidrag till BNP. På Sveriges politiska skala företräds de av Moderaterna och Miljöpartiet, medan Kain i första hand bär Jimmie Åkessons anletsdrag.

Den antropologiska fronten löper rakt igenom Centerpartiet. Vanligtvis fram-

ställs den som rågången mellan marknadsliberaler och socialliberaler, men det är bara en del av bilden.

Debatlet kring det nya partiogrammet har varit avslöjande. Fri invandring, udda seder som månggifte, slopad skolplikt, minimal stat, platt skatt – alla de förslag som väckte sådan uppståndelse hade nomaden som förebild. Ledningen blev tvungen att injicera en dos bofast mentalitet för att medlemmarna skulle känna igen Centerpartiet: jordbrukssubventioner, region-

stöd, rovdjursjakt, det gamla vanliga.

Just rovdjuren har blivit något av ett lackmustest för livsstil och politiska sympatier. Säg mig vad du tycker om vargen, och jag ska säga dig vem du är.

Även här är man mer betjänt av antropologi än av politisk teori. Nomad-

folk har i allmänhet respekt för de rovdjur som delar deras livsrum. Så var det till exempel med indianstammen nez percé som levde i nordvästra Amerika, längs Columbia river, Clear Water river och Snake river.

PÅ SOMMAREN JAGADE indianerna hjortar i den höga terrängen. När snön började falla följde de viltet till låglandet och övervinttrade längs floderna, som var rika på vandrande lax.

Nez percé beundrade vargen som en skicklig jägare, för dess sätt att hålla samman i flock och ta hand om ungarna. Vargen var helig. När indianstammen idag ser tillbaka på sitt sorgliga öde löper samhörigheten med de stora rovdjuren som en röd tråd; bägge förintades när den amerikanska Västern öppnades för nybyggare under 1800-talet.

Boskapsskötande kulturer har alltid haft en hård förakt till vargen. När livet hängde på ett par kor var det nödvändigt att förfölja de rovdjur som hotade försörjningen. Åtandet kom först, sedan sagorna om varulvar och rödluvor.

Just rovdjuren har blivit något av ett lackmustest för livsstil och politiska sympatier.

Unga i kamp mot islamister

12 Dorothée Thienot om hur Malis unga stod upp mot islamisterna.

Guldläge för Silver

14 Ann Tiberger undrar om en amerikansk prognosguru har något att lära svenska kolleger.

Skottar skakar EU

16 Stephen Castle granskar Skottlands kamp för nationellt oberoende.

Notiser

18 Tankesmedjor, finskt förakt och pressgrannar.

Politisk symbol.

Samtidigt som indianerna trängdes undan i Idaho sköts den sista vargen i småländska Bråaryd. Denna vinterdag 1835 gick ett tåg av segerrusiga bönder till kyrkan för att hålla tacksägelse. Vargkroppen bränd på bål. Djävulen överlistad.

Boskapskulturernas rituella varghat har sin omvända spegelbild i nomadkulturernas vargdyrkan. Nu har gråben gjort comeback på bred front och en urgammal konflikt kommer upp till ytan, med Disneys, Animal Planets, upplevelseturismens, miljöörrelsens, EU:s och marknadsekonomins hjälp.

Svenska jägare och fårägare – Centerns traditionella kärntrupper – betraktar vargen som ett sattyg från Stockholm. De bofasta bönderna, fiskarna och glesbygdsborna känner sig trängda, och har hittat sin symbol.

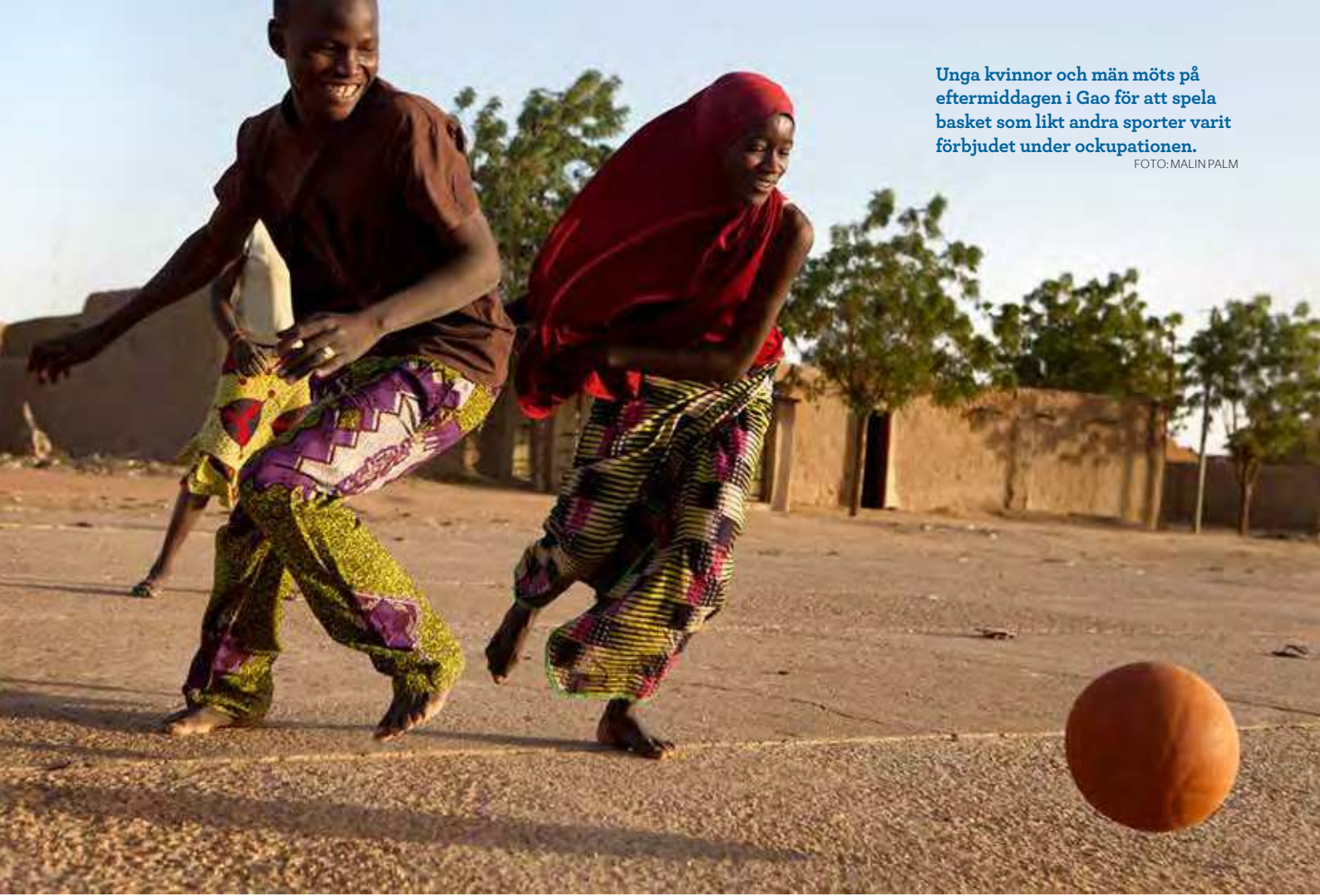
Myndigheternas dubbelspel får onekligen komiska proportioner ibland, som när det ska bedrivas ”skydds jakt” samtidigt som ett genetiskt värdefullt djur som Junselevargen kostas på flera miljoner kronor.

Det finns en vandrings sägen om att Naturvårdsverket planterade ut den första

vargflocken i Värmland. Dolkstötslegenden är densamma som när politiskt korrekta stockholmare anklagas för att flöda landet med billig arbetskraft i form av invandrare från främmande kulturer. Inte att undra på att centerförslaget om öppna gränser väckte ont blod.

Marknaden är nomadiserande, politiken är bofast. Sverigedemokraterna och Vänsterpartiet representerar den sistnämnda mentaliteten. Centern har liksom Socialdemokraterna oturen att stå med en fot i varje läger. ✨

FOTO: GARY KRAMER/U.S. FISH & WILDLIFE SERVICE/WIKIMEDIA COMMONS

Unga kvinnor och män möts på eftermiddagen i Gao för att spela basket som likt andra sporter varit förbjudet under okupationen.

FOTO: MALIN PALM

MALI

Unga i kamp mot islamister

När islamistiska rebellgrupper i Mali försökte införa sharialagar gjorde staden Gaos ungdomar motstånd. Idag är de splittrade och utnyttjas av politiker, skriver **Dorotheé Thienot**.

MED SITT LÄGE vid den lugna floden Niger som kantas av eukalyptusträd ger Gao intryck av en fridfull hamn. Förr kom det turister hit från hela världen men nu ligger staden i händerna på de arméer som den 26 januari befriade den från jihadiströrelsen Mujao's inflytande.

”Rörelsen för enhet och jihad i västra Afrika” verkar däremot inte ha sagt sista ordet än och det kommer säkert att dröja länge innan Gao återvinner det lugn och den frihet som tidigare karakteriserade staden. Självordsattacker och infiltration tar gång på gång död på invånarnas förhoppningar om fred.

Vid sidan av det ”stora” kriget, det som bedrivs av arméer från Frankrike, Mali, Nigeria och Tchad mot jihadisterna, ligger en annan strid och pyrr. Den är diskretare och mindre iögonfallande men ställer olika ungdomsrörelserna mot varandra, när de allihop vill ta åt sig äran av protesterna mot

de olika islamistiska rebellgruppernas närvaro, som MNLA (Nationella rörelsen för Azwads befrielse) och Mujao.

Ungdomarna som är splittrade i olika rivaliserande rörelser verkar för tillfället inte kunna komma överens. Vad som står på spel är vad som händer den dagen då freden och de maliska myndigheterna återigen är på plats i staden – vem blir då ordförande för det statliga ungdomsrådet med medföljande administrativa poster och en budget för att genomföra olika projekt? Utåt pratar man gärna om alla fördelar som regionens ungdomar skulle få ut av det och visar upp en enad fasad. Men många minns korruptionen som ungdomsrådet, precis som alla andra maliska institutioner, berördes av, och man vill gärna peka ut de ansvariga. Striden gäller alltså vem som ska ta över maktpositionerna.

Vem är det som kommer att vinna på det här? De patrullerande grupperna? Sam-

rådsgruppen (Cadre de Concertation des Jeunes) som samlar 24 grupper, däribland Patrioterna och Nous pas bouger (ungefär Vi flyttar inte på oss)? Mötena avlöser varandra utan att man når någon överenskommelse trots de medlingsförsök som gjorts av det äldreråd som enligt traditionen agerar domare i tvister. Patrullerna hävdar att de stått för säkerheten i staden när armén och myndigheterna lämnade Gao i händerna på rebellgrupperna – MNLA, Aqmi, Ansar Dine, Mujao – och övergav staden i kaos. I april öppnade rebellerna fängelserna och lämnade invånarna och statens egendom i händerna på plundrare från alla möjliga håll. Ungdomarna organiserade nattpatruller för att sätta stopp för de stölder och våldsamheter invånarna allt för länge utsatts för.

PATRIOTERNA OCH Nous pas bouger skryter med att det är de som organiserat protest-

Den lokale radiojournalisten Malick Aliou Maiga misshandlades av jihadisterna.

FOTO: MALIN PALM

marscher efter morden på flera av deras anhängare. Vid somliga av dessa marscher i staden vägrade Patrullerna att delta. "Det var rena självmordet. Politiker som satt trygga borta i Bamako hade börjat trycka upp t-tröjor med den maliska flaggan precis när Mujao hade förbjudit landets färger", försvarar sig Moussa B Yoro, ordförande för rörelsen. De som utmanade Mujao-armén och marscherade i alla fall är mycket stolta över det och beskyller bland annat Patrullerna för att vara fega. Kort sagt, i staden där det nu råder en ömtålig fred, börjar det bli dags att göra upp räkningen och alla vill ha sin del av kakan.

PÅ EN INULÄGET avgörande punkt tar Patrullerna på sig skulden. De gav sitt förtroende till de beväpnade islamisterna när de körde ut MNLA i juni 2012. Tidigare hade rebellrörelserna delat staden med MNLA; den tuaregiska självständighetsrörelsen, inom ramen för ett ytligt samförstånd som bara varade från slutet av mars till juni. Många av Mujao-medlemmarna var sedan länge etablerade i staden och kände Gaos ungdomar. "Det var den här restaurangägaren, alla ungdomar från Gao träffades hos honom. När jag såg att han tog till vapen för Mujaos sak insåg jag vem han egentligen var", erkänner

Moussa B Yoro. Steg för steg avslöjade jihadisterna sin verkliga målsättning.

Politiken är aldrig långt borta i den här lilla världen av tänkare och välutbildade som omger sig av ungdomar som tappat intresset för den politiska saken. Rörelsen Nous pas bouger, som ville få befolkningen att stanna trots ockupationen, kritiserar det beteende som går ut på att ta åt sig äran för allt gott som ungdomarnas motstånd stod för. Man hävdar också att man är den enda betydande rörelse som inte slöt upp vid Gaos borgmästares sida när han mycket lägligt återvände från Bamako dagen efter att Gao befriats. "Ingen har ensamrätt på ungdomarna", fastslår Ousmane Maïga, en av de ursprungliga rörelsemedlemmarna. "Patrullernas motstånd kan vi tacka Gaos ungdomar för. De flesta agerade modigt och spontant och det ska inte komma någon särskild kandidat till en framtida maktposition till godo", fortsätter han.

MOTSTÅNDET UNDER Mujao-tiden sitter kanske inte i väggarna på kontoret till något politiskt parti. I en stad som gjort sig känd för en mycket tolerant form av islam fortsatte till exempel Ibrahim att sälja alkohol i hemlighet under hela tiden man var ockuperad av "Guds galningar", som de ofta kallas. En

affärsverksamhet i en ekonomiskt utblottad stad där det ekonomiska utbytet oftare sker med Algeriet och Niger än med de sydliga delarna av landet och där en högriskhandel som Ibrahim inte tvekade att driva vidare till tröst för invånarna i en stad som blivit tyst efter att till och med musik förbjudits.

Ibrahim gjorde motstånd också genom att efter bästa förmåga stötta sina vänner, till exempel Malick Aliou Maïga som drev radiostationen Adar Koima och som nätt och jämt undkom döden efter att uppnått en kompromiss med Mujao – de skulle å sin sida sända böner och religiösa sånger på radio Askia och Malick fortsatte att sprida sin relativt neutrala information. En dag då han råkade säga ett ord för mycket tog det inte mer än fem minuter innan Mujao hittade honom. Efter hans flykt ut ur staden ordnades en stödaktion för honom som jihadisterna inte lyckades hejda. Att helt förlora ungdomarnas stöd skulle innebära att man förlorade det ideologiska kriget.

Malick kunde återvända till Gao i början av februari. I en stad där freden fortfarande är mycket bräcklig krockar nu drömmarna om förändring och de revolutionära idéer som diskuterades så intensivt under ockupationstiden med verklighetens egoism och individuella ambitioner. 🌱

Guldläge för Silver

Den amerikanske prognosgurun Nate Silvers metoder kan bli svåra att tillämpa i Sverige. Men det lär inte hindra någon från att snart försöka, skriver **Ann Tiberg**.

SVERIGE GÅR MOT ett av de mest dramatiska valen på årtionden. Ett val som inte bara kan betyda slutet på alliansregeringen och starten på en period av nya politiska koalitioner, det kommer också att ställa helt nya krav på svenska opinionsinstitut.

För om två partiers framtid i riksdagen hänger på några tiondelars procent blir det inte lätt att pricka rätt valresultat. Frågan är om en amerikansk basebollnörd med valprognoser som specialitet kan ha något att lära svenska prognosmakare.

Före presidentvalet 2008 var det inte många som hade hört talas om Nate Silver. Då var han en anonym bloggare som rätt nyligen gått från att förutse baseballresultat till att penetrera opinionsmätningar. Men hans metod att vikta mätningar från alla institut och göra egna efterbearbetningar gjorde honom till stjärna över en natt när han i sin valprognos prickade rätt i 49 av 50 delstater och slog andra prognosmakare på fingrarna. I den 50:e, Indiana, hade han fel på 1 procentenhet.

Förra årets presidentval visade att Silvers framgångar 2008 inte var en slump. Denna gång prickade han rätt i alla 50 delstater. Han gick tidigt emot dem som trodde på en seger för Mitt Romney och höll fast vid detta under hela valkampanjen, trots hård kritik från republikaner som ansåg att hans analyser gav för hög sannolikhet för en Obamaseger. Vilket fick tv-kommentatorer att redan under valnatten utse Nate Silver, vid sidan av Barack Obama, till valets egentliga vinnare.

SILVERS FRAMGÅNGAR HAR varit så stora att när hans webbsida Fivethirtyeight.com, uppkallad efter antalet elektorer i presidentvalet, köptes upp av *New York Times* inför valet 2012 stod hans sida för en femtedel av all trafik dit. Sidan är en gulddruga för den som är intresserad av statistisk metodik och grafik. Där finns redan en diskussion om hur väljarkårens demografiska förändringar kan påverka 2016 års presidentval.

Men Nate Silver har inte undgått kritik, och det finns de som menar att han saknar politiska insikter och enbart ägnar sig åt att frossa i siffror medan andra kritiserar honom för att han inte redogör för sin metod i sådan detalj att den går att granska. Framgångarna för Silvers metod beror inte enbart på egen skicklighet. Han drar nytta av

det faktum att amerikanska opinionsmätningar lider av stora bortfall, vilket öppnar möjligheten för den statistiskt händige att göra egna sammanställningar och efterbearbetningar. Han viktat instituten efter tillförlitlighet och väger också in historiska och demografiska data i sina analyser.

I Sverige har vi rätt sällan debatter om opinionsinstitutens metoder. Detta trots en numera rätt vildvuxen flora av mätningar som ibland kan vara motsägelseful-

la om man ställer dem emot varandra. Men det är ju inte förrän vi närmar oss val som opinionsmätningarna blir verkligt intressanta. Frågan är då om här finns en marknad för den typen av kvantitativ analys som Nate Silver ägnar sig åt. En analys som skulle handla mer om att förutsäga faktiska valresultat än om att mäta några tiondelars hypotetiska förändringar i olika partiers väljarstöd.

Redan i dag finns flera aktörer som jobbar

Nördens triumf: Nate Silver.

FOTO: NAM Y. HUI/SCANPIX

Oviss utgång. SVT:s valvaka 2010.

FOTO: JOHAN FRÄMST/KAMERAPRESS/IBL BILDBYRÅ

med egna sammanvägningar av institut i så kallade *polls of polls*, till exempel valforskaren Henrik Oscarsson som viktat mätningarna efter hur många som svarat. Men Richard Öhrvall som är analytiker på SCB och forskare på Institutet för näringslivsforskning tror att svenska institut måste bli bättre på att redovisa metoder och osäkerheter som bortfall för att det ska gå att värdera deras mätningar på rätt sätt.

– Det Nate Silver gör är ju att försöka räkna ut vad instituten gör för fel, och sedan korrigera för de felen, bland annat med hjälp av demografi, konstaterar han.

Troligen kommer felaktigheter på grund av stora bortfall bli allt vanligare. I USA kan bortfallen ligga på 90 procent, och mätningar görs ofta helt på webben eller på Facebook. I Sverige ligger bortfallen närmare 50 procent, och här dominerar än så länge telefonintervjuerna. Men på sikt kommer instituten att behöva söka andra metoder för

att nå folk som alltmer sällan svarar i telefon eller orkar sitta kvar under en hel intervju.

– Lösningen på det här borde inte vara att någonsin som Nate Silver, hoppas Torbjörn Sjöström som är vd på Novus. Snarare att vi börjar jobba med kombinationer av undersökningar där man kompletterar telefon och webb.

EN FAKTOR SOM talar emot att någon testar Silvers metod i Sverige är förstås att det svenska valsystemet är helt annorlunda det amerikanska. Deras majoritetsvalkrets gör det möjligt att jobba med exakta prognoser där en majoritet av tänkbara röster i ett antal valkretsar ger segern till en av två kandidater. Vårt proportionella system gör att man i stället måste förutspå procentuella resultat för vart och ett av åtta partier. Därtill kommer att vi har få mätningar som är så stora att de är nedbrytbara på lokal nivå, vilket gör det svårt att som Nate Silver räkna på demografiska faktorer i ett val.

gnoser där en majoritet av tänkbara röster i ett antal valkretsar ger segern till en av två kandidater. Vårt proportionella system gör att man i stället måste förutspå procentuella resultat för vart och ett av åtta partier. Därtill kommer att vi har få mätningar som är så stora att de är nedbrytbara på lokal nivå, vilket gör det svårt att som Nate Silver räkna på demografiska faktorer i ett val.

Han har också själv medgett att hans metod är svår att översätta till europeiska förhållanden just på grund av de här skillnaderna. Dessutom, vilket opinionsinstitutet gärna påpekar, har svenska institut mindre fel än amerikanska. Torbjörn Sjöström på Novus påpekar att snittfelet för de svenska institut som gör telefonintervjuer låg på 0,7 procentenheter i förra valet.

Men inte ens ett genomsnittligt fel på 0,7 procentenheter räcker för att förutspå ett riktigt resultat för partier som ligger på gränsen till att falla ur riksdagen; och det är här det kan uppstå ett verkligt behov av att detaljstudera opinionsmätningarna.

– Om opinionsmätningarna ger Kristdemokraterna och Centern 3,4 procent i augusti, hur ska då väljarna taktikrösta? Mätningarna påverkar ju hur väljarna lägger sin röst så det kan bli oerhört svårt att förutse, säger Richard Öhrvall.

Den som aspirerar på att bli en svensk Nate Silver skulle alltså kunna försöka förutspå vilka partier som trillar ur riksdagen och vilka som blir kvar efter nästa val. Och på grundval av den informationen teckna en karta över tänkbara regeringskoalitioner. Det är ingen vild gissning att någon testar.

Kom bara ihåg var ni läste det först. ✨

Förra årets presidentval visade att Silvers framgångar 2008 inte var en slump. Denna gång prickade han rätt i alla 50 delstater.

Karl för sin kilt.

FOTO: JOE MABEL/CC BY SA/Flickr

STORBRITANNIEN

Skottarna skakar EU

Folkomröstningen om Skottlands självständighet får även konsekvenser utanför Storbritannien. Ett ja till utbrytning skulle utmana Europas enighet, skriver **Stephen Castle**.

SOM ETT EXEMPEL på politisk symbolism var det knappast subtilt. På befallning av Skottlands proseparatistiska regering kommer en folkomröstning om skotskt oberoende att äga rum nästa år, som också är jubileumsår för slaget vid Bannockburn 1314, där undertaliga skottar besegrade engelsmännens styrkor.

Men medan nästa års omröstning utgör ett tydligt, existentiellt hot mot Storbritannien, som Skottland bidrog till att bilda århundraden senare när man 1707 anslöt sig till England, har en annan union dragits in i denna konstitutionella strid: den europeiska.

Efterhand som debatten tar fart tvingas skottarna fundera ordentligt på om en ja-röst nästa år skulle äventyra deras automatiska plats i EU och tvinga dem att ansöka om medlemskap på nytt, med allt vad det innebär.

Samtidigt följs utvecklingen noggrant av nationalistiska och separatistiska parti-

er från Barcelona till Belgien, för att studera de konstitutionella konsekvenserna av en omröstning som många hoppas kommer att bli ett prejudikat för dem själva.

EU-kommissionen, som är medveten om hur laddat ämnet är, tenderade att undvika frågan om självständighet fram till sent förra året, när dess ordförande José Manuel Barroso i ett brev till en brittisk parlamentskommitté förklarade att ett självständigt Skottland skulle tvingas ansöka om EU-medlemskap på nytt.

Det påståendet fick nyligen stöd av ett juridiskt utlåtande beställt av den brittiska regeringen och – ett ovanligt grepp – publicerat av tjänstemän i London.

Det juridiska utlåtandet, ett 57-sidigt dokument, gjorde gällande att om Skottland blir självständigt så kommer landet att bli en "ny stat", medan "resten av Storbritannien" skulle betraktas som en "fortsatt stat", som automatiskt skulle behålla de rättigheter, förpliktelser, medlemskap, avtals-

relationer och befogenheter under internationell lag som Storbritannien för närvarande innehar. I kontrast till detta skulle den nya staten tvingas börja från noll.

Skotska nationalisterna har ofta framställt EU:s existens som en central del av deras argument för självständighet.

"Av EU:s 27 nuvarande medlemsstater", skrev Nicola Sturgeon, vice ledare för Skotska nationalpartiet, i en tidningsartikel förra månaden, "är 20 små länder – 11 av dem ungefär lika stora som eller mindre än Skottland. Det räcker att titta på Irland – som innehar ordförandeskapet för EU under första hälften av 2013 – för att se vilket inflytande varje land utövar, oberoende av storlek."

DET ÄR DÄRFÖR inte förvånande att självständighetsanhängarna ifrågasätter argumentet från London. De citerar sir David Edward, före detta domare i EU-domstolen, som menar att Skottland och resten av Storbritannien skulle hamna i en jämförbar position.

Han hävdar att EU:s lagar kräver att alla parter förhandlar i god tro och i en anda av samarbetsvilja innan en separation kan äga rum.

Frågan är känslig i Skottland av två skäl. För det första är varje hot mot EU-medlemskapet, och därmed tillgången till blockets gemensamma marknad på 500 miljoner människor, ett bekymmer för näringslivet.

Men kanske viktigare för vanliga väljare är frågan om medlemskap i euron. Varje ny stat som ansöker om anslutning till EU måste övergå till den gemensamma valutan när landet har uppfyllt de ekonomiska kriterierna.

Och om ett självständigt Skottland skulle ansöka om medlemskap skulle man knappast kunna utverka den typ av benhårda juridiska möjlighet till utträde ur euron som Storbritannien och Danmark har.

Varje antydning om att Skottland en dag skulle kunna tvingas att ansluta sig den hårt prövade eurozonen innebär potentiellt en stor röstförlust i nästa års folkomröstning.

Självständighetsanhängarna påpekar att

hur man än tolkar de juridiska frågorna, så skulle politiken spela en roll i varje förhandling med Bryssel – precis som den skulle göra i de diskussioner som måste föras med London i en rad frågor för att säkerställa en vänskaplig skilsmässa.

OM SKOTTARNA SKULLE rösta ”ja” till självständighet vore det omöjligt för en regering i London att trots den skotska allmänhetens vilja blockera separationen genom

att insistera på orimliga villkor. Likaså vore det svårt för EU att motsätta sig det skotska folkets tydliga vilja.

Men den som framställer det här som enbart torra, okontroversiella och rent tekniska frågor har nästan säkert fel.

Något som påpekas av John Kay, framstående akademiker och före detta rådgivare åt den senaste skotska regeringen,

är att de två förhandlingarna – med London och med Bryssel – skulle kunna komma att flätas samman. ”Valutafrågan är avgörande”, hävdar han. ”Skottland skulle göra rätt i att söka en överenskommelse om

Vissa är rädda att öppna för en störtflod av separatism, vilket skulle kunna leda till ökad fragmentisering inom ett EU som redan är drabbat av inre motsättningar.

en valutaunion med det återstående Storbritannien, men det vore svårt att förhandla fram en överenskommelse förenlig med den budgetmässiga frihet som är ett mål med självständigheten”. Hans slutsats blir därför att ”Skottland bör vara redo att övergå till en oberoende valuta; marknadensförväntningar skulle börja styra utvecklingen samma dag man fick ett ja”.

UNDER TIDEN SKULLE diskussionerna om inträde i EU huvudsakligen röra de undantag och utträdesmöjligheter som Storbritannien åtnjuter, vilka sträcker sig från dess nuvarande särskilda budgetrabatt för bidrag till EU till dess beslut att förbli utanför det stabilitetsfördrag som är avsett att genomdriva bättre budgetdisciplin.

”De ekonomiska frågor som skulle komma upp vore främst budgetrabatten (som Skottland inte skulle ha någon chans att ärva en del av), nollsat på VAT (en fortsättningskunder troligen förhandlas fram), övergång till euron (EU skulle troligen nöja sig med en vag och på obestämd tid uppskjuten ambition om att Skottland ska delta) och stabilitetsfördraget (uppenbart relaterat till den överenskommelse som förhandlas fram med det återstående Storbritannien).”

Detta är en debatt vars förgreningar sträcker sig långt bortom de brittiska öarna, och på en kontinent som utgör ett lapptäck av olika regioner, många av dem med ambitionen om större självständighet, är insatserna höga. Vissa är rädda att öppna för en störtflod av separatism, vilket skulle kunna leda till ökad fragmentisering inom ett EU som redan är drabbat av inre motsättningar.

Utöver de frågeställningar som professor Kay skisserar skulle ett självständigt Skottland förmodligen vilja skicka sina egna diplomater och sin egen ambassadör (eller permanenta representant) för att delta i officiella diskussioner. På samma sätt skulle landet vilja ha sin egen medlem i EU-kommissionen.

ALLA SÅDANA FÖRÄNDRINGAR skulle behöva godkännas av alla andra EU-nationer, av vilka flera kanske är ovilliga att uppmuntra sina egna oroliga regioner att slå in på Skottlands väg.

Vissa har redan visat hur känslig principen är. Eftersom de inte instämde i Kosovos beslut att bryta sig ut ur Serbien 2008 vägrade fem EU-stater – Spanien, Slovakien, Rumänien, Cypern och Grekland – att erkänna kosovanerna diplomatiskt.

Om Skottland röstar ja nästa år är alltså en komplex och orosfylld förhandlingsomgång att vänta.

Som många frånskilda personer vet är det ofta lättare att tillkännage att äktenskapet är över än att ordna upp familjens ekonomi. ♣

Översättning: Jim Jakobsson

Men vad säger EU?

FOTO: IAN MACNICOL/GETTY IMAGES/ALL OVER PRESS

Nick Cohen är kolumnist, författare och debattör. Hans senaste bok är *You Can't Read This Book* (2012).

Erkänn att ni är rädda!

Mordförsöket på Lars Hedegaard säger oss något vi redan vet men är för fåfänga att diskutera. I Europa kan män och kvinnor utsättas för mordförsök bara för att de uttryckt en kontroversiell eller obehaglig åsikt, precis som de kunde på kommunisternas och fascisternas tid. Nu liksom då vill de flesta människor vända bort blicken. Nu liksom då säger de fega att offret provocerade gärningsmannen.

Hedegaard öppnade sin dörr och en besökare sköt mot hans huvud men missade. 70-åringen fann på något sätt kraft att slå till angriparen i huvudet. Den beväpnade mannen försökte skjuta på nytt, men vapnet klickade och han sprang sin väg. Alla antar att mannen ville döda Hedegaard på grund av hans kritik av islam och hans invändningar mot den breda liberala opinionens kapitulation för det politiska våldshotet efter affären med de danska karikatyrerna.

Låt det vara sagt att jag inte håller med om allt som Hedegaard säger. Men jag är också säker på att jag inte behöver förklara för er att vi måste försvara en skribents rätt att tala fritt även om vi avskyr hans eller hennes argument.

Eller kanske är det just vad jag måste förklara för er.

I Storbritannien fick Hedegaardaffären knappt ett omnämnande. Den enda person som tog bladet från munnen var Douglas Murray, Storbritanniens främste neokonservative radikal, som avskys av det liberala mittfältet och i sin tur avskyr dem. De kampanjgrupper som fördömer minsta hot mot de mänskliga rättigheterna kunde inte förmå sig att fördöma ett potentiellt mordiskt hot mot yttrandefriheten. I deras ögon är den som bekymrar sig om yttrandefriheten en "nykonservativ". De vill inte veta att enbart i Danmark så måste Pia Kjaersgaard, före detta ledare för Dansk folkeparti, och Naser Khader, en genuin muslimsk liberal, leva under polisskydd precis som Hedegaard. Liberalernas rädsla för att bli brännmärkta som "nykonservativa" eller "islamofober" av hysteriska vänsteranhängare ser till att hålla dem tysta – men det är inte enda skälet till att de inte säger något.

Den stora posen bland europeiska författare, konstnärer och akademiker är att vi är "modiga". Vi talar som om vi vore dissidenter inom något slags revolutionär underjordisk rörelse, som "säger sanningen om makten" och "överskrider gränser". Vi kan inte medge för vår publik eller oss själva att det finns ämnen vi inte vågar beröra eftersom vi är rädda för att en fanatiker ska skjuta skallen av oss. Vi förblir tysta eftersom vi inte vågar medge att vi är rädda.

När jag förra året publicerade en bok om modern censur tvingades jag konstatera att radikal islam var det mest extrema hotet mot yttrandefriheten i Europa. Det är inte den enda blodtörstiga rörelsen i Europa – det räcker att se på Anders Breivik för att veta det. Men det är den enda terroriströrelse som tar sikte på intellektuella.

Och låt oss vara ärliga: den har lyckats få tyst på dem eller, i värsta fall, driva över dem till förtryckets sida. Det slippriga uttrycksättet hos Mikael Rothstein vid Köpenhamns universitet är numera bara alltför vanligt. "Jag tror att Hedegaard ville ha den här konflikten", förklarade den lärde akademikern för dansk teve, "brutala ord kan vara lika starka som en brutal fysisk våldshandling."

Så ligger det alltså till. En argisint artikel är samma sak som en kula i huvudet. Om någon försöker döda dig för att du uttryckt en åsikt, så är det ditt eget fel för att du "ville" bli mördad. Ingen kan förutsäga hur historien kommer att döma oss, men jag skulle inte bli förvånad om den såg tillbaka på dagens generation av europeiska "liberaler" med rent och skärt förakt. ❀

Översättning:
Jim Jakobsson

I korthet

PRESSGRANNAR

"President Obama vann elektorskollegiet tämligen övertygande förra året trots en marginal på endast 3,8 procent av avgivna röster. Faktum är att Obama troligen skulle ha vunnit elektorskollegiet även om Mitt Romney hade fått fler röster. Den delstat som avgjorde valet – den som gav Obama den avgörande 270:e elektorsrösten – var Colorado, som Obama vann med 5,4 procentenheter. Om alla delstater hade rört sig mot Romney med 5,3 procentenheter skulle Obama ändå ha vunnit Colorado och därför elektorskollegiet – även om han skulle ha fått 1,5 procentenheter färre röster än Romney.

Kontrastera Demokraternas fördel i elektorskollegiet med Republikanernas fördel i representanthuset. I förra årets val fick faktiskt Demokraterna aningen fler röster där (59,5 miljoner röster mot Republikanernas 58 miljoner). Ändå behöll Republikanerna sin majoritet och förlorade bara åtta mandat.

Demokraterna är snara att förklara Republikanernas fördel i representanthuset med ändringar av valkretsindelningen. Det är förvisso en del av förklaringen. Republikanerna drog nytta av sitt extremt framgångsrika kongressval 2010 som gav dem kontroll över valkretsindelningen i många delstater.

Men en stor del av Republikanernas fördel beror på geografiska faktorer snarare än medvetna försök att manipulera valdistrikten. Liberaler tenderar att samlas i befolkningstäta, urbana center där Demokraterna kan få upp till 80–90 procent av rösterna. Däremot tenderar de mest konservativa distrikten i landet att inte ge mer än 70–75 procent av sina röster till Republikanerna. Det betyder att Demokraterna ödslar fler röster i städerna än Republikanerna på landsbygden och berövar därmed Demokraternas marginalröster i distrikt där det står och väger mellan partierna. Att avskaffa partistyrda valkretsindelningar skulle minska Republikanernas fördel i representanthuset men inte eliminera den."

Nate Silver i sin blogg 538.com om hur styrkeförhållandena i elektorskollegiet, som formellt väljer USA:s president, och representanthuset kan variera.

Finlands sak är ännu svår

Tv-serien "Finland är svenskt" i tio avsnitt, som tar upp olika aspekter på ländernas gemensamma historia, har väckt arga och irriterade känslor i Finland. På internet blev

ljudnivån snabbt hög och otrevlig. I hätska utfall kallade anonyma personer programledaren Juhani Seppänen landsförrädare och svenskhora. Det är samma fenomen i hela

västvärlden: människor, som av okunnighet inte tänker efter så noga, blir fula i mun på internet. Så vad gäller saken?

Många av påhoppet handlar om synen på skolsvenskan ("tvångssvenska") och på finlandssvenskarna. I dag har knappt 6 procent i Finland svenska som förstaspråk mot 20 procent under stormaktstiden. Enligt grundlagen har Finland två nationalspråk: finska och svenska. Svenskan är således inte något minoritetsspråk som finskan är i Sverige. Det extrema Sannfinländarnas ungdomsförbund kräver att grundlagen ska ändras och göra landet enspråkigt finskt. Att Finland var svenskt i cirka 600 år fram till riksklyvningen 1809 är tydligen också svårt att hantera för somliga historielösa finnar. Och på något egendomligt sätt verkar finlandssvenskarna i vissa kretsar få klä skott för denna historiska fakticitet.

Som svensk historiker är jag samtidigt pinsamt medveten om

svenskar i allmänhet bristande kunskaper om Finlands historia och dess folks nöd, fattigdom och lidande. Det traumatiska inbördeskriget 1917–18 vid frigörelsen från Ryssland med mer än 38 000 döda stämmer till eftertanke och djup medkänsla. Likaså Stalins syn på det finska folket: "Det är ett sällsynt trögtänkt folk. Förnuftet måste klubbas i huvudet med en slägga." Vilket kostade 94 000 finländare livet (och en del svenskar). Civilbefolkningen fick lida svårt, 60 000 krigsbarn skickades till Sverige undan bombningarna och 400 000 finska karelar tvingades fly västerut in i ett förminskat hemland. Till Sovjetunionen fick Finland sedan betala ett väldigt krigsskadestånd, vilket man tvingades betala till sista dollarn. Ingen västmakt ville riskera sin säkerhet genom ett militärt bistånd till Finland som kom att stå totalt isolerat inför den brutala sovjetiska attacken. Överbefälhavaren Gustaf Mannerheim var, efter att förgäves ha väddat om Sveriges hjälp, mycket bitter över den svenska igelkottstaktiken. "Sverige var ett skitland fullt med skitmänniskor", konstaterade den tilltufsade chefsförhandlaren Paasikivi ursinnigt.

Dagens svenskar har uppenbarligen en hel del att påminnas om inför sina finska bröders och systrars tidigare smärtsamma livsvillkor. Historien måste traderas på nytt för varje ny generation och hållas levande för alla.

Christer Nilsson

Juho Kusti Paasikivi.

FOTO: DAGENS BILD/SCANPIX

EUROPA BORTOM SYNRANDEN

Washington idag är som Delfi under antiken. Här vimlar det av sibyllor, siare, framtidsdydare. Ur 400 tanke-smedjor väljer ett flöde av ord som vill inspirera till skiftande beteenden. Varje betalande besökare kan få höra exakt vad han vill höra. Beslutar oss, sade en gång en fransk filosof, det gör vi när vi väljer vem vi frågar till råds.

Lorne Craner vid International Republic Institute tackar Jimmy Carter för att han återförde moral till amerikansk utrikespolitik. Carter bröt med den ordning som hade härskat under Nixon och Kissinger och förebådade vad som skulle komma under Reagan och den yngre Bush. Moral kan vara det kitt som håller ihop nationens agerande över tid när yttre omständigheter förändras i så hög hastighet. Skiffergasen gör USA till nettoexportör av energi. Det minskar Mellanösterns strategiska betydelse. Och likaså Europa kan komma på längre avstånd

Föredöme: Jimmy Carter.

FOTO: LOUISE GUBB/THE CARTER CENTER

från intressefokus, dock av annat skäl. Förändringar av befolkningssammansättningen kan här ge utrikespolitiska effekter.

– När mina barn, som är i collegeåldern, är lika gamla som jag är nu, säger Lorne Craner, kommer de vita Europaättlingarna att vara

knappt 50 procent av befolkningen. 30 procent kommer att vara latinos, 10 procent asiater och 10 procent afro-amerikaner. Det är inte självklart att närheten till just Europa då består.

Också andra skäl talar emot Europa.

– När vi talar med européer idag kan vi inte längre samtala som vi brukade göra, säger Lorne Craner, som i Bushadministrationen arbetade åt Colin Powell. Européerna har blivit så inåtvända. De har inte längre ett världsperspektiv. Med kineserna kan vi resonera om varje hörn av Afrika eller Latinamerika. Kineserna är professionella och flexibla, ja, deras kommunistparti är mer flexibelt än

många demokratiska partier och säkert det mest flexibla auktoritära parti som världen skådat.

Det återstår att se om och hur moralen kan balansera realpolitiken.

Peter Luthersson

Av Göran Hägg

1

Göran Hägg är författare och docent i litteraturhistoria.

När fiktionen blir fakta

Vår uppfattning om Skottland och skottarna präglas i hög grad av missförstånd, myter och manipulationer. Förvanskningen av historien sitter så djupt att den för många blivit sanningen.

För längesen såg skottarna ut som alla andra. Åtminstone till kläd-seln.

Männen – och förmodligen även kvinnorna – bar en lång skjorta eller kolt eller klänning. Den kan ha varit av ylle, linne eller skinn och hade oftast materialets ursprungliga färg, även om stormän förstås kunde unna sig mer exklusiva kulörer.

Det var sammalångskjorta eller kolt som burits i Europa ända sedan forntiden, även i vårt land, och som fortfarande, i tunnare tyg, förekommer i Mellanöstern. Ett oerhört praktiskt plagg, som givetvis bärs utan byxor under. Stormän och deras kvinnor kunde också komplettera med en mantel i lämpligt material och tilltalande infärgning.

Långskjortan blev kvar i perifera områden som Irland och de av invandrade gaelisktalande irländare glest befolkade skotska Högländerna. På gaeliska kallades den léine.

I Lågländerna och "the Border Country", där majoriteten av skottar bodde och den politiska makten fanns, hade större välstånd gjort att man kunnat överge långskjortan och klä sig mer komplicerat. Här talades en nordengelsk dialekt, som när den börjat nedtecknas till skillnad från gaeliskan sågs som nationalspråk. De berömda strider mot den engelske kungen som utkämpades 1297–1328 och leddes av kämpar som William Wallace, Black Douglas och Robert Bruce var lågländsadelns frihetskrig. Wallace var med all säkerhet inte kostymerad som i filmen *Braveheart*, även om den Wallace-statyn som på sistone rests utanför Stirling är slående lik Mel Gibson.

Högländarnas primitiva liv var okänt för de flesta briter och en källa till förakt och fasa för de närmast boende lågländarna i städer som Glasgow, Perth eller Aberdeen. Medan jordbruk och i stort sett allt nyttigt arbete utfördes av kvinnorna ägnade sig männen, åtminstone enligt sin egen hederskodex och lågländsgrannarnas uppfattning, enbart åt inbördes stamkrig, överfall och boskapsräder mot slättbygden. De sågs som tjuvar och mördare, om de alls sågs.

I det karga, glesbefolkade bergslandet hade en primitiv form av feodalväsende uppkommit. De gaelisk-iriska stamrikena hade splittrats i små enheter under lågländskungens formella ledning – som i praktiken inskränkte sig till att godkänna nytillträdda hövdingar. Hövdingarna hade ofta utomgaeliskt ursprung – norska vikingar som blivit kvar sedan området införlivats med Skottland, saxiska stormän som gift sig till titeln eller normandiska ädlingar som fått området i förläning. De underlydande brukade ändå i teorin räknas som hövdingens anförvanter, clan. Ordet betyder avkomlingar, och i kontakten med omvärlden benämndes de ofta med gaeliskt "son"-namn MacDonald, MacGregor och MacLeod. Någon gång var namnet istället ett öknamn som Campbell, "Krokmun", eller rentav normandiskt som Fraser – franskans fraise, jordgubbe. Klanerna var en ganska flyktig materia. De kunde upplösas eller nybildas. De sociala koderna var typiska för stamsamhällen. Det originella var det sätt på vilket området ändå ingick i den europeiserade skotska feodalstaten. Lite som sentida kolonier med lydhövdingar i Afrika.

Att blanda in dessa vildar och rövare i de tronstrider som utkämpades i det egentliga Skottland ansågs olämpligt eller osportsligt på samma sätt som att enrollera infödda i europeiska kolonialmaktens tvister i Afrika. Den mest kända kungliga åtgärden i ett klankrig var istället slaget på North Inch 1396. Den sorts evenemang där kolonialherrar låter "vildar" agera till förnöjelse för den sofistikerade överheten. Två tvistande klaner, Quhele (uttalas Kay) och Chattan, fick göra upp inför kung Robert III med 30 kämpar var på ett fält norr om den gamla huvudstaden Perth. En lokal smed som tagits in som reserv av Chattan tillhörde de elva överlevande. Quheles lag förintades. Klanen upplöstes och försvann ur historien.

Men även Högländerna nåddes av viss utveckling. På 1400-talet infördes ett nytt sätt att väva ylle, tartan. Ordet förklaras av Hugh Trevor-Roper, som skrivit den bästa skildringen av myterna om Skottland, *The Invention of Scotland* (utgiven postumt 2008), vara franskt, tiretaine, och syfta på

Georg IV: kung för sin kilt.

FOTO: BRIDGEMAN ART LIBRARY/IBL BILDBYRÅ

”

Högländarnas primitiva liv var okänt för de flesta briter och en källa till förakt och fasa för de närmast boende lågländarna.

vävmetoden. WW Skeat uppger dock i sitt klassiska *Etymological Dictionary of the English Language* (1879–81) att ordet syftar på ”Tartariet”, det vill säga Österlandet. Vilket ändå bekräftar det främmande ursprunget. Från början har det rört sig om enfärgat tyg, ofta rödbrunt som hedarna. Men vävtekniken tycks ha gått framåt på öarna i väster där fisket gav utrymme för större välstånd. Här uppkom bruket att väva brokigt med färgad tråd.

Det nya tyget utnyttjades i olika plagg. För högre herrar tillkom en sorts strumpbyxor, trews eller

trowes. De passade för ryttare eller den som blev buren av underhuggare, men inte för fotvandrare. Kung Jakob V beställde 1538 ”byxor i högländstartan”, för besök i det bistra klimatet. Hans ”högländsjacka” var dock av sammet och hans långskjorta av holländskt kläde.

Avtartan vävdes även *plaid*. Ordet är enligt Skeat släkt med latinets ord för skinn och vårt ord föll och avsåg först en mantel av vilket material som helst. Men vävd i tartan blev pläden snabbt både statussymbol och nyttöföremål. Den spred sig bland fol-

»

ket och ersatte den gamla långskjortan. Ett stort tygstycke som hängde över ena axeln och ofta nålades ihop även över den andra, varpå det fästes kring midjan med bälte och draperades så att det hängde en bit ner på låren. För de fattiga kunde tartan-pläden ersätta alla andra plagg. Den var varm och gick att använda som sovsäck eller tält. Men det fanns nackdelar. Den var svår att utföra nyttigt arbete i – vilket dock enligt klannormer inte borde oroa en riktig karl. I blåsig väder visade den ibland förskräckliga saker.

Hursomhelst spred sig plädmodet under 1600-talet. Olika öar och trakter uppgavs mot slutet av seklet kunna särskiljas på olika typer av tartan.

Skottland befann sig då sedan 1603 i personalunion med England, sedan den skotska familjen Stuart ärvt kronan även där. Men kung Jakob VII (eller II av England) störtades 1688 på grund av sin katolska tro. Länderna förenades 1707 till Storbritannien. År 1715 blir äntligen krigare från Högländerna synliga i större sammanhang. Kung Jakobs son James Edward Stuart försökte återta kronan. Hans glesa stöd fanns bland annat bland katolska stormän i Högländerna, som innan allt ebbade ut i sanden sände kämparklädd i pläd eller långskjorta.

Försök att pacificera högländsborna följde. Området öppnades genom vägbyggen. Man ville även utbreda civilisationen genom att påbjuda anständig klädsel. Förslaget föll. Annars hade det märkligaste skotska plagget, kilten, aldrig kommit till.

Sedan området öppnats beslöt 1730 en driftig engelsk kväkare från Lancashire, Thomas Rawlinson, att förlägga smältverk för järn nära Loch Ness. Det som lockade var tillgången på bränsle från björkskog som han köpte på rot av klanhövdingen Ian MacDonell. Problemet var att de lokala skogsarbetarna hindrades av den opraktiska pläden. Rawlinsons geniala lösning blev att klippa av pläderna och förvandla nederdelen till en kjol av anständig längd. Resten av pläden fick samma mer blygsamma mått som de färgglada plädar turister idag köper i väverierna utanför Inverness och bars som en mantel eller jättescarf över axeln. Ordet kilt hade funnits tidigare, men då avsett pläden. Från början kallades den praktiska arbetskjolen philibeg.

Modet spred sig som en löpeld. Det var redan allmänt när en tragisk vändpunkt kom 15 år senare. James Edwards son Charles Edward Stuart, vanligen kallad "Bonnie Prince Charlie", höjde på nytt upprorsfanan i den hopplösa ambitionen att bli kung Karl III av Storbritannien. Det fanns inte ett uns av skotsk nationalism i företaget. Än mindre någon högländspatriotism. Men fortfarande kunde ett antal katolska eller starkt tory-rojalistiska klanhövdingar kommendera ut blint lydande arrendatorer för att med bredsverd kämpa för Stuartmonarkins återkomst. Men redan i Högländerna fanns även klaner som stödde den sittande dynastin. Och de flesta skottar, lågländarna, var puritaner och starkt Stuartfientliga.

Ändå lyckades prinsen nå halvvägs ned till London, innan han tvingades tillbaka till Skottland och upp i Högländerna. Återstoden av hären krossades i det förfärliga slaget vid Culloden 16 april 1746. Den

än blodigare slakten på flyende högländare efteråt sågs som rättvis bestraffning av brottsliga vildar. Sadistiska tortyravrättningar avledare ur prinsens parti väckte jubel bland åskådarna.

Nu förbjöds, från och med den 1 augusti 1747, män att bära "högländskläder", det vill säga: "The Plaid, Philabeg or little kilt, Trowes, Shoulder Belts, or any part whatever of what peculiarly belongs to the Highland Garb." Dessutom förbjöds "tartan or party-coloured plaid or stuff" i rockar och jackor. En exakt bild av modet vid tillfället, inklusive den 15 år gamla kilten.

Men också början till något nytt.

Ett undantag fanns i förordningen – militära förband. En högländsmilish hade redan tidigare rekryterats av kronan för att hejda boskapsstölder och utpressning, Sidhier Dhu eller The Black Watch. Den kom snart att tjänstgöra även i krig utomlands. Fler högländsregementen skapades nu – en väg till utkomst för fattiga ynglingar som drabbats av härjningarna i hembygden och de tilltagande vräkningarna när klanhövdingar och andra jordägare ersatte sina arrendatorer med mer lönsamma färhjordar. Redan från början kläddes dessa soldater i den praktiska kilten, som därigenom blev den centrala persedeln i den enda tillåtna typen av högländskläder.

Uniforma tartan-mönster användes regementets kiltar. Nya regementen fick nya varianter. Genom leveranserna till armén kunde väverinäringen expandera. Mest framgångsrik i branschen blev med tiden lågländsfirman Wilson & Son i Bannockburn.

Att regementena marscherade till säckpipa, ett alleuropeiskt instrument som annars var på väg att komma ur modet, gjorde att säckpipan kom att associeras med kilten och bli det nya Skottlands speciella instrument.

Under Napoleonkrigen väckte högländsregementena beundran på kontinenten inte bara genom sitt mod utan också genom sin exotiska och till synes uråldriga klädsel. De tycktes inordna sig i den keltiska romantik som en generation tidigare med falsifikatet *Ossians sånger* spritts över Europa och gjort namn som Oscar, Fingal och Selma populära.

Det avgörande steget togs i krigets slutskede, i juli 1814, då Walter Scott anonymt publicerade romanen *Waverley* om Bonnie Prince Charlies uppror 1745. Scott blev sin tids mest lästa och hyllade berättare i Europa men värderas idag lågt. Det är orättvist. Alldeles fränsett sitt underhållningsvärde är han antagligen litteraturhistoriens störste enskilde innovatör. Han uppfann den historiska romanen, det vill säga en berättelse som skildrar tider berättaren inte själv upplevt på ett sådant sätt att vi är medvetna om förändringar i tänkesätt, livsvillkor och klädedräkt. Likaså metoden att låta huvudpersoner som Bonnie Prince Charlie bara uppträda tillfälligt, medan vi följer en påhittad, ointressant biperson som blir vårt titthål ut mot den främmande miljön och dess märkliga personligheter. Likaså det konstlat "ålderdomliga" språk som talas av vikingar, romare, indianer eller gaeliska högländare. Framförallt uppfann han "den allvetande berättaren" som kan befinna sig på flera

”

Scott blev sin tids mest läste och hyllade berättare i Europa men värderas idag lågt. Det är orättvist.

”

Skottlands
hedar blev vid
sidan om
Italiens ruiner
det första mo-
derna turist-
målet sedan
Högländerna
pacificerats,
vägar byggts
och röveriet
upphört. De nyss
så avskydda
ödemarkerna.

platser samtidigt och titta ut genom flera personer.

Mer lokalt blev han från och med Waverley den viktigaste skaparen av Skottland och skottarna som vi känner dem. Huvudpersonen bevittnar i kapitel 15 en högländskrigares entré på ett gods i lågländerna: ”En stadig, mörk ung man, småväxt, vars vida veck på pläden förstärkte den utstrålning av styrka som hans person uppvisade. Den korta kilten eller kjolen visade hans seniga och välbyggda ben; getskinnsbörsen, omgiven av de vanliga skyddsvapnen, en dolk och en stålsmidd pistol, hängde framför honom, hans mössa hade en kort fjäder, vilken antydde hans anspråk på att bli behandlad som Duinhé-wassel, eller en sorts ädling; ett bredsverd dینگlade vid hans sida, en rundsköld hängde på hans axel.”

Historien om upproret, prinsen och högländarna utlöste en enorm entusiasm. Redan 1782 hade förbudet mot civila högländskläder hävts, och entusiaster ur överklassen hade börjat posera i fantasifulla varianter. Med Waverley växte modet till mani, *the tartan craze*. Scott själv byggde på bilden i lysande spänningsromaner som *Rob Roy* (1818) med motiv från upproret 1715 och *The Fair Maid of Perth* (1828) om händelser kring slaget på North Inch.

I januari 1820 grundade entusiaster i Edinburgh The Celtic Society där medlemmarna klädde sig i tartan och kilt, en dräkt som dessförinnan aldrig synt i huvudstaden. Scott blev givetvis hedersmedlem, men nöjde sig med att bära trews. Sällskapetets ledare var David Stewart, exofficer från ett högländsregemente, som 1821 i en bok förklarade att den korta kilten var en uråldrig folkdräkt samt dessutom framförde den revolutionerande idén att det existerat speciella tartan-mönster för olika klaner. Boken kom att återopas som den vetenskapliga grunden för alla senare studier av klanlivet.

Fascinerad av Scotts romaner och vad han hört om den romantiska skotska kulturen beslöt kung Georg IV sommaren 1822 att besöka Edinburgh – den första monark som setts på platsen sedan 1600-talet. Scott utsågs till regissör och värd för besöket med Stewart som assistent. En serie folkloristiska upptåg iscensattes. Klanhövdingar uppmanades infinna sig med uniformt kiltklädda underlydande. De paraderade under Scotts ledning på Castle Hill, där så kostymerade personer någon generation tidigare skulle setts som kriminella främlingar. Tartantyget och även de olika mönstren hade levererats av firma Wilson & Son. Medlemmar av Celtic Society i tartan bildade hedersvakt för kungen. Kulmen kom då monarken själv framträdde utklädd i kilt och pläd i det mönster som Wilson & Son kallade ”Royal Stuart”. Ingen kung hade någonsin förr beträtt Holyroods slottsgemak så kostymerad. För säkerhets skull bar han hudfärgade långkalsonger under kilten.

Möjligen var firma Wilson & Son i god tro beträffande några av de fantasifulla mönster de dyvlade på klanerna. De ska ha tagit råd av expertis. Allt tyder på att denna kom från två märkliga figurer som fullföljde Scotts och Stewarts nyskapande av den skotska identiteten.

Bröderna John och Charles Allen var engels-

män, bedragare, charmörer och, faktiskt, mycket lärda herrar. I Skottland ändrade de sitt namn till Hay efter en utdöd adelsfamilj. De sa sig ha i sin ägo ett 1500-talsmanuskript, *Vestiarium Scoticum*, där allaklanerstartanmönster fanns beskrivna och avritade och dessutom mönster för alla betydande lågländsfamiljer, inklusive Scotts. Manuskriptet hade tillhört Bonnie Prince Charlie. Till dem som tvivlade och förklarade tanken på urgamla klanmönster absurd hörde faktiskt Scott. Men det hjälpte inte.

Efter att först ha arbetat diskret som rådgivare åt Wilsons och andra framträdde bröderna öppet 1829. De publicerade manuskriptet i en begränsad upplaga 1842. Två år senare kom ett större praktverk om klanerna. Under mellantiden hade bröderna utvecklat sin bluff. De var i själva verket John Sobieski Stuart och Charles Edward Stuart, sonsöner till Bonnie Prince Charlie från vilken de ärvt manuskriptet! En tid höll de som tronpretendenter ett slags hov utanför Inverness med säckpipeblåsare och kiltar i ”Royal Stuart”, innan bluffen avslöjades 1847. Bröderna försvann utomlands. Men märkligt nog fortsatte deras bokverk att användas som källor, och hela Skottland klädde sig i tartan och kilt i brödernas påhittade färger.

Redan Walter Scott reagerade som sagt mot galenskaper i den mani han utlöst. Hans svärson Lockhart kallade den nya nationella identitet som skapats för en ”hallucination” och påpekade det absurda i att landets verkliga historia ersatts med dyrkan av högländare som i verkligheten alltid utgjort en liten och vanligen betydelselös del av Skottlands befolkning. Lord Macaulay, som själv var av högländssläkt, skrev 1848 roande i kapitel 13 av *The History of England from the Accession of James II* om det absurda i att målare och skådespelare börjat framställa historiska skotska hjältar som Bruce och Douglas ”i mönstrade underkjolar”. Det var som om man skulle avbildat George Washington med tomahawk och med skalper i bältet!

Men inget har hjälpt. Särskilt som den inhemska kritiken knappast nådde utlandet – som i sin tur älskade den keltiska kiltromantiken och inte ville höra talas om tvivel. Skottlands hedar blev vid sidan om Italiens ruiner det första moderna turistmålet sedan Högländerna pacificerats, vägar byggts och röveriet upphört. De nyss så avskydda ödemarkerna blev romantiska och befolkades av säckpipebläsande sagofigurer med uråldrig kilt i klanens uråldriga färger. Slaget vid Culloden blev en nationalistisk kamp för en hotad kultur varvid de stupade hjältarna sorterats i olika gravar efter klanmönstren. I Edinburghs och Glasgows slumförorter började kiltar dyka upp som tecken på någon sorts tillhörighet i den gemensamma myten.

”Ett folk”, brukar man säga, ”är en grupp människor som förenas av gemensamma vanföreställningar om sin historia.”

Men också omvärldens förväntningar och turistindustrin kan göra mycket för att hålla fantasierna vid liv. Och kanske bör man tillägga att få påhittade nationaliteter är så tilltalande, pittoreska och i grunden ofarliga som ”skotten” i sin ”uråldriga” förpackning. ✿

Den globala kapitalismens dominans

Genom globaliseringen har de nationella institutionerna försvagats, vilket bland annat bidragit till en svagare nationell demokrati. Frågan är vad som kan komma istället.

Av Anita L Du Rietz

2

Anita L Du Rietz är fil dr, associerad forskare vid Centrum för näringslivshistoria.

Det sägs i den internationella debatten att det har uppstått ett demokratiskt underskott i många stater. Nationella institutioner och regler tycks ha gått förlorade utan att de internationella organisationerna lyckats ersätta dem. Det är något vi inte heller kan förvänta oss i framtiden enligt Joseph E Stiglitz, som fick ekonomipriset år 2001. Han har som chefsekonom vid Världsbanken kunnat iakttä hur politiker fått allt svårare kriser att hantera i en globaliserad värld.

Idag reses orealistiska krav från journalister och andra icke-ekonomer på att svensk ekonomi skall räddas från konjunkturedgångar och recession genom att återuppliva John M Keynes recept från 1930-talet med en underbalanserad statsbudget. Att ge hushållen ökad köpkraft i svåra tider gav på den tiden hemmamarknadsindustrin den injektion som krävdes för att skapa fler arbetstillfällen inom landet och få hjulen att snurra. Det var då, när vi hade kvar en inhemsk konsumtionsvaruindustri, och importen bara utgjorde 15–20 procent av BNP. Men nu hamnar svenska konsumenters ökade efterfrågan i lågkostnadsländer som Kina utan att positivt påverka de svenska företagen och sysselsättningen. Med en importandel på över 43 procent av BNP har det blivit svårt att föra den typen av ekonomisk politik.

Joseph E Stiglitz och hans efterföljare är överens om att ett högt skattetryck är nödvändigt om man som i Sverige satsar på en exportvaruindustri och accepterar att övriga industrigrenar flyttar utomlands. Staten måste ha en stor offentlig sektor för att utbilda, omskola och lotsa en så stor andel som möjligt av den arbetsföra befolkningen in mot sysselsättning och söka matcha mot de kompetenskrav som de globaliserade exportföretagen kräver. Samtidigt försvårar höga skatter på arbetskraft och

företag uppkomsten av nya företag i olika sorters branscher.

Stiglitz efterföljare tycks vara överens om att klyftan mellan fattiga och rika ökar i de välutvecklade länderna med frihandel. Det innebär att tilltron eroderas till dem som i vårt land skall hantera vår framtida välfärd. Desto större är skälet att analysera hur staten satsade på det svenska näringslivet och företagandet under gångna tider. Byggs nationalstaten upp av krigiska erövringar? Knapast. Den svenska statens motor var de institutioner som skapade förutsättningar för företagande och sysselsättning.

Min forskning kring kvinnors företagande har lett fram till nya insikter om hur politiker och nationalekonomer förr gemensamt sökte bygga institutioner för att premiera företagande och sysselsättning i Sverige. Låt oss dela in svensk näringslivshistoria utifrån ett nytt institutionellt synsätt i tre perioder:

I. ETABLERINGSFASEN (1720–1865). Med det nya arvet kom Gustav Vasa och hans ättlingar att premiera en tillväxt i företagandet genom att på politisk väg organisera villkoren för hantverk och handel. Med generalämbetsskråordningen likriktades reglerna för hantverk och handel. Kvinnors företagande fick ett första större genombrott med 1720 års reviderade skråordning och manufaktur etablerades från 1739.

Syftet var att uppmuntra företagare att starta verksamhet under ordnade former runt om i landets städer. Köpingar och handelsplatser utvecklades. Företagarna fick monopolliknande villkor via etableringskontroll, fördelning av marknads efterfrågan och därtill stabil lönsamhet genom en fastlagd prissättning. Stabila ekonomiska förutsättningar och möjligheter för barn att arva företag byggde upp en borgarklass i städerna.

Stilstudie från 1970-talet: sömmerskor i Borås.

FOTO: PEO ISANDER/SCANPIX

II. EXPANSIONSFASEN (1865–1965). Med näringsfriheten 1864 blev etableringsrätten i stort sett fri. Gränserna gick inte mellan stad och landsbygd utan mellan nationsgränserna. Företagare kunde verka i flera näringar och tilläts ha hur många anställda som helst. Nu lades grunden för våra svenska storföretag varav många blivit bestående. Konkurrenten från utlandet hejdades av tullmurar. Under en kortare tid influerades vi av frihandel. Men då detta inte slog väl ut infördes tullar mot utländsk konkurrens för att skydda den svenska industrin. Som Jan Bohlin visat skiftade importen över från färdiga konsumtionsvaror till råvaror efter det att tullar höjts. Dessa insatsvaror användes i den förädlingsindustri som växte sig starkare under 1900-talets första hälft. Vi fick en bredd i tillverkningen som vi inte haft varken förr eller senare. Framförallt gynnades kvinnors företagande och sysselsättning inom konsumtionsvaruindustrin. En lågräntepolitik, fasta växelkurser, låga skatter och låg inflation (i fredstid) bidrog till stabila företagarförhållanden.

III. ERODERINGSFASEN (1965–). De institutionella förhållandena förändrades efter andra världskriget då Sverige från 1950-talet valde frihandelsvägen. Arbetsskatter höjdes för att driva på överflyttning av arbetskraft från lågproduktiva företag till exportindustrin, vilken ansågs kunna bära kostnaderna. Hantverk, hemslojd och många tjänsteföretag kunde inte klara kostnaderna. Högt skattetryck tillsammans med hård internationell konkurrens gjorde att inhemska företag fick allt svårare att överleva. Tekoindustrin flyttade till lågkostnads-länder liksom stora delar av övrig hemmamarknadsindustri. Krisen drabbade först denna del av näringslivet och på 1970-talet även exportindustrin men vissa delar ”räddades” av ett antal devalveringar.

”

Idag accepterar vi alltmer att kapitalism och multinationella företag skapat egna spelregler, även om vi ogillar dem.

Fram till för cirka 50 år sedan fanns således ett politiskt institutionellt ramverk som stödde företagarna. Skatterna hölls relativt låga för att uppmuntra konsumtion och företagande inom landet. Arbetslösheten blev bara besvärande hög när internationella kriser hejdade exportvaruindustrin.

Frågan är om inte Sveriges vägval har gjort oss mer sårbara? Politiken för strukturrationaliseringar har under de senaste 50 åren riktats mot hemmamarknadsinriktade branscher som vuxit sig riktigt starka. Vissa delar som tekoindustrin kom att nästan helt utplånas, mer än 100 000 arbetstillfällen försvann. Anrika industristäder som Örebro, Norrköping och Borås avindustrialiserades. Men även andra konsumtionsvarubranscher drabbades, som möbelindustri, porslin, glas, viss kemisk teknisk industri och livsmedelsindustrin. Lennart Schön menar att skälet till att de omfattande nedläggningarna mötte så lite motstånd i den allmänna opinionen var att kvinnor huvudsakligen arbetade där. De blev arbetslösa, måste omskolas och slussas till offentliga sektorn som politikerna samtidigt byggde upp.

I ett historiskt perspektiv tycks stödet för inhemskt förankrat företagande ha förblivit svagt. En hög arbetslöshet accepteras. De animerade debatter som förekom i den gamla ständsriksdagen lyser med sin frånvaro. Då diskuterades företagarnas behov av trygghet i stabila institutioner och hur detta skulle avvägas mot de monopoltendenser som uppstod. Konsumenternas krav på låga priser fick avvägas mot ett rikt utbud av kvalitetsprodukter.

Idag accepterar vi alltmer att kapitalism och multinationella företag skapat egna spelregler, även om vi ogillar dem. Vi noterar dagligen och vänder oss mot företeelser som ett ansiktslöst ägande, fondkapitalism utan insyn, otydliga regler för gränslöst företagande (som finanssektorn), uttryck som Corporate Social Responsibility när det saknar tydligt innehåll, lågprioriterat miljöansvar och bristande kvalitetskontroller (som i livsmedelsindustrin). Svenska institutioner tycks ha blivit underordnade en globaliserad kapitalism.

Nya politiska rörelser uppstår som en följd av vårt näringspolitiska vägval – miljö-rörelsen kritiserar bland annat långväga transporter och miljöfarlig produktion medan invandringsfientliga grupper ifrågasätter om vi får rätt typ av arbetskraftsinvandring.

Frågan är om inte nationalstatens ekonomiska suveränitet hotas. I en globaliserad värld försvagas de inhemska institutionernas betydelse. Hur ser de ekonomisk-politiska framtidsvisionerna ut? De flesta politiker och ekonomer tycks vara överens om att vi har för få jobb och för många arbetslösa. Sverige skulle behöva en halv miljon nya jobb. Handelsministern vill fördubbla exporten. Men hur skall det gå till?

Demokratin är baserad på ett nationellt ramverk. Om vi låter internationella institutioner styra näringslivet minskar folkets inflytande. Frågan är hur svenska företag och branscher skall kunna etableras och utvecklas i en globaliserad värld. ✨

Stockholm i brytningstid

På grund av en ohelig allians mellan vilseförda miljövänner och makthavare med förkärlek för skyskrapor riskerar Stockholm att bli alltmer likt de flesta storstäder i världen. Istället borde vi ta vara på Stockholms unika karaktär och förutsättningar.

Av Kerstin Westerlund Bjurström

Stockholm är en av världens vackraste städer. Tack vare framsynt och insiktsfullt utnyttjande av de naturliga förutsättningarna har staden, trots sentida perioder med tidvis generande stora avvikelser från dess goda stadsbyggnadstradition, behållit sin alldeles unika karaktär. Det borde vara en självklarhet att nu undvika förändringar som riskerar att förflicka denna.

Utvecklingen går dock åt ett annat håll. På grund av en ohelig allians mellan vilseförda miljövänner, kortsiktiga ekonomiska intressen och makthavare med personlig kärlek till skyskrapor och trendig arkitektur riskerar Stockholm att bli alltmer likt de flesta andra storstäder i världen. Utvecklingen går dessutom på tvärs mot vad som är socialt, ekonomiskt och ekologiskt hållbart för en stad med Stockholms naturliga förutsättningar.

Något förenklat är miljöargumenten för en drastisk ökning av bebyggelsekoncentration i innerstaden med hjälp av bland annat höga hus att biltrafiken därigenom skulle minska och vi skulle slippa att bebygga parker och grönområden. De ekonomiska argumenten är att det är i innerstan folk vill bo och att det är där som det lönar sig att bygga bostäder. En föreställning som omhuldas är dessutom att höga hus kan göras mer miljövänliga än andra byggnadstyper.

Men om vi vill minska bilåkandet och förbättra kollektivtrafiken så är det inte innerstan utan förorten som behöver förtätas. Vi behöver mer av stadsmiljö som har de kvaliteter som vi menar med stad – tillräckligt tät med gatuliv och närhet till service, arbetsplatser och nöjen. Stockholms innerstad är redan mycket tät.

Byggande i innerstadens trånga lägen, på vindar eller i förorenade hamn- eller industriområden ger liten lägenhetsarea för de satsade pengarna. Ökan-

de täthet i befintlig innerstad och den extrema täthet som av lönsamhetsskäl krävs i utvecklingsområdena medför försämrad miljö kvalitet. Historien har visat att det inte är givet att attraktivitet och betalningsvilja består. Som jämförelse kan nämnas att i Norra stationsområdet "Hagastaden" ligger exploateringen upp mot 4 m² i lägenhetsyta per m² markyta. I innerstan är den 2, i Hammarby sjöstad än mindre och i Gamla stan 3.

Det måste vara möjligt att skapa ny stadsmiljö som är tillräckligt attraktiv där det är billigare att bygga. De vinster en ytterligare förtätning av innerstan kan ge i form av effektivare användning av gatu- och ledningsnät är med största sannolikhet marginella.

Höghus blir med stigande höjd extremt dyra. Det beror, förutom på höjden i sig, på utrymmeskrävande ventilation, värme, vatten, hissar och inte minst brandskydd. Underhållskostnaderna kan med tiden bli så stora att i vissa fall rivning och nybyggnad blir ett alternativ. Entydig forskning visar också att med höghus ökar brottslighet, vandalisering, otrygghet. Storskaligheten ger skugga, blåst, anonymitet och utarmat gatuliv.

Ändå avlöser nya höghusprojekt varandra i Stockholm. Att finansiärer av lönsamhetsskäl hitills varit måttligt intresserade verkar inte bekymra ansvariga politiker. Det var inte många år sedan som dåvarande stadsbyggnadsborgarrådet Kristina Alvendahl på fullt allvar föreslog att det skall införas en premie för den som åtar sig att höghus bygge. Visst kan man, som Centerns miljöborgarråd Per Ankersjö, drömma om att få vara med om att förverkliga en riktigt häftig skyskrapa eller om att få vistas i sådan miljö. Jag tillåter mig dock att ifrågasätta att glädjen skulle vara så länge om han fick den möjligheten. En privat dröm är en sak. Men som ansvarig för ett politikområde måste man utgå

Kerstin Westerlund Bjurström är arkitekt SAR/MSA, ordförande för Icomos Sweden.

Olle Olssons ateljé i Hagalund.

FOTO: ANKARA/CC BY SA/WIKIMEDIA COMMONS

”
Entydig forskning visar också att med höghus ökar brottslighet, vandalisering, otrygghet. Stor-skaligheten ger skugga, blåst, anonymitet och utarmat gatuliv.

från fakta om vad som är bra för människor, miljö och ekonomi. Utmaningen idag är att ta till vara de möjligheter som den snabba befolkningsökningen just nu ger för att utveckla hela storstadsområdet med stadsdelar som blir minst lika attraktiva som innerstaden att bo och arbeta i.

Nya spektakulära byggnader av världsklass i innerstaden verkar i stället vara det som upptar våra politikernas intresse allra mest. Att Stockholm till skillnad från många jämförbara städer är rikt smyckad med enastående arkitektur i verkliga paraddägen verkar man inte vara medveten om. I stället för att framhäva dessa föreslår man nybyggen som direkt förminskar upplevelsen av denna arkitekturskatt. Att det nybyggda Stockholm Waterfront med sina sexton våningar gravt skadar upplevelsen av ett av de internationellt mest kända, Rag-

nar Östbergs stadshus, från många viktiga sikt- och fotopunkter har inte lett till djupare eftertanke.

I ett för stadssilhuett och stadshus lika känsligt läge, mitt emot Centralstationen i kvarteret Orgelpipan kommer en ny byggnad att enligt nyligen antagen detaljplan att bli högre än Waterfront och nästan lika hög som Hötorgsskraporna. Den kommer att dominera över den månghundraåriga Klara kyrka strax intill och över ett mästerverk som Ferdinand Bobergs Centralposthus på Vasagatan. Att bygget av en skyskrapa i samma läge avvärjts efter många års planering gör inte saken bättre.

De så kallade Tors torn i Torsgatans förlängning mot Solna och Karolinska universitetssjukhuset har haft många skepnader. Trots ihållande protester, också från Solna stad, antogs 2011 en detaljplan som tillåter en höjd på 144 m. Det överstiger där- »

med den höjd som vi vant oss vid som markering av stenstadens ytterkant med drygt 50 % och kommer förutom att störa det intilliggande Rödabergsområdet också att allvarligt påverka stadssilhuetten.

Skulle Västra Citys höga bebyggelse över spårområdet från Centralen utmed Klara sjös stränder bli verklighet bryts hittillsvarande planeringsinriktning att behålla skärgårdslandskapets vida vyer och förstärka dess naturliga topografi. Klara sjö kommer tvärtom att alltmer upplevas som en grävd kanal i sammanhängande stadsbygd. Blekholmen kommer inte längre att teckna sig som en holme i stadslandskapet och man kommer inte längre att kunna se Gamla stan och Riddarholmen från till exempel Barnhusbron. Det går heller inte att trola bort att den äldre kvartersbebyggelsen bakom bangårdsoverbyggnaden hamnar i en sänka bakom en flera våningar hög mur invid gator med bara en levande fasad. Stockholms nya karaktärsdrag ser nu i stället för skärgård och kaj ut att bli höga betongkonstruktioner.

Befintligt infrastrukturknippe med motorled, tunnelbanebro och järnvägsbro kommer allt framgent att dela Stockholms historiska centrum. Med nu antagen detaljplan kommer Slussens trafikapparat att möta omgivande historiska miljö och i synnerhet Skeppsbronns så magnifika front mot vattnet på ett synnerligen brutalt sätt. Man tar inte tillfället att ersätta tunnelbanebron med tunnel trots att det skulle säkra tunnelbanan från vatteninfall vid stigande vattennivå och möjliggöra skonsammare lösningar för Slussen. I slutet på 1990-talet utreddes noggrant hur Centralbron skulle kunna grävas ner. Om det fortsatt blir möjligt när Slussen byggs om och arbetet med ny pendeltågstunnel färdigställts har inte besvarats. Byggs Västra city förlorar vi sannolikt för alltid möjligheten att flytta ner spårområdet och järnvägsbroarna under mark.

Som tidigare nämnts hotas våra mest framstående byggnadsverk. Först efter kraftfulla internationella protester främst från Icomos undgick Gunnar Asplunds berömda stadsbibliotek att trängas in av en för platsen överstör tillbyggnad. Stockholms slott, ett av Europas mest ståtliga exempel på romersk barock, kommer om någon bygare vill åta sig att bygga skyskraporna Tors torn att uppfattas ha fått kaninöron. Förslag att tränga in ytterligare en märkesbyggnad på tomten bredvid Nationalmuseum, ett av Stockholms främsta och mest påkostade landmärken och en av de främsta av 1800-talets museibygnader i Europa, presenteras kontinuerligt trots att det enda rätta vore att öppna upp och frilägga det. Exemplet är många.

Stockholms låga och sofistikerade silhuett har ett oskattbart värde, inte bara ur skönhetsperspektiv utan också ur varumärkesperspektiv. Tidigare nämnda kv. Orgelpipan och senare Västra citys stora byggnadsvolymer, lika höga som Waterfront, kommer att synas vida omkring – ovanför Kungliga slottet, Stadshuset och Gamla stan likaväl som ovanför Operan och Arvfurstens palats. Tillsammans med de modernistiska lådor som läggs ovanpå allt fler tak medför de dessutom att Stockholms taklandskap alltmer liknar trist industriarkitektur.

Gradvis eroderar det som av många – inte minst en växande turistström – upplevs som speciellt och attraktivt med Stockholm.

Nya arkitektoniska mästerverk skapas inte på det tillfälliga sätt som nu beslutsfattare i Stockholm hoppas på. Normalt krävs en mycket lång mognadsprocess. Nya märkesbyggnader behöver dessutom mer luft och rymd än vad något innerstadsläge kan erbjuda. De platser i innerstans absoluta närhet som skulle kunnat komma i fråga har utan eftertanke tyvärr redan bebyggts eller är i färd med att bebyggas med främst bostäder.

Vad är det då i stadsbilden som uppskattas av omvärlden och som gör Stockholm attraktivt? Enligt Olle Wästberg, före detta generalkonsul i New York, är det inte att bli mer likt Shanghai eller Atlanta. Han har berättat att för affärsresenärer och turister är det, vid sidan om Stadshuset och stadssilhuetten, Kungliga slottet, den medeltida stadskärnan och Vasamuseet som är de absoluta höjdpunkterna. Han frågade sig hur vi då ens kan tänka på att äventyra dessa genom Slussenförslaget och höga ny- och påbyggnader i närheten. Stockholms mänskliga proportioner med långsiktigt hållbara vänliga byggda miljöer är det som upplevs som mest betydelsefullt och måste bevaras, lade han till.

Wilfred Wang, professor i arkitektur i Texas och tidigare bland annat rådgivare i fastighetsutvecklingsfrågor åt kommersiella företag, har beskrivit det unika i de exceptionella vyer som skärgårdens kontinuerliga vattenrum ger. Ingen annanstans har han sett att vattnen, genom att de omges av jämnhöga byggnader, bildar teaterlika rum som kan jämföras med Roms piazzor. Att topografi och natur kan läsas tillsammans med stadsutvecklingen har skapat ett dramatiskt urbant fenomen starkare än i någon annan stad. Också att gator och parkrum ger långa vyer från öarnas inre ut till vattnet beskrev han som en viktig del i upplevelsen. Han slog fast att Stockholms lokalisering på öar gör att det inte väsentligt går att förtäta stadskärnan utan att samtidigt bygga bort dess största kvalitet och konstaterade att vi farit illa med Stockholm i och med att vi låtit infrastruktur och iögonfallande nybyggen som Waterfront så totalt få dominera på topografins bekostnad.

Vad sker då utanför innerstan? Samtidigt som denna och dess närförorter koncentreras förblir övriga delar av Storstockholm oftast splittrade och utan konkurrenskraftiga centrumbildningar. Dess stadsdelar omgärdas av områden som av många upplevs som otrygga särskilt när det är mörkt.

IStockholms översiktsplan, antagen av kommunfullmäktige den 15 mars 2010, betonas vikten av att kunna röra sig gående mellan olika platser också i förorten. Man accepterar också regionplanens mål att åtta områden ska utvecklas till regionala stadskärnor. Jag betvivlar dock att de ska kunna få det stadsliv som avses eftersom engagemang och fokus så tydligt ligger på innerstaden och dess absoluta närområde.

Synen på grönsstrukturen – de så kallade gröna kilarna – är statisk. Trots att vi vet att till exem-

”

Nya arkitektoniska mästerverk skapas inte på det tillfälliga sätt som nu beslutsfattare i Stockholm hoppas på. Normalt krävs en mycket lång mognadsprocess.

pel traditionell villabebyggelse och också andra former av bebyggelse kan vara väl så fördelaktiga för att upprätthålla ekologiska spridningsvägar så beskrivs de enbart som obebyggd naturmark. Det räcker inte att som föreslås i planen skapa kontaktvägar över de gröna kilarna vare sig genom välfungerande kollektivförbindelser, belysning och gemensamma målpunkter som genom att lokalisera till exempel idrottsanläggningar dit. All tillgänglig forskning visar att för att det ska kännas säkert att röra sig utomhus mörka delar av dygnet behövs det bebodda, helst småskaliga hus, på vanliga gator. Det är känslan av att det finns folk nära, som kan se och höra, som är viktig.

Genomfartsleder är fortfarande utformade som barriärer. Att till exempel en stadsgata som Sveavägen har ungefär samma trafikkapacitet som E 18 utmed Tensta och Rinkeby, och alltså kunde utgöra alternativ på många ställen, diskuteras inte ens i planen.

Nya bostäder har enbart byggts på industri- och hamnområden under många år för att spara grönska. Förutom problem för de bortförsta verksamheterna har det fört med sig att också de många företag som behövs för att till exempel sköta om våra byggnader respektive där vi inhandlar det mesta av våra kapitalvaror nu finns i Stockholms utkant med långa resor och omfattande materialtransport som följd. Möjligheten att arbeta nära sin bostad minskar och nyföretagarna, som behöver billiga och något så när centralt belägna lokaler, missgynnas. Detta sker trots att forskning visar att en funktionsblandad stad ger minskad klimatpåverkan, stärkt social samverkan och ökad företagsamhet. Vad vi förstår avses avsedd blandning av verksamheter i översiktsplanen mest bestå i plats för verksamhet i de nya bostadshusens bottenvåningar, vilket vare sig hantverkare, konstnärligt verksamma eller nystartade företag normalt har råd med.

I stort sett alla Stockholms centralt belägna hamnområden har redan bebyggts. Enligt översiktsplanen ska också de enda återstående Värtan – Frihamnen och Lövholmen och så småningom Loudden tas i anspråk trots att regionplanen vill annorlunda. Det sker trots att utvecklingen i vår omvärld – med en växande marknad runt Östersjön, behov av energibesparing och utveckling av rederier med för detta lämpliga fartyg – talar för växande behov av citynära hamnar också i Stockholm. För att onödigt långtradartransport ska undvikas och miljöfördelar kunna tas till vara måste det finnas rejäla ytor intill kajerna för verksamheter som vidareförädlar och distribuerar det gods och de varor som skall användas i närområdet. Det handlar om allt från livsmedel, kapitalvaror, drivmedel, sten, sand och byggmaterial till byggavfall, schaktmassor och sopor.

De stadsdelar som kommer till längre ut byggs i motsats till innerstaden inte tillräckligt tätt för att det ens ska finnas möjlighet att uppnå ett minimalt utbud av varor och tjänster. För att nämna ett exempel är exploateringen så låg i det nybyggda Annedal i Stockholm vid Bällstaån att man inte räknar med befolkningsunderlag nog till rimligt täta kom-

munikationer på grund av att man valt att prioritera en enorm park i mitten. Med sitt utmärkta läge relativt nära Sundbybergs centrum borde det gått att bygga mer urbant för folk som vill bo så men inte har råd med dyra lägenheter i innerstan.

Om man ser till Stockholms naturliga förutsättningar, i stället för att försöka likna andra, finns det fantastiska möjligheter att bli morgondagens idealstad. Stockholm har storstadspuls, egen karaktär, mänsklig skala, avläsbar historia och spännande topografi, luft, rymd, vatten och viss flexibilitet för idag okända behov bland annat med tanke på klimatsituationen också i innerstan. Problemet med den splittrade förorten kan vändas till en möjlighet att åstadkomma detsamma för fler särskilt nu med tanke på den utveckling som nu måste ske på grund av den snabba befolkningsökningen.

Målet måste vara att alla som bor i Stockholm får del av det som är värdet med att bo i stad: korta avstånd, varierade utbud och kreativa möten. Det måste bli möjligt för fler att ha råd att bo i tät innerstadsmiljö eller att bo mer förortslikt och ändå ha gång- och cykelavstånd till stadsmiljö med stadskvalitet och tillräckligt utbud av service och nöjen. På så sätt förbättras förutsättningarna för att motverka segregation, främja småföretagande och leva miljövänligt.

Dyra byggen i innerstan måste vara undantag. All kraft och fantasi måste koncentreras till Stockholms förorter. Det gäller att utveckla främst regionplanens nya stadskärnor till stadsmiljö som i attraktivitet kan mäta sig med innerstans. Det gäller att utveckla en stadsväv genom hela Storstockholm såväl radiellt som på tvären och oberoende av kommungränser. På detta sätt skulle det gå skapa ny attraktiv stadsmiljö på platser där det är mer praktiskt att bygga och som ger miljöer med mer värde för pengarna än på vindar eller svårsanerade hamn- eller industritomter. Dessutom avlastas citykärnan från trafik.

Det så karakteristiska skärgårdslandskapet är inte bara det som vi idag ser som öppet vatten. Genom landhöjningen har skären och öarna blivit bergknallar och mer markerade höjdparter. Att låta ny tät stadsbebyggelse förhålla sig till landskapet på liknande sätt som innerstadens och bygga vidare på det för Stockholm så karakteristiska mönstret med parker på höjder och utmed vattnet, och med paradbyggnader som i takt med stadens tillväxt placerats som noder på nya spektakulära platser i stadslandskapet skulle förstärka Stockholms identitet och bidra till att hela Stockholm upplevs som en helhet.

I denna väv kan de gröna kilarna inordnas med sina värdekärnor i form av reservat eller park och övriga delar i form av trädgårdsstad eller annan bebyggelse som möjliggör de ekologiska sambanden men inte hindrar aktivt stadsliv.

För att Stockholm igen ska bli ledande inom stadsplanering måste vi tänka nytt. Vi måste involvera hela storstadsområdet, utgå från Stockholms karaktär och topografiska förutsättningar och bejaka nya rön beträffande storstadsutveckling. ✨

”

Målet måste vara att alla som bor i Stockholm får del av det som är värdet med att bo i stad: korta avstånd, varierade utbud och kreativa möten.

**Av Lars
Anders
Johansson**

4

**Lars Anders
Johansson** är kultur-
ansvarig på Timbro.

Den kalla arkitekturen

Arkitekturen har blivit totalitär. Den som går mot den arkitektoniska strömmen häcklas och beskylls för att vara bakåtsträvare.

Varje grop en grav" heter ett verk av konstnären Kent Fernström som kan beskådas på Liljevalchs vårsalong i år. Verket består av pappmodell i skala 1:100 föreställande "saneringen" av det gamla Hagalund i Solna.

Modellbygget visar området precis under rivnings- och byggprojekten där de gamla trä- och tegelhusen jämnas med marken samtidigt som de gigantiska lamellhusen med sina karaktäristiska himmelsblå fasader reser sig mot skyn strax intill.

Det nya Hagalund, i folkmun kallat "Blåkulla" på grund av husens färg, har blivit en symbol för det svenska miljonprogrammet och dess brutala modernistiska arkitektur. Fernströms modellbygge visar också hur det inte bara var den gamla traditionella arkitekturen som fick ge vika för den nya tidens storslagna visioner. Också det gamla gatunätet med sin kvartersindelning fick skatta åt förgängligheten.

Miljonprogrammets försvarare brukar hävda att gamla stadsdelar var tvungna att offras för att komma till rätta med bostadsbristen. Exemplet Hagalund visar att detta inte stämmer. I själva verket byggde man färre bostäder än man rev vid omvandlingen av stadsdelen.

De områden som uppfördes inom ramen för miljonprogrammet är alltjämt de minst populära, där folk hamnar som inte har något annat val. Att reallönerna stått praktiskt taget stilla i dessa områden medan de ökat med 40 procent i övriga landet talar sitt eget tydliga språk: så snart en person eller familj får bättre ekonomi väljer vederbörande att flytta därifrån. Konsekvensen blir en koncentration av ekonomiskt och socialt utsatta grupper.

Att de människofientliga miljonprogramsområdena skulle medföra segregering och sociala problem var inte okänt för de sociala ingenjörerna som fattade beslut om dess uppförande. Det fanns gott om internationella varnande exempel. Ett av de mest kända var Pruitt-Igoe i St. Louis, Missouri. Pruitt-Igoe, till designen inte helt olik Hagalund, bestod av 33 lamellhus som uppfördes 1954

i centrala St. Louis. Tanken från stadens fäder var att stadsdelen skulle lösa de sociala problem som den massiva inflyttningen under efterkrigsåren hade fört med sig. Resultatet blev det rakt motsatta. Området förslummades snabbt och 1974 fattade man beslut om dess rivning. Det finns fantastiska filmbilder från rivningen som kommit att symbolisera modernismens misslyckande. Två år efter rivningen av Pruitt-Igoe stod det svenska miljonprogrammet färdigt.

Helt andra hänsyn än nyttoaspekterna fällde avgörandet när de svenska stadskärnorna skulle "saneras" från 1930 till mitten av 70-talet. Det moderna formspråket hade blivit ett självändamål. På 1930-talet blev arkitektkåren ett villigt redskap åt de politiker som byggde det socialdemokratiska folkhemmet, men det var först i och med uppförandet av miljonprogrammet under 1960- och 70-talen som det kom att implementeras i verkligt stor skala.

Efter det förra sekelskiftets experimentlusta då inspiration hämtades från alla möjliga och omöjliga stilar och epoker kom det svenska 1920-talet att präglas av nyklassicism. Många av de stadsdelar som uppfördes under perioden tillhör idag de mest populära, vilket inte minst priserna på bostadsrätter i dessa kvarter visar. Kanske är det nyklassicismens stramhet som tilltalar det svenska kynnet, kanske är det dess blinkningar åt det gustavianska – en annan storhetstid inom svensk byggnadskonst. Den populära nyklassicismens återhållsamhet kan ha bidragit till att 30- och 40-talsmodernismen accepterades av samtiden, vilket banade väg för den mer brutala form av modern arkitektur som sedan skulle följa.

Den svenska arkitektkårens strömhopp till modernismen var emellertid ingen mjuk övergång utan skedde i praktiken över en natt i samband med Stockholmsutställningen 1930. Året därpå utkom debattboken *Acceptera*, skriven av fem av landets ledande arkitekter, bland andra Gunnar Asplund, som alla medverkat vid utställningen och som där tog strid för de nya idealen. Inte bara arkitektkollegerna utan också alla medmänniskor uppmanades

att "acceptera den föreliggande verkligheten". Det moderna formspråket framställdes som någonting oundvikligt, och den som motsatte sig som hopplös bakåsträvar.

Den som vill veta mer om varifrån inspirationen hämtades kan besöka den pågående utställningen om Le Corbusier på Moderna museet. Le Corbusier har som få andra påverkat 1900-talets arkitektur och stadsplanering med sina totalitära visioner. Särskilt avskräckande är modellen som visar hans vision för en omdaning av centrala Paris, där han ville att en stor del av den gamla bebyggelsen skulle rivas och ersättas med enhetliga punkthus, eller den stadsplan för Stockholm som han lät utföra i samband med en tävling för omplaneringen av Norrmalm 1933.

I nom loppet av två år bytte hela den svenska arkitektkåren estetiskt ideal. Om detta skriver två norska författare, bildkonstnären Christopher Rådlund och sociologen Alexander Ibsen, i den starkt polemiska *En sort bok om arkitektur. Hvorfor moderne arkitektur har blitt så stygg*, där de efterlyser en återgång till ett förmodernistiskt, humanistiskt byggnadsideal.

Rådlund och Ibsen identifierar tre grundläggande egenskaper som konstituerar ideologin bakom den moderna arkitekturen, politik, tidsanda och brott. De menar att modernisterna låtit arkitekturen bli reducerad till ett politiskt instrument, i händerna på företrädare för de mest vitt skilda ideologier. Samtidigt har den gjort anspråk på att vara ett uttryck för tidsandan – underförstått att denna tidsanda endast kan rymma ett enda estetiskt uttryck – och att detta bygger på ett brott med traditionen och historien.

Mot dessa vill författarna ställa vad de kallar för en humanistisk syn på arkitekturen. För denna ställer de upp tre grundförutsättningar, vad de kallar för tvång, varaktighet och civilisation. Med tvång menar de att eftersom byggnader uppförs för att stå i lång tid och forma den omgivning där vi lever och verkar ligger det i arkitektens uppgift att göra utformningen positiv och behaglig. Med civilisation menar författarna att eftersom arkitektu-

ren påverkar kulturen genom de miljöer som den formar bör utformningen av arkitekturen också ta hänsyn till "människonaturen, samhällslivet och historien".

Även om denna schematiska uppställning av egenskaper kan kännas lite krystad är argumentationen trovärdig. Arkitekturen har blivit totalitär. Trots att en överväldigande majoritet av befolkningen föredrar traditionell arkitektur, 80 procent enligt undersökningar som redovisas i boken, byggs det nästan ingenting på det viset. Den som dristar sig att gå mot den arkitektoniska strömmen blir häcklad och beskylld för att vara bakåsträvar. En arkitekt som hämtar sin inspiration från tiden före modernismens genombrott blir beskylld för att göra pastischer. Det var ett öde som drabbade förre planarkitekten i Stockholm Aleksander Wolodarski när denne ritade det uppmärksammade S:t Eriksområdet på Kungsholmen i Stockholm. Området är populärt bland stockholmarna men förhånades av arkitektetablissemangen.

Vilken arkitektur som vi gillar är inte heller bara en fråga om subjektivt tycke och smak. Rådlund och Ibsen pekar i sin bok också på medicinska undersökningar som visar vilken typ av miljöer människor mår bra av att vistas i. Det är inte för intet som populärkulturen låter sina skurkar bo i industriella miljöer av modernistiskt snitt, som Dödsstjärnan i *Star Wars*, medan hjältarna lever i lummiga skogar och bysantinska palats som planeten Naboo. Dessa symboler funkar i populärkulturen eftersom de vädjar till generella uppfattningar om vilka miljöer som är trevliga och vilka som inte är det. När människor själva har möjlighet att välja var de ska bo tenderar de dessutom att välja traditionella stadsmiljöer och villaområden.

När det finns en fungerande marknad är utfallet entydigt: det byggs och säljs betydligt fler traditionella villor och sommarhus än modernistiska dito. Med flerbostadshus är det annorlunda – när det inte är de som ska bo i husen som bestämmer över deras utformning blir det en helt annan smak som gör sig gällande. "Modernism is something you do to other people", uttryckte en brittisk arkitekt det hela vid ett seminarium på Edsviks konsthall häromåret, där han visade bilder på några samtida brittiska byggprojekt – alla i samma brutalmodernistiska stil – och de hus som arkitekterna som ritat dem själva bodde i. I samtliga fall rörde det sig om pittoreska sten- och tegelhus i traditionell stil med spröjsade fönster och murgröna längs väggarna. Inte ens arkitekterna själva tror längre på den byggnadsstil som de tvingar på alla andra.

I förordet till en nyutgåva av *Acceptera* från 1980 skrev den enda av författarna som fortfarande var i livet, Wolter Gahn, om de naiva förhållningssätt som låg till grund för deras omdaning av den svenska arkitekturen:

I en tid där nästan ingenting byggdes hade vi ingen möjlighet att förutse de enorma kvantiteterna i framtidens byggande och de konsekvenser som skulle följa av detta.

Men säkert underskattade vi det psykologiska, trivseln och människornas behov av att själva bestämma... ✿

”

Att de människofientliga miljonprogramsområdena skulle medföra segregation och sociala problem var inte okänt för de sociala ingenjörerna.

”Blåkulla” i Hagalund.
FOTO: BENET O NORDIN/SCANPIX

”

Praktiskt taget utan någon ribba alls ligger systemet vidöppet för manipulation. Curlande föräldrar kan anställa sina barn i sina fåmansbolag, betala ut några tusenlappar och trygga deras a-kassa.

TCO:s förslag om förnyad a-kassa blir i praktiken en medborgarlön. Det är ett grundskott mot arbetslinjen och välfärdssystemet.

Medborgarlön heter pengar

Av Gunnar Wetterberg

I höstas lade TCO ett uppmärksammat förslag om att förnya a-kassan. Att höja taket och jämna ut avgifterna var ståndpunkter som redan hade ett brett stöd.

Det märkliga var förslagen kring grundbeloppet i arbetslöshetsförsäkringen, 320 kronor om dagen. Om man hade tjänat sammanlagt 8 000 kronor under sex månader eller om man överhuvudtaget hade haft något arbete under tre månader skulle man vara kvalificerad för grundersättningen på drygt 7 000 kronor i månaden.

Jag trodde först att jag hade läst fel. Enligt dagens system ska grundbeloppet vara proportionellt mot arbetstiden, det vill säga bara halvt grundbelopp för den som arbetar halvtid. Men nej – så tänker inte TCO. Den som kommer över gränsen ska ha hela beloppet.

Och jag som trodde att medborgarlönen var politiskt död. Men det finns frågor som har nio liv.

Då frågade jag dottern hur mycket hon tjänade på sitt extrajobb på McDonald's under gymnasiet.

– Två tre tusen i månaden, kanske, svarade hon.

– Grattis – då har du kvalat in till a-kassan!

Praktiskt taget utan någon ribba alls ligger systemet vidöppet för manipulation. Curlande föräldrar kan anställa sina barn i sina fåmansbolag, betala ut några tusenlappar och trygga deras a-kassa. Mindre nogräknade yrkesmän kan säga sig leva på a-kassa och ta odeklarerade knäck som svart grädde på moset. På så vis skulle medborgarlönen i TCO-tappning bli ett kraftigt motmedel mot rut- och rot-ansträngningarna att vitmena husarbetet.

Än mer häpen blev jag någon tid senare, när *Dagens Arena* (23/11 2012) intervjuade Irene Wennemo, huvudsekreterare i den parlamentariska socialförsäkringsutredningen. TV4-Nyheter hade uppgett att utredningen enats om att reformera a-kas-

san med TCO-förslaget som utgångspunkt. Hon bekräftade läckan.

– Vi hade möte i måndags med alla parlamentariker och har haft en diskussion före det. Det har varit full accept på att det är det här som ska vara inriktningen på vårt arbete framöver. På så sätt är det ett väldigt tydligt mandat. Sen betyder inte det att man automatiskt lyckas komma överens. Men från att man stod väldigt långt ifrån varandra och drev på för väldigt olika modeller har vi nu en mycket tydligare skiss på hur det i huvuddrag ska se ut, sade hon enligt *Dagens Arena*.

Hur är detta möjligt? Visst, Miljöpartiet har kanske bevarat sina gamla böjelser, och Centerpartiet har drivit grundtrygghet ända sedan bondeförbundet månade om de inkomstlösa hemmamorerna. Men de andra?

Formellt sett kan man hävda att man inför en allmän a-kassa utan att göra den obligatorisk. När kvalgränsen för grundbeloppet sätts till någon tusenlapp i månaden har praktiskt taget alla kommit med, även om det fortfarande är frivilligt att bli medlem för att nå kassornas högre belopp. Det kan förefalla vara en elegant lösning på a-kassedebattens gordiska knut, obligatoriet.

MEN KANSKE ÄR det framförallt därför att förslaget kan framstå som svaret på alla kommunala jungfrurs bön. Ju större hål det blir i a-kassan, desto fler måste utnyttja det kommunala försörjningsstödet, det som en gång hette socialbidrag. Med TCO:s generösa regler skulle stora delar av försörjningsstödet mottagare flytta över till den statligt finansierade a-kassan. Simalabim! fast då glömmes kommunföretagarna finansieringsprincipen, som innebär att staten omedelbart skulle minska de kommunala statsbidragen med lika mycket.

Men det finns starka skäl emot.

Rent praktiskt skulle överflyttningen betyda att Arbetsförmedlingen tog över många av försörjningsstödet mottagare. Hur ska den klara det? Förmedlingen har det svårt nog att klara dagens arbetslösa. Hur ska för-

medlarna dessutom hinna hjälpa ännu fler sökande, som ofta har långt fler och svårare problem än bara arbetslösheten?

Medborgarlönens förespråkare brukar vilja finansiera sina förslag med alla tänkbara andra stödformer, den här gången i första hand försörjningsstödet. Med lite god vilja och fingerfärdighet i kalkylerna kan man möjligen få beloppen att stämma överens i ett statistiskt perspektiv, men vad skulle konstruktionen betyda för den övriga befolkningens lust att underordna sig slaveriet och betala skatt?

Det är inte heller troligt att medbor-

garlönen i längden skulle bli särskilt billig. Grundbeloppets miniminivå skulle vara känslig för snyftreportage i massmedierna. Hur ska man kunna leva på 7 000 kronor i månaden? kommer frågan att ställas, och svaret kommer ofta nog att vara: Det går inte. Och vem klarar då att hålla emot trycket, när valdagen närmar sig?

Framförallt löser medborgarlönen knappast några problem. För att minska försörjningsstödet vore det klokare att återinföra plusjobben, som rätt utformade kan bli en trampolin in på den reguljära arbetsmarknaden för dem som stått längst utan-

för. För ungdomsarbetslösheten är det viktigaste att ta vara på den senaste avtalsrörelsens överenskommelser om introduktionsjobb, i synnerhet om jobbpakten mellan parterna och regeringen kan göra dem lättare att inrätta.

Måtte socialförsäkringsutredningen tänka ett varv till, och besinna sig. Medborgarlönen är en ande som aldrig bör släppas ur flaskan. Det vore ett grundskott mot arbetslinjen – och det är den som det svenska välfärdssystemet bygger på.

Gunnar Wetterberg är samhällspolitisk chef på Saco.

För de nya Moderaterna är försvaret som vilken politisk fråga som helst. Men den kan mycket väl splittra de borgerliga.

Alliansen saknar försvarspolitik

Av Ann-Sofie Dahl

Få anade väl vid den nya alliansregeringens tillträde 2006 att det under de kommande åren skulle bli ett sådant liv om just precis försvarspolitik av alla frågor.

Det var ju ändå det gamla försvarspartiet, Moderaterna, om än i ny tappning, som tog över såväl utrikes- som försvarspolitik. Och i regeringens absoluta topp befann sig dessutom en före detta fjälljägarsoldat, som tillika gått ut som kurssetta vid Lapplands jägarregemente; det kändes på något vis betryggande.

Men det tog inte lång tid förrän det började mullra i de borgerliga väljarleden. Att det var stora försvarsreformer på gång var väl i och för sig väntat – och sådana hade ju redan Anders Björck, Bildtregeringens färgstarke försvarsminister, genomfört på sin tid, utan att det protesterades särskilt högljutt.

Men medan Björck omvandlade det svenska försvaret enligt principen ”smalare men vassare” har Reinfeldtregeringarnas reformer lett till ett försvar som samme Björck beskriver som ”smalare men kassare”. Däri instämmer uppenbarligen många borgerliga väljare.

Klivet har förvisso varit rejält från det gamla högerpartiets klassiska paroll om Försvaret främst! till dagens särintresse. För de nya Moderaterna, eller i alla fall dess

ledning, är det inget särskilt med just försvaret – det är bara en politisk fråga i mängden, utan någon speciell symbolik eller plats i det nymoderata hjärtat.

Det är i försvarsfrågan som utvecklingen inom Moderata partiet – som ju dominerar inte bara regeringskoalitionen utan även utrikes- och försvarspolitik – är allra mest påtaglig, och där klyftan mellan nytt och gammalt är som allra störst. Den osentimentala hållningen till partiets snart 110-åriga historia likaså.

Men det är inte bara de moderata försvarsvännerna som har känt en tilltagande alienering gentemot den borgerliga regeringens utrikespolitiska linje.

Bland Folkpartiets många Israelvänner är förundringen stor över att partiets företrädare i regeringen stillatigande accepterar prioriteringen av de palestinska intressena av den moderate utrikesministern, som i mångt och mycket definierar alliansens utrikespolitik.

Och i Natofrågan – en annan folkpartiklassiker – har Sverige inte rört sig en millimeter närmare medlemskap, trots att både FP och M har frågan på sitt program och lovade att ta tag i den under en andra mandatperiod.

Statsministern låter sig emellertid inte bevakas av oron bland väljarna.

Fredrik Reinfeldt räknar kallt med att de gammelmoderata försvarsvärnarna dels är för få, dels att den moderata identiteten ändå är så stark att de i slutändan inte klarar av att överge sitt gamla parti. Och inte minst: att de helt enkelt inte har någon annanstans att ta vägen.

MEN NU TAR DE ÖVRIGA borgerliga partierna upp kampen om försvarsvännerna – och där har Jan Björklund, Natovän och officer, en klar fördel.

På sina håll viskas det nu till och med om det allra mest förbjudna; om steget över till S, där Peter Hultqvist för vissa börjat framstå som en företrädare för gammalt sunt förnuft i försvarspolitik.

Den politiska erfarenheten säger att val sällan vinnas på utrikes- och försvarspolitik, i alla fall inte i fredstid. Bland de arbetsgrupper som alliansen just tillsatt inför valet 2014 lyser både utrikespolitik och försvar också med sin frånvaro. Statsministern och hans allians satsar uppenbarligen på att plånboksfrågorna ännu en gång kommer att leda väljarna rätt på valdagen, precis som vid föregående val.

Men det var innan landets överbefälhavare avancerade till rikshjälte efter sina varningar om enveckasförsvaret.

Ann-Sofie Dahl är docent i internationell politik.

PASSAT

TEMA

TYSKLAND PÅ RÄTT VÄG

Medan stora delar av Europa går från kris till kris står Tyskland stadigt. Men landet är inte bara avundsvärt för sin dynamiska ekonomi utan är också ett föregångsland inom politik och kultur. En viktig förklaring till framgångarna är viljan att lära sig av sitt förflutna och förmågan att blanda traditioner med förnyelse.

Den nya nationen

Dagens Tyskland är en nation utan rötter som uppstått efter andra världskriget och kommunismens fall. Resultatet har blivit ett europeiskt Tyskland istället för ett tyskt Europa.

Av Richard Swartz

Egentligen är det märkvärdigt: ingenting har som en riven tysk mur kommit att symbolisera det viktigaste som hänt Europa sedan 1945, paradoxalt nog ett rivningsarbete tyskarna själva bidrog mycket litet till. Ronald Reagan, Michail Gorbatsjov, Johannes Paulus II, polska, tjeckiska eller ungerska dissidenter – men knappast politikerna i Bonn eller demonstranterna i Leipzig, denna eftertrupp av statister i sista akten av kommunismens sammanbrott.

Länge ville vi uppfatta sammanbrottet i form av ett enkelt nollsummespel där den ena sidans vinst var den andra sidans förlust. Förlorare var framför allt Sovjetunionen, en stat som snart bekräftade detta genom att upplösa sig själv. Vinnare de östeuropeiska stater och nationer som återvunnit sin frihet och suveränitet.

Men utan att vi då lade märke till det började den stora europeiska omställningen i samma ögonblick som Tyskland återförenades. Sedan kunde Europa inte längre vara sig likt. Murens fall innebar att hela den europeiska efterkrigsordningen hade raserats – och inget hade symboliserat den mer än just Tysklands delning. Tyskarna berördes därför genast av vad som hänt, direkt och utan att vara förberedda. Förbundsrepubliken måste plötsligt stöpas om: den fick fler förbundsländer, nya medborgare utan erfarenhet av demokrati och marknadsekonomi tvingades till historiens förmodligen största, ännu pågående kapitalöverföring (läs: subventionering) när det visade sig att allt tal om DDR som världens tionde industristat varit fräck propaganda och Helmut Kohls vision om *blühende Landschaften* ren önskedröm.

Samtidigt hade Tyskland obestriddligen blivit till Europas största och mäktigaste stat. Och både Tyskland och Europa hade förskjutits mot öster. Men det handlade inte längre om *das ewige Deutsch-*

land utan om ett radikalt förändrat, som – trots murens fall och att det snart är sjuttio år sedan kriget tog slut – fortfarande är okänt eller rentav misskänt av resten av Europa.

På detta finns många tecken som bättre än en redogörelse för politiska program och avsikter visar vad som hänt. Vem hade när muren föll 1989 kunnat tro att det återförenade Tysklands högsta ämbeten, tjugofem år senare, skulle utövas av två östtyskar? Angela Merkel, pastorsdotter och kansler, är som Joachim Gauck, pastor och president, uppvuxen i DDR. Båda har på sin hud erfarenhet av en diktatur, en erfarenhet som dagens västtyska politiker helt saknar. I stället för att ha skolats i ett demokratiskt, traditionellt partilandskap har de vuxit upp med ett slags "antipolitik" (György Konrád), en mycket civil, beskedlig och förhållandevis verkningslös protest mot diktaturen.

Av de två är Gauck den med minst makt, begränsad till statsöverhuvudets representativa uppgifter och till att fungera som nationens samvete. Likväl ett jättelikt steg från då han ännu som utövande själasörjare övervakades av den östtyska säkerhetspolisen *Stasi*. Ändå vore det svårt att föreställa sig en mer passande förvaltare av presidentämbetet i Tyskland än denne före detta pastor och – moderate – medborgarrättskämpe.

Merkel och Gauck är dessutom starkt präglade av den protestantiska kultur och tradition som är långt mer hemma i det östra än i det västra Tyskland. Ingen av dem har någon större erfarenhet av väst, minst av allt Merkel: hennes bästa främmande språk är ryska (den är prisbelönad och lär vara flytande). Angela Merkel är så den första tyska förbundskansler som är mer förtrogen med Sovjetunionen/

>>

TYSKLAND PÅ RÄTT VÄG

När öst och väst möttes.

FOTO: SUE REAM/CC BY/WIKIMEDIA COMMONS

Ryssland än med Frankrike, Storbritannien eller USA, mer förtrogen med Pusjkin och Dostojevskij än med Shakespeare och Molière.

Merkels ämbete rymmer inte bara mer makt än Gaucks utan förmodligen också mer än något annat i hela Europa. Men redan hennes fysionomi och kroppsspråk har en framtoning som radikalt avviker från det resoluta nordtyskt-preussiska idealet när det gäller ledarskap. Hennes konturer är mjuka och runda, nästan vaga, konturer som verkar harmoniskt avpassade till en "otysk" ledarstil där makt utövas främst genom att förlita sig på just Tiden som politikens viktigaste dimension. Vad som skjuts upp, läggs åt sidan eller helt enkelt ignoreras är själva kärnan i denna maktutövning, metoder som för Merkel ibland kan verka viktigare än vad som faktiskt beslutas.

Imer än åtta år nu har den varit framgångsrik. Under den pågående europeiska krisen har Merkel utomlands från och till kritiserats för bristande ledarskap, just för att inte ta beslut och göra det raskt nog, men Merkels Tyskland har lyckats med vad som kanske varit ännu viktigare, nämligen att inte provocera resten av Europa; kanslern har varken givit order eller förolämpat andra européer, en prestation i en situation där skillnaden mellan dem som har (makt och pengar) och dem som nästan ingenting har, visat sig vara så stor att den inte längre kan döljas med hjälp av fraser och retoriska gester.

Med ett fint utvecklat sinne för takt och ton har Merkel hållit sin politiska kurs. Inte heller är hon särskilt snarstucken. Här har vi avlägsnat oss långt från Vilhelm Ekelunds iakttagelse för mer än hundra år sedan att en tysk känner sig förolämpad om man inte ryter åt honom. Men Merkels Tyskland verkar ha mycket litet gemensamt med det Tyskland Europa fortfarande förknippar med Preussen, kejsar Vilhelm eller Hitler. Schablonen – den arroganta tysken i stövlar och med hitlermus-tasch – lever visserligen kvar som europeisk skräpuk, men har visat sig förvånansvärt verkningslös när man här och där förser Merkel med dessa historiska attribut.

Det är som om Europa anade att man har med ett nytt och annorlunda Tyskland att göra. Denna lätt överviktiga, medelålders kvinna, mer hemmafru än valkyria, som varken ryter eller hotar, passar helt enkelt inte till våra traditionella föreställningar om Tyskland. I stället är hennes "mjuka" ledarskap något för Europa nytt, intressant nog i skarp kontrast också till den tyska boulevardpressens reflexer, som i likhet med radikala grupper utomlands fortsatt att odla schablonerna ur det förflutna.

Merkel utövar sin makt från Berlin alltsedan november 2005. Ty med återföreningen övergavs Bonn: Berlin har ändå varit den tyska huvudstaden alltsedan Bismarck, Bonn däremot en "huvudstad" som just genom sin så uppenbart provinsiella karaktär medvetet skulle understryka att det rörde sig om ett tillfälligt provisorium. Ändå var återkomsten till Berlin inte en självklarhet och beslutet fattades av den tyska Förbundsdagen med bara arton (18) rösters övervikt.

Men till vad återvände man egentligen? Jag vill hävda till en geografisk och framför allt symbolisk ort; knappast till något annat. Det Berlin som historiskt tjänat som tysk huvudstad existerade inte längre, grundligt förstört och nästan utplånat av kriget. Vad som återstod var knappast mer än rester, patetiska citat av vad som en gång funnits. Det Berlin som vuxit fram efter 1945 – egentligen två

olika städer beroende på vilken sida av muren – var en ny stad byggd på vad som på en och samma gång var slagfält och jättelik kyrkogård, en skapelse vars just eklektiska, improviserade karaktär underströks ännu mer sedan muren rivits och de två stadshälfterna åtminstone till namnet förenats med varandra.

En stad som dagens Berlin är unik i Europa. Bara Warszawa är kanske jämförbart, en europeisk metropol som efter andra världskrigets nära nog fullständiga förstörelse byggdes upp igen. Men där upphör likheterna. Warszawa – åtminstone stadens historiska centrum – återskapades i minsta detalj (med hjälp bland annat av italienaren Canaletto's oljemålningar från 1700-talet): här handlade det om att mycket konkret och fysiskt exakt återknyta till en tradition i syfte att skapa – illusorisk – kontinuitet.

Men i Berlins fall är det själva diskontinuiteten som både faktiskt och symboliskt råder. Dagens Berlin har mycket liten likhet med gårdagens, något som inte nödvändigtvis tycks störa stadens invånare eller tyskarnas självbild. Deras huvudstad är visserligen tillbaka på plats igen, men utan att man försökt återskapa den gamla stadsbilden eller retuschera den fysiska förödelse som kriget innebar. Förlust och fragment har bejakats i stället för att heroisk-sentimentalt röjas undan.

Och ändå väcker inte Berlin samma beklämning som så många andra tyska städer vars samtida utformning långt mer bestämts av det allierade bombflyget än av stadsplanerare och arkitekter: några alltför hårt restaurerade historiska byggnader i ett centrum med ständigt samma gågator och stormarknader, alltsammans inbäddat i 1950- och 60-talens billiga och tröstlöst fula betongarkitektur. Inte heller Berlin är någon vacker stad, men alstrar paradoxalt nog ingen melankoli. Kanske har Berlin

räddats av att helt enkelt vara för stort; inte ens ett riktigt centrum finns. I stället för organiskt framvuxet verkar här allt vara stundens improvisation – märkvärdigt folktomma stadsdelar och stora områden som bäst låter sig beskrivas som ödemarker existerar sida vid sida med storstadskvarter och bidrar till att skapa en urban miljö som tycks motsvara en "ungdomlig", postmodernistisk livshållning.

Medan europeiska metropoler som London och Paris kan verka både hierarkiska och museala, tillgängliga bara för penningstarka och redan etablerade invånare, är dagens Berlin en "öppen", flexibel storstad med postnationalismens diskreta charm och dragningskraft på just ungdom, intellektuella och konstnärer, en huvudstad med få tvättakta berlinare, ideligen på randen av konkurs, men billig att leva i och regerad av en borgmästare som öppet bekänner sig till sin homosexualitet.

Kanske skulle en författare som Christopher Isherwood känna igen ett sådant Berlin. Men varken kejsar Vilhelm eller rikskansler Hitler. Och viktigare än så: de skulle inte känna sig hemma där.

Ett sådant Berlin symboliserar ett nytt Tyskland också genom att i nationens själva hjärtpunkt påminna om egna förbrytelser, inte om segrar och hjälteed. Om detta lär dagens tyskar vara ensamma inte bara i samtiden utan sannolikt också i världshistorien. Med riksdagen, Hotel Adlon, den gamla paradgatan Unter den Linden och Brandenburger Tor i omedelbar närhet finns här sedan maj 2005 amerikanen Peter Eisenmans *Holocaust-Mahnmal*, tillägnat "den slutgiltiga lösningens" offer, nazisternas eufemism för mordet på Europas judar.

"I sitt behov av patos och monumentalitet har Europas största och mäktigaste nation sökt sig till skoningslös självreflektion, till att minnas det mörkaste kapitlet i sin egen historia."

TYSKLAND PÅ RÄTT VÄG

Peter Eisenmans monument över Förintelsens offer.

FOTO: WARBURG/CC BY SA/WIKIMEDIA COMMONS

Det kan finnas anledning att kritisera utformningen av Eisenmans monument. Det är oroande anonymt, låter namnlös massa skymma den enskildes öde så att inte ett endaste offer kan identifieras; den som vill skulle kunna uppfatta ett sådant minnesmärke som estetisk förlängning av nazisternas egen inställning till judarna. Ändå är monumentets själva existens ett faktum – och på en plats där andra nationer inte skulle komma på tanken att tillåta annat än självförhärlikande monument. Tyskarna har valt en annan väg. I sitt behov av patos och monumentalitet har Europas största och mäktigaste nation sökt sig till skoningslös självreflektion, till att minnas det mörkaste kapitlet i sin egen historia.

Ty att ta på sig ansvaret för kriget och framför allt detta folk mord, också de generationer som inte är förövare, är själva grundbulten i dagens Tyskland. Utan den skulle det tyska samhället riskera att bryta samman. Denna frivilliga och offentliga stigmatisering där nationen rannsakar sig själv har samtidigt blivit till dess högsta moraliska instans mot vilken inte bara dagspolitik utan också värderingar och övertygelser prövas, en prövning som jag vill hävda förändrat både nationens identitet och mentalitet.

Här måste frågan ställas: Är denna förändring också uppriktigt menad? Eller handlar det om politisk dressyr? Kanske om ett slags

kollektiv hjärntvätt, beordrad av dem som besegrade Hitler?

Säkert kan man spåra element av både indoktrinering och hyckleri. Men efter att i mer än tjugo år deltagit i otaliga offentliga diskussioner i Tyskland om vårt gemensamma Europa är jag ändå benägen att tro att förändringen är äkta (om bestående, är en fråga som är svårare att besvara). Varje gång jag föreslår att i stället för att ännu en gång slå fast tysk skuld diskutera vad vi andra européer hade för oss under kriget, blir mitt förslag bemött med tystnad eller upprörda protester. De (tyskar) som är med och diskuterar tiger förläget medan publiken är upprörd. Några brukar alltid begära ordet för att försvara sin tyska skuld: den får inte relativiseras, det är ändå vi som har blod på våra händer, de som inte är tyskar var bara obetydliga hantlangare.

Detta skulle kunna uppfattas som masochism eller som en särskild perverterad form av tysk hybris: åtminstone när det gäller folk mord och krigsförbrytelser ska ingen tillåtas att ta ifrån oss vår unika ställning (*Sonderrolle*). Något måste ju ändå bevaras intakt i vad som annars bara blir förluster.

Ändå menar jag att det är långt mer sannolikt att denna indignation faktiskt är äkta, att blotta tyngden av obestridliga fakta fungerat som normerande kraft.

>>

Gemensam bakgrund: Joachim Gauck och Angela Merkel.

FOTO: FABRIZIO BENSCH/SCANPIX

Exemplen är många: kriget var också för tyskarna fruktansvärt, enbart Ryssland har fler döda att beklaga. Därtill förlorade de stora delar av sitt territorium, fick som ingen annan stat hem och hård och hela städer förstörda, fördrevs eller flydde från områden där de funnits i hundratals år. Tillbaka lär de aldrig komma. Av Hitlers *Drang nach Osten* blev i stället denna exodus västerut som omfattade mer än 14 miljoner tyskar, en utvandring som skulle fortsätta inom vad som blev kvar av Tyskland när kanske 3 miljoner människor lämnade östzonen eller DDR fram till det att muren byggdes 1961.

Dagens Tyskland är en nation utan rötter, präglad av just denna väldiga flykt och folkvandring, en av världshistoriens största etniska rensningar *avant la lettre*; inget jämförbart land i Europa, varken Frankrike eller Storbritannien, har någonsin upplevt något liknande. I stället för en släktkrönika med ärvd egendom och gravar som sedan generationer knyter en familj till en ort eller ett landskap, förfogar otaliga tyska familjer inte över mer än några svartvita fotografier och muntliga, av minnet färglagda berättelser, ofta i andra hand. Att dessa konsekvenser av kriget alla är självförvärlade gör dem inte mindre förödande eller tragiska.

Kriget i öst med dess *Blut und Boden*-ideologi omsatt i handling beröfvade inte bara miljoner tyskar deras hembygd utan solkade också ner själva begreppet *Heimat*, denna romantisk-sentimentala projektion av längtan som så lätt kan bli till revanschism. Men med en stoicism som sannolikt har med skuld-känslor att göra verkar tyskarna ha funnit sig i förlusten också av vad som är urtyska bosättningsområden. De "fördrivas" organisationer (*Bund der Vertriebenen*) är mer patetiska än militanta och deras ordförande, Erika Steinbach, duger knappast till mer än att hålla liv i tjeckiska eller polska nationalist. Den tyska längtan och sorgen – ibland vreden – är hänvisad till en undanskymd plats i de stora tidningarnas insändarspalter.

Skulle fortfarande någon omfattande folklig längtan existera, så är den strikt virtuell och tar ofta omedvetet omvägen över utlandet: Carl Larssons idylliska familjemåleri eller en kitschig teveserie som den om Inga Lindström kan tolkas som tyska fantomsmärkor efter vad som inte längre är politiskt korrekt eller ens önskvärt i tysk utformning. Just televisionen spelar en viktig roll i sammanhanget. Program med så kallad *Volksmusik* – som har mycket litet med "musik", allra minst med äkta folkmusik att göra – har en jättelik publik. I dem presenteras en intakt och oskuldsfull värld på bästa sändningstid; "folket" kan för någon timme helt gå upp i denna all-

sångs- och klappa-takten-*Heimat* innan det blir dags att återvända till verkligheten igen.

I denna – europeiska – verklighet måste tyskarna leva tillsammans också med oss andra. Det moderna Europas historia kan sägas handla om just hur detta ska kunna gå till. Är Tyskland inte för stort och mäktigt? Kanske. Men förutsättningarna för framgångsrik samexistens förefaller bättre än någonsin. Dagens tysk är inte längre Heinrich Manns servile undersåte (*Der Untertan*) utan en närmast pacifistisk medborgare som mer än vi andra européer tagit ansvar för sitt historiska arv från igår. Den tyska militarismen förefaller slutgiltigt utplånad; världsmarknaden har fått ersätta gårdagens slagfält. Med "kavalleriet" hotas bara i den politiska retoriken, som när socialdemokraternas kanslerkandidat Peer Steinbrück vill tvinga Schweiz att utlämna tyska skattesmitare.

Detta kan uttryckas på annat sätt: den syn på Hitlers krig i allmänhet och folk-mordet på judarna i synnerhet som efter 1945 etablerades i det västra Tyskland fortsätter att gälla också efter återföreningen. Detta synsätt har förblivit moralisk-politisk grundval för den tyska staten. Alldeles självklart var det inte. DDR:s statsdoktrin var en annan: den realsocialistiska ordningen vräkte per definition det för-

flutna som ballast överbord, varje konfrontation med den egna historien (*Vergangenheitsbewältigung*) blev så onödig, inget ansvar avkrävdes nya generationer tyskar för tidigare generationers förbrytelser. Men denna officiella inställning och praxis avvecklades helt efter murens fall; i den meningen kan återföreningen med rätta beskrivas som en ensidig *take over* eller ockupation – dock ännu inte till fullo avslutad eftersom den tyska högeradikalismen och nynazismen inte oväntat har sina starkaste fästen just i det östra Tyskland.

Ännu viktigare är kanske att alla försök att i det västra Tyskland revidera grundvalen från 1945 resolut tillbakavisats av både den politiska klassen och samhället. Så skedde när den framstående författaren Martin Walser 1998 ville "befria" unga tyskar från ansvar för Auschwitz; inte heller har senare års manifestationer av tyskt "sorgearbete" – som skildringarna av de allierades bombkrig mot den tyska civilbefolkningen – ruckat på eller relativiserat tyskarnas uppfattning om orsakerna till eller skuld och ansvar för kriget. Grundvalen har förblivit intakt.

Av rädsla för ett sådant Tyskland behöver ingen europé ligga vakten om nätterna. Snarare ser det ut som om Thomas, den äldre av bröderna Mann, skulle ha fått sin önskedröm förverkligad: ett europeiskt Tyskland istället för ett tyskt Europa.

Richard Swartz är journalist och författare.

"Den tyska militarismen förefaller slutgiltigt utplånad; världsmarknaden har fått ersätta gårdagens slagfält."

Underbara år framför sig

I den europeiska krisen står Tyskland stabilt och välmående.
En viktig orsak till särställningen var en politisk och ekonomisk
reformprocess som blandade traditioner med förnyelse.

Av Rolf Gustavsson

Sveriges ekonomiska förbindelser med Tyskland sträcker sig längre än till det populäraste resmålet som kallas *bordershop*. Tysk företagsamhet har lugnt och stilla och under fredliga former invaderat den svenska vardagen. Knappt nio och en halv miljon svenskar köper mer tyskt än vad knappt åttiotvå miljoner tyskar köper svenskt. Detta mönster har funnits i ganska många år.

Statistiken illustreras i konsumtionsmönstret. Se dig omkring i ditt hem! Hur många föremål kommer från Tyskland? Tvättmaskin, kylskåp, spis, brödrost och kaffebryggare? Eller gå ut på gatan och notera de välkända tyska bilmärkena, som Volkswagen, Audi, BMW och Mercedes-Benz. Eller ta reda på hur många komponenter som kommer från Tyskland i ett så kallat svenskt bilmärke som Volvo. Ändå är den bilhandlare som kan sälja en Volvo i Tyskland en ganska duktig försäljare.

Tyskland är Sveriges största handelspartner. Dessutom är Tyskland i växande grad den politiskt starkaste partnern i EU. Även om dagens Tyskland saknar stormaktsambitioner så har dess politiska dagordning direkt eller indirekt ett avgörande inflytande på det europeiska samarbetet. På så sätt påverkas närmast axiomatiskt även den svenska dagordningen av tyska prioriteringar.

Tyskland är Sveriges allra viktigaste granne. Ändå är dagens Tyskland ett närmast okänt och främmande grannland. I nyhetsrapporteringen får oväsentliga detaljer i brittisk eller amerikansk inrikespolitik större uppmärksamhet än vad som händer i Tyskland. Det som händer i tyska delstater som Nordrhein-Westfalen, Bayern eller Niedersachsen har ekonomisk och politisk betydelse för Förbundsregeringen i Berlin. Därigenom blir en undanskymd tyskt delstat viktig för hela Europa, även för Sverige.

Höstens val till Tysklands förbundsdag framstår som årets enskilt viktigaste politiska händelse i Europa, trots att det oavsett valutgången på kort sikt knappast leder till några större förändringar. Kanske förklarar det dagens svenska ointresse och främlingskap inför Tyskland. Stabiliteten. Vår viktigaste granne är helt enkelt för tråkig för den gängse dramaturgin i massmedierna. I dess nyhetsvärdering är det viktigare med ett tåg som spårar ur i Indien än alla de tåg som följer tidtabellen i Tyskland.

Kan Tyskland fortfarande räddas? Så lød en tidstypisk titel på en tysk ekonomisk bästsäljare förtio år sedan. Författaren Hans-Werner Sinn, en ständigt flitig, stridbar professor i ekonomi i München, kritiserade framför allt hur landet hade förstelnat i överreglerade strukturer.

En diskutabel tes som bidrog till den pessimism som då präglade debatten. Defekterna i Berlinrepubliken födde ångest och undergångsstämningar. Till och med den dåvarande förbundspresidenten Roman Herzog kallade läget miserabelt. Tyskland som samhällsmodell skulle vara på väg att försvinna i Historiens djupa dimmor.

Idag ställs den rakt motsatta frågan. Varför har Tyskland klarat sig så väl genom krisen? Idag förväntas Tyskland vara Europas ekonomiska lokomotiv. Mitt i krisen framstår dagens Tyskland helt enkelt som ett socialt och politiskt stabilt samhälle med ett effektivt, högpresterande näringsliv.

I synnerhet i Frankrike och Italien ställs frågan om Tyskland kan tjäna som modell. Franska senaten skickade i fjol en delegation på studieresa för att utreda hur Tyskland förvandlats. Frågan var om Tysklands framgångar skulle låta sig kopieras.

Den som nöjer sig med ekonomiska dagsnoteringar hittar visst statistiskt stöd för åsikten att Tyskland går bra. Även efter krisåret 2009 har det skett en ny återhämtning. Tillväxten är fortfarande »

svag, men efterfrågan i världen på *Made in Germany* slår nya rekord, kurvorna för sysselsättningen pekar uppåt på rekordnivåer och de offentliga finanserna är åter under kontroll.

Intressantare än sifferexercis är att titta något djupare på vad som ligger bakom Tysklands framgångar. Som jag ser det kan man identifiera en rad faktorer som tillsammans bildar en mycket speciell blandning av gammalt och nytt. Låt mig här peka på tre.

Till det skenbart gammalmodiga hör att Tysklands företagare och politiker hållit fast vid tillverkningsindustri och vägrat lyssna på de anglo-amerikanska förespråkarna av tjänstesamhällets välsignelser. I synnerhet har Tyskland förhållit sig kallsinnigt till en utbyggnad av en avreglerad marknad för finansiella tjänster.

Ungefär en tredjedel av den aktiva befolkningen arbetar i industrin, och industrisektorn representerar ungefär 28 procent av BNP. Till skillnad från bland annat Frankrike, där industrisektorn krymper sedan länge.

Till det speciella hör också förmågan att genomföra stora impopulära förändringar under förhållandevis ordnade former. När den stora kritiken för tio femton år sedan riktades mot rigida strukturer uppfattades Tyskland som omöjligt att reformera. Det politiska svaret blev ett reformpaket kallat *Agenda 2010*, som antogs 2003.

Kärnan i de genomgripande reformerna fick sitt namn efter Peter Hartz, före detta personalchef på Volkswagen, socialdemokrat och medlem i metallfacket. Med "Hartz-paketen" infördes en arbetslinje för att höja sysselsättningen och motverka långtidsarbetslösheten. Mera restriktiva regler för arbetslöshetsunderstöd, stimulansåtgärder för utbildning, öppningar för deltidsarbete och lågbetalda *mini jobs* har bidragit till en mer dynamisk, flexiblar arbetsmarknad utan att göra det fritt fram för *hire and fire*. I förlängningen på Hartz-reformerna pågår en diskussion om generell lagstadgad minimilön för att begränsa inkomstklyftorna.

Huvudkritiken mot *Agenda 2010* har varit att den slår orättvist och fördjupar inkomstklyftorna. Den kom så starkt inifrån socialdemokratiens egna led att förbundskanslern Gerhard Schröder till slut trotsigt utropade "basta!" och bestämde sig för att stiga ur partipolitiken. Han beskrivs nu i *Wall Street Journal* som den modige man som räddade moderniseringen av Tysklands ekonomi. Men räddningen splittrade hans parti och kostade honom jobbet i nyvalet 2005. Sedan dess har Angela Merkel kunnat skörda frukterna av *Agenda 2010* och Tysklands fackliga ledare berömmar henne för att hon lyssnar och argumenterar när Schröder bara sade "basta!".

Till det speciella som ofta framhävs hör också dynamiken i den stora sektorn av små och medelstora tyska företag som erövrat ledande positioner på de globala marknaderna. De har sina historiska rötter i den gamla småstatlighet som utmärkte Tyskland före nationens enande under Bismarck.

Tysklands särställning som världsmästare i export förklaras bara delvis av den tyska storföretagsamheten. Dessutom måste man söka förklaringen bland de många små och medelstora företag som utgör ryggraden i näringslivet, detta *Mittelstand* som så ofta förutspåtts en snabb död i den globala konkurrensen. Men inget annat land har så många globalt marknadsledande företag som Tyskland, så många *Hidden Champions*.

Företagsekonomen Hermann Simon som under många år analyserat detta fenomen har räknat till ungefär 2 700 globala marknads-

ledare och av dem kommer 1300 från Tyskland. I sina djuplodande studier visar han på exempel framför allt i de södra och västra delarna, i Baden-Württemberg, Bayern och Nordrhein-Westfalen.

Ofta har företagen sina rötter i traditionella verksamheter som utvecklats. I den sydtyska regionen Schwaben har det funnits urmakare sedan medeltiden. Där ligger exempelvis småstaden Tuttlingen, med 35 000 invånare, som har mer än 400 företag som är specialiserade på finmekanisk industri, framför allt på kirurgiska instrument och medicinsk teknologi. Ett familjeföretag som Karl Leibinger Medizintechnik har utvecklats direkt från urmakeriet och säljer idag en rad olika kirurgiska instrument i över 100 länder. Idag sköts företaget av fjärde och femte generationen.

Ett motsvarande mönster finns exempelvis kring Göttingen där företag specialiserat sig på mätinstrument. Kompetensen har sitt ursprung på den matematiska fakulteten vid universitetet, som var världsledande på 1800-talet med Carl Friedrich Gauss som "matematikens furste". Här har 39 företag bildat en förening som kallar sig Measurement Valley. Modern mätteknik är nyckeln till kvalitet, precision och säkerhet för konkurrenskraftiga produkter på vitt skilda områden, förklarar man.

Runt om finns liknande exempel på regionala kluster, som tillverkningen kring Solingen av knivar eller kring Nürnberg av bly-

ertspennor. Tyskland framstår som en innovativ och globalt konkurrensstark ingenjörskyrka. En bas är lönsamma familjeföretag som i hög grad är självförsörjande på kapital. I symbios med det lokala utbildningssystemet upprätthåller de en mycket hög yrkeskunskap hos de anställda. De förblir likväl ofta anonyma för den stora allmänheten eftersom deras produkter är komponenter som ingår i början av förädlingskedjan. Företagen kan ha helt dominerande ställningar på världsmarknaden men tycker att det är bekvämt att förbli okända. Ju mindre chefen uppträder utåt desto bättre går företagen. Den långa raden av *Hidden Champions* är arbetshästar som sällan paraderar i rampljuset.

Under hösten 1989 inträffade den stora vändpunkten. Historien började accelerera. Plötsligt och till allmän förvåning. Den stora diskussionen i Västtyskland våren 1989 gällde en gängse tysk introvert stridsfråga: Hur länge skulle butikerna få hålla öppet, främst på lördagarna? Kyrkan och fackföreningarna försökte begränsa det hedonistiska konsumtionssamhället. Ingenting i den allmänna diskussionen förebådade vad som komma skulle. På ytan rådde en bedräglig normalitet.

Från denna surrealistiska försommar 1989 minns jag en reportageresa i Baden-Württemberg. Mikael Gorbatojv skulle komma på besök, och Lothar Späth, som var delstatens regeringschef, brottades med ett bisarrt problem. Gorbatojvs hustru Raisa hade önskemål om att få besöka en typisk tysk arbetarfamilj i Stuttgart.

Den lille Lothar Späth, som jag lärt känna genom den gemensamma vännen Kurt Månsson från Hagestad, slet sig i sitt tunna hår. Skulle man verkligen kunna visa upp något så typiskt som en bilarbetare vid Daimler-Benz? En som bodde i eget hus och som på gårdsplan hade en *Jahreswagen*, en flott Mercedes av senaste modell? Nej, det skulle bara uppfattas som ett propagandatrick av gammalt sovjetiskt slag. Till slut valde Späth ut en modest familj som bodde i en enkel lägenhet och där båda var anställda vid posten.

TYSKLAND PÅ RÄTT VÄG

Fingerspitzgefühl.

FOTO: DPA/IBL BILDBYRÅ

I Stuttgarts centrum hälsades så generalsekreteraren i Sovjetunionens kommunistiska parti som en folkhjärte av jublande, pålitligt borgerliga sydtyskar. I Östberlin hotade samtidigt diktatorns hustru, Margot Honecker, med våldsam repression om någon skulle vågkräva glasnost och perestrojka i DDR. Det östtyska partiets chefsideolog, Kurt Hager, intog en mer sorglös hållning. Bara för att de tapetserar om i Moskva så måste man inte göra det i Östberlin, trodde han, som snabbt fick öknamnet "Tapet-Kutte".

En tid senare sökte jag tillsammans med Richard Swartz upp den märkligt välinformerade personligheten Wolfgang Seiffert, som var professor i Kiel i den udda vetenskapen "socialistisk rättsordning". Men det var nog bara en täckmantel för någonting annat. Seiffert hade nämligen hoppat av från DDR, där han under många år hade varit partiledningens expert på Sovjetunionen.

Professor Seiffert påstod för oss att Gorbatsjov under besöket i Västtyskland denna försommar 1989 försökt intressera Helmut Kohl för den mest laddade av alla frågor: Tysklands enande. Det uppfattades som en provokation.

I Västtyskland levde de flesta, även på höga nivåer, i samma propagandaföreställning som den gamla vilsna ledningen i Östberlin. DDR skulle vara världens tionde industristat. Men Michael Gorbatsjov visste förmodligen bättre. DDR var ett fallfärdigt konkursbo. I efterhand har det visat sig att även den ledande östtyske ekonomen Jürgen Kuczynski kommit till samma slutsats. Det framgår av de brev han publicerat där han upprepade gånger med stigande förtvivlan varnade Erich Honecker för förfallet. Brev som dock aldrig besvarades.

Om Seiffert hade korrekta informationer så sonderade alltså Gorbatsjov redan på försommaren 1989 möjligheterna att göra affär med Helmut Kohl. En uppgörelse som på affärsvärldens slang skulle kunna kallas en skalbolagsaffär. Inkråmet, det vill säga världens tionde industristat, kunde bokföras som värdelöst och skrotfärdigt. Frågan var bara vad man skulle kunna få för skalet.

Affären gjordes upp några månader senare i den stegvisa process som så småningom ledde till Tysklands enande. Det var naturligtvis en i grunden ofrånkomlig politisk uppgörelse som innebar att Västtyskland tog över konkursboet.

Den kloke västtyske, socialdemokratiska politikern och ekonomen Klaus von Dohnanyi intresserade sig omedelbart för återföreningens praktiska förutsättningar. Han sammanfattade problemen i en talande bild. En sammanslagning vore som att försöka sätta in en BMW-motor i en rysk traktor. Det problem som skulle uppstå brukar på dataspråk kallas *interface*.

Tysklands enande blev ingen *merger*, snarare en *take-over*, om än en *friendly take-over*. Transfereringarna från väst till öst brukar uppskattas till omkring 4 procent av Västtysklands BNP. Varje år. Under tjugofem år motsvarar det alltså ett helt års västtysk bruttonationalprodukt.

Under våren 1989 presenterades en utredning som alltjämt har hög aktualitet, Delorsrapporten om en europeisk Ekonomisk och Monetär Union (EMU). Den hade beställts av toppmötet i Hannover 1988 och antagits ett år senare vid ett toppmöte i Madrid av alla de tolv regeringscheferna i dåvarande EG.

Tankarna bakom EMU hade första gången framförts vid ett toppmöte 1969 i Haag av den tyske förbundskanslern Willy Brandt och »

den franske presidenten Georges Pompidou. Den dåvarande premiärministern i Luxemburg Pierre Werner fick i uppdrag att utreda frågan. Wernerrapporten, som antogs 1971, föreslog en process i tre steg som skulle krönas med en gemensam valuta 1980. För européerna skulle den bli ett skydd mot valutakrisen som orsakades av att USA drog sig ur Bretton Woods-avtalet.

Med de ekonomiska kriserna på 1970-talet hamnade Wernerrapporten på hyllan.

Från mitten av 1980-talet återhämtade sig dåvarande EG. När planerna på en genuin gemensam marknad började förverkligas återkom idén om en ekonomisk och monetär union. Den bars huvudsakligen av två tankegångar. Den ena var ekonomisk, att EMU skulle starkare knyta ihop den gemensamma marknaden, med förstärkt konkurrens och transparens göra marknaden ekonomiskt effektivare. Tolv valutor på en marknad har man inte ens i Marrakesh, brukade Helmut Schmidt argumentera.

Det andra motivet var politiskt, att Europa i praktiken hade en gemensam valuta, nämligen den tyska D-marken. Formellt eller informellt var de olika nationella valutorna kopplade till D-marken och därmed i hög grad beroende av den penningpolitik som Bundesbank följde. I synnerhet i Paris uppfattades detta som politiskt obekvämt.

Jacques Delors inkallade de tolv centralbankscheferna till sin utredning. Bland dem fanns Karl-Otto Pöhl, Bundesbanks chef, som var emot hela EMU-projektet och som trodde att han kunde torpedera det genom att ställa krav på tysk penningpolitik. Ett krav som emellertid utredningen väsentligen godtog.

Liksom Pierre Werner föreslog Jacques Delors en process i tre steg. Den skulle omfatta den gemensamma valutan under en gemensam centralbank men också en stark makroekonomisk och finanspolitisk samordning. EMU omfattade inte bara den monetära delen, inte bara ett "M". Ett starkt "E" skulle utvecklas i en tankefigur som ofta kallades för "politisk union".

När Delorsrapporten antogs i Madrid på försommaren 1989 saknade den en tidtabell. Då hade ännu inte den stora vändpunkten inträffat. Tysklands enande var ingen stridfråga så länge den saknade aktualitet.

När Historien började accelerera på hösten 1989 förändrades attityden i det högsta politiska ledarskapet i EG samtidigt som det marginaliserades av de krafter som satte dagordningen. De folkliga protesterna i Öst- och Centraleuropa tillsammans med samförståndet mellan Mikael Gorbatsjov och George Bush (d.ä.) styrde omvälvningen. François Mitterrand och Margaret Thatcher gjorde fåfänga försök att in i det sista att stoppa Tysklands enande. Dramatiken kulminerade vid toppmötet i Strasbourg i december 1989. Där utsatte François Mitterrand sin vän Helmut Kohl för utpressning. Han kunde acceptera Tysklands enande om Tyskland accepterade en tidtabell för EMU-projektet. Helmut Kohl skulle offra D-marken.

Detta blev grunden i den historiska politiska uppgörelse som kopplade ihop Tysklands enande och den gemensamma valutan. Efter Strasbourg började de förhandlingar som slutade på toppmötet i Maastricht två år senare.

Kärnstycket i Maastricht-fördraget utgörs av EMU, men genom kompromisserna i förhandlingarna blev det till slut bara ett starkt "M". Till Jacques Delors' vrede och Helmut Kohls trötta förtvivlan.

*"Trots framgångarna
brottas naturligtvis även
Tyskland med problem.
Till dem som ofta på-
pekas hör hur åldrande
befolkning kan bli en
växande börda."*

Den som vill förstå hur denna stora försummelse kunde inträffa bör erinra sig att det år (1991) som föregick Maastricht präglades inte bara av Tysklands enande utan också av Sovjetunionens upplösning och det uppflammande inbördeskriget i före detta Jugoslavien. Den välvillige kan hävda att förbundskansler Helmut Kohl hade för mycket att göra.

Försummelserna från Maastricht återkommer nu när de tongivande länderna i euro-zonen försöker hitta en utväg ur krisen genom att rätta till dem och rekonstruera EMU.

Trots framgångarna brottas naturligtvis även Tyskland med problem. Till dem som ofta påpekas hör hur åldrande befolkning kan bli en växande börda, Methusalem-problemet. Detta Tyskland som länge vägrade öppna upp sin arbetsmarknad till de nya EU-medlemmarna behöver idag invandrad arbetskraft.

Ett annat gigantiskt strategiskt problem som lurar runt hörnet är den framtida energiförsörjningen.

Tysklands starka ekonomiska integration i Europa innehåller djupare komplikationer både politiskt och ekonomiskt än vad som framgår av vulgärdiskussionens slagord. Tyskland är ingen förlorare. Tvärtom. Den gemensamma valutan har på många sätt gynnat tysk export genom att euron är svagare än vad D-marken skulle ha varit. Dessutom fick hela eurozonen samma låga kapitalkostnader som Tyskland, vilket stimulerade köpkraften i Sydeuropa och öppnade exportmöjligheter för Tyskland. Tyska

överskott kom att avspeglas i sydeuropeiska underskott. Detta är ett banalt skäl till varför Tysklands modell inte kan kopieras i exempelvis Italien.

I Tysklands förhållande till Frankrike gäller dessutom att dessa båda statsbyggen är så helt olika till sin historia och konstruktion. Frankrike är alltjämt i hög grad bonapartistiskt centralstyrt från Paris. Tyskland är däremot regionalt decentraliserat efter federala principer, vilket har gynnat framväxten av de framgångsrika små och medelstora företagen. I Frankrike saknas ett gynnsamt klimat för en motsvarighet till Tysklands *Mittelstand*. Detta är helt avgörande när fokus i krishanteringen alltmer flyttar till kraven på förstärkt konkurrenskraft. Därmed öppnas den allra besvärligaste diskussionen för hela Europa och i synnerhet för alla de länder som ännu inte kommit till rätta med obalanserna i de offentliga finanserna. Förstärkt konkurrenskraft betyder genomgripande strukturella reformer, liknande *Agenda 2010* i Tyskland. I länder som Frankrike och Italien saknas alltjämt politiska förutsättningar för något liknande, även om François Hollande och Mario Monti allt oftare talar om det. Förstärka den globala konkurrenskraften är lättare sagt än gjort. Runt om i Europa har krisen slagit hårt mot stora grupper, främst ungdomar, och förstärkt en attityd som man kan kalla reformresistens.

Dessutom råder i Tyskland traditionellt ett helt annat samhällsklimat än i Frankrike och Italien. I den så kallade rhenländska kapitalismen eftersträvas förhandlingar, kompromisser och samarbete. En samförståndsanda som kritikerna för tio år sedan trodde skulle leda till stagnation. Idag bokförs den som en tillgång som bidragit till Tysklands förmåga att hävda sig i den globala konkurrensen.

I en tidstypisk bok från i fjol påstår två provokativa ekonomer att Tyskland nu går en glänsande framtid till mötes. Nu väntar skördetidens feta år.

Rolf Gustavsson är journalist och författare.

Ett land för vuxna

Tysklands kulturutbud är bedövande i både kvantitet och kvalitet. Slussarna har ännu inte öppnats för kommersialism och underhållning.

Av Björn Meidal

För min generation svenskar, födda kort efter det andra världskriget, föll det sig naturligt att närmast instinktivt undvika Tyskland. Vi ilade visserligen ibland snabbt genom landet (det vill säga Förbundsrepubliken – DDR var förstås än mer fjärran) för att komma någon annanstans: Schweiz, Frankrike eller Italien. Å andra sidan var det tyska språket ännu obligatoriskt i vår skola, och vi hade förmånen att grammatiskt och syntaktiskt knådas av ambitiösa tysklärare som av bara farten fortsatte att ogenerat undervisa såsom vore det tyska språket vårt första andraspråk. Det gjorde det möjligt för oss att läsa tyska böcker, tidningar och tidskrifter samt följa tysk debatt.

När sedan muren föll blev allt annorlunda. I första hand var det den nygamla huvudstaden, Berlin, som utövade attraktion. Unga författare, konstnärer, musiker – ”die Kreativen” – kom så småningom att flockas till staden. Berlin byggdes och byggdes om. Lokaler var billiga. Gamla strukturer raserades, och några nya hade ännu inte hunnit ta form. Huvudstaden hade, efter sammanslagningen av väst och öst, plötsligt 3 operahus, 120 museer och drygt femtiotalet teaterscener. Museerna kom att rustas upp. Gallerier och ateljéer öppnades i snart sagt varje gathörn.

Trots detta, och trots att Tyskland är Sveriges viktigaste handelspartner, har intresset för det tyska språket paradoxalt nog minskat drastiskt i vårt land. Näringslivet sänder med jämna mellanrum ut förtvivlade protestrop som förklingar ohörda. Andelen elever idag som läser tyska på högskolan, mindre än 20 procent, har halverats de senaste tio åren. Statistiken för gymnasiernas teoretiska linjer ser ungefär likadan ut. Våra universitetsinstitutioner försöker stämma i bäcken genom att lansera nybörjarkurser.

Även i vårt svenska kulturliv är det förvånansvärt tyst om Tysk-

land. Undantaget är tysk teater. Med risk att låta som en turistbroshyr är det nämligen ingen överdrift att påstå att Tyskland har sanslöst mycket att bjuda en kulturintresserad svensk på litteraturens, musikens, teaterns och konstens område. Likaså är den intellektuella debatten oerhört livlig.

Det säger sig självt att Tyskland med sina 16 delstater, med sammanlagt 82 miljoner invånare, har en mångfald och resurser som ett litet land som Sverige inte kan konkurrera med. Flera av landets delstater är för övrigt vad gäller invånarantalet större än Sverige: Baden-Württemberg har 11, Bayern 12,5 och Nordrhein-Westfalen 18 miljoner invånare. Den imponerande kulturstatistiken kan göras hur lång som helst: 6 200 museer (varibland 630 konstmuseer), 820 teaterscener (inklusive musikteater och operahus), 130 professionella klassiska orkestrar, 8 800 bibliotek. Och så vidare.

Men för en svensk är kanske ändå det mest frapperande att en upptäcktsresa in i den samtida tyska kulturen också blir en givande tidsresa: in i framtiden om man är optimist, in i det för alltid svunna förflutna om man är mer pessimistiskt lagd. Tysk kultur har ännu inte öppnat slussarna för trivial kommersialism och underhållningsindustri. Allra tydligast är detta på dagstidningarnas område, minst är skillnaden på televisionens.

Kulturen och historien tas i Tyskland ännu på största allvar. En sannolikt central bakgrund är den ständigt pågående och allt intensivare uppgörelsen med landets förflutna: nazismen och kommunismen. Hur ska en gemensam historia kunna skrivas av före detta väst och före detta öst? Sannolikt spelar också landets religiösa konfessioner en starkare roll än de gör i vårt land. Protestanter och katoliker »

utgör vardera ungefär en tredjedel av befolkningen. Muslimerna är cirka 5 procent. En växande judisk menighet, med tillskott framför allt från det tidigare Sovjetunionen, gör sig också märkbar. Ett levande förhållningssätt till trosfrågor bäddar för dialog och debatt. Man brukar slutligen hävda att landet fortsatt har ett starkt "Kulturbürger-tum", en kulturengagerad borgerlighet.

"Tysk teater" är sedan länge ett begrepp. De tyska skådespelarna kan ju på grund av språket inte i så hög grad röra sig utanför landets gränser, men listan på framträdande tyska regissörer som gästspelat internationellt kan göras mycket lång: Jürgen Gosch, Christoph Marthaler, Michael Thalheimer, Peter Stein och Frank Castorff för att endast nämna en bråkdel av dessa namnkunniga scenkonstnärer. Likaså har samtida unga tyska dramatiker såsom Dea Loher, Roland Schimmelpfennig och Marius von Mayenburg erövrat världen.

Sedan 1964 är Berliner Theatertreffen, där en jury utser de bästa tyskspråkiga uppsättningarna, en internationell begivenhet. Även ledande tyska politiker kan ofta ses besöka landets teaterföreställningar. Härmed hoppas de, såvida de nu inte är allvarligt intresserade, vilket de säkert är, också vinna poäng när det gäller allmänhetens gunst. Det är föga sannolikt att en tysk politiker skulle svara "tre Camilla Läckberg" på frågan vilken lektyr han eller hon tar med sig på sina ferier. Däremot kan såväl regeringschefen Angela Merkel som ledaren för den socialdemokratiska oppositionen Peer Steinbrück ses inbegripna i offentliga samtal om litteraturens, konstens och teaterns samhälleliga roll.

Vad gäller den tyska bokhandeln kan samma utveckling som överallt i världens skönjas. Stora boklådor läggs ner, som nu senast Thalia-filialen i Köln (den legendariska före detta Gonski-bokhandeln med 1 600 kvadratmeter affärsyta). Inte heller undslipper man här de sedvanliga staplarna av allehanda bästsäljare. Kategorin "Morden aus Norden", det vill säga böcker i kriminalgenren författade av nord-

iska författare, är särskilt framgångsrik. Men i landet publiceras likväl cirka 100 000 titlar per år, att jämföra med Sveriges cirka 15 000.

Och på bokhandlare råder det sannerligen ändå ingen brist. Vid sidan av det gigantiska "Kulturkaufhaus" Dussmann på Friedrichstrasse i Berlin (där endast avdelningen för klassisk musik med sitt utbud sannolikt överträffar allt som någonsin funnits någonstans i världen) florerar många små boklådor. Detta gäller inte endast renodlade stadskärnor, utan promenerar man exempelvis i Berlins utkant genom de små "byarna" Zeelendorf, Schmargendorff och Dahlem-Dorf med dessas övervägande villabebyggelse finner man i respektive affärscentrum en bokhandel, ja, i Schmargendorff till och med tre. Ägarna sätter sin personliga profil på butikerna, och bokköparen kan välja vilken som passar henne eller honom bäst. Dessa mindre försäljningsställen är ofta till affärsyta och lager små, men man kan beställa praktiskt taget vilken bok som helst. Dagen därpå, klockan 12, finns den på plats.

En huvudorsak till detta bokliga tillstånd torde vara att man i Tyskland behållit de fasta bokpriserna (införda 1887 och sedan dess aldrig övergivna). Undantaget är importerad litteratur. Några regelrätta reor äger inte heller rum. Däremot kan "Mänglexemplar" (skadade böcker) säljas billigare, men då får man som kund finna sig i att boken försetts med en ful stämpel eller ett missprydande tjockt tuschstreck. Detta innebär att de stora tyska bokkedjorna, som Thalia och Hugendubel, inte kan sälja sina böcker billigare än de små självständiga bokhandlarna. Inte heller är det ekonomiskt förmånligare att beställa sina böcker på internet.

På ett område utmärker sig landet alldeles särskilt: pressens. Den präglas av en sådan utmanande kvalitet att man som svensk tvingas gnugga sig i ögonen – hur är detta möjligt? – eller tror sig tillbakaflyttad i tiden åtskilliga decennier. Här verkar man opåverkad av den i och för sig be hjärtansvärda pedagogik som vi svenskar blivit så vana vid: att det är så viktigt att locka även fjortonåringar att läsa tidningar. I stället koncentrerar man sig på att även de vuxna ska få näring för själen.

Utbudet är stort, varierat och imponerande, såväl på regional som på nationell nivå. Av de rikstäckande tidningarna är *Süd-*

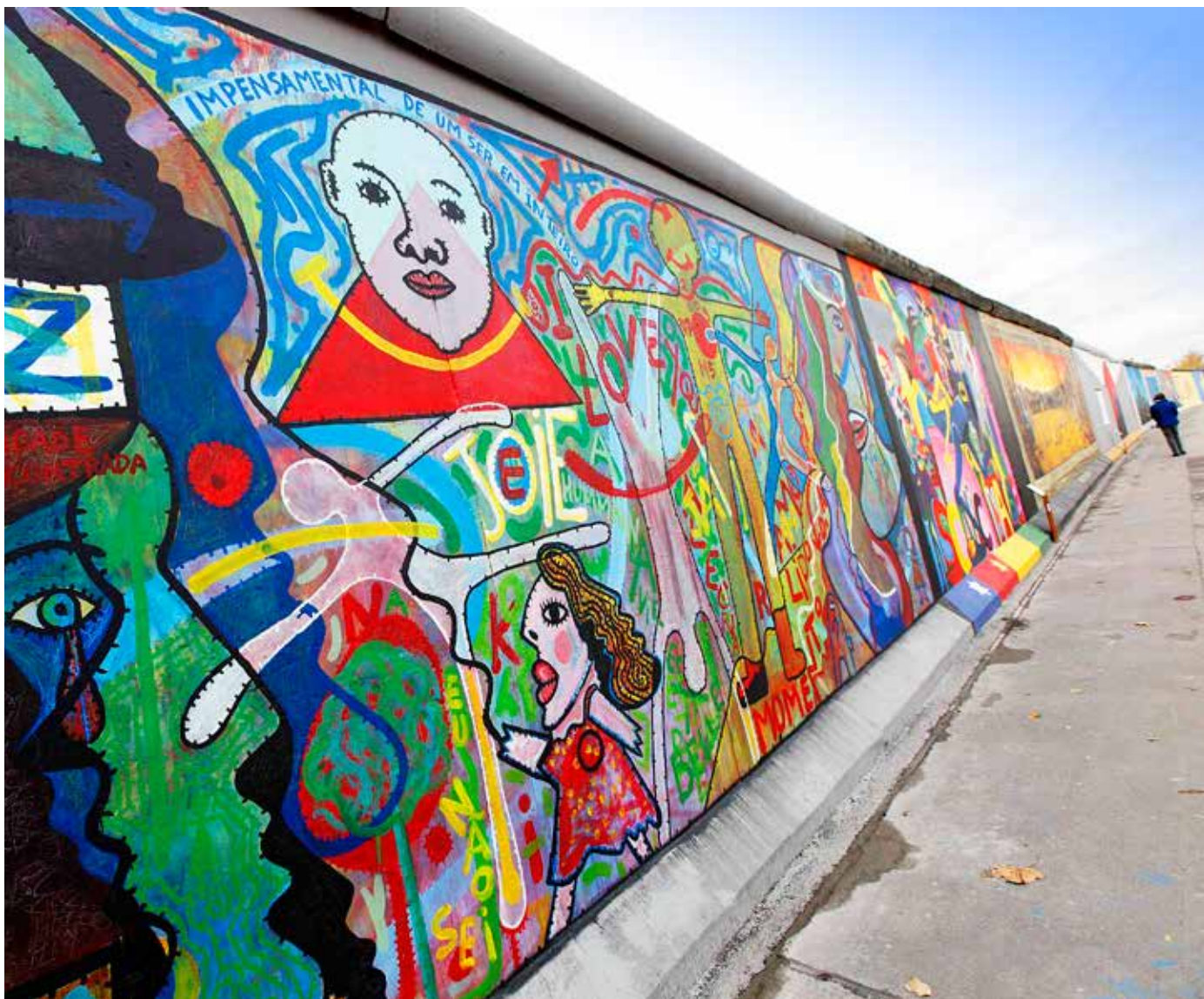
"FAZ hinner man inte läsa vid frukosten eller snabbt bläddra igenom på en kafferast, trots att sidantalet normalt inte är mer än 44. Orsaken är helt enkelt att den i huvudsak innehåller text."

Långtidsläsning.

FOTO: © FRANKFURTER ALLGEMEINE ZEITUNG

TYSKLAND PÅ RÄTT VÄG

Från skräcksymbol till konstsymbol.

FOTO: FABRIZIO BENSCH/REUTERS/SCANPIX

deutsche Zeitung (drygt 400 000 exemplar), *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (FAZ) (cirka 350 000 exemplar), *Die Welt* (cirka 200 000 exemplar), *Frankfurter Rundschau* (drygt 100 000 exemplar) och *die tageszeitung (taz)* (drygt 50 000 exemplar) de viktigaste. Ur den rika tidskriftsfloran kan *Die Zeit* (ca 500 000 exemplar) och *Der Spiegel* (cirka en miljon exemplar) nämnas.

FAZ kan här få utgåra illustrationsmaterial. Flera andra tyska tidningar har ett likvärdigt kulturmaterial, till exempel *Süddeutsche Zeitung*, med den förträfflige, svenskunnige och Sverigeintresserade Thomas Steinfeld som kulturchef.

Reklamen spelar en blygsam roll i FAZ, och även illustrationerna är tämligen få och små. Tidningen genomförde för något år sedan djärvt en mindre kulturrevolution (under många trogna läsareshögljudade protester) när den bröt mot sin tradition (från grundandet 1949) att på förstasidan endast publicera text. Sedan dess finns varje dag en liten illustration – foto, teckning eller målning – på förstasidan. Just genom att denna får stå i ensamt majestät blir den naturligtvis desto mer iögonfallande. Ofta åtföljs den även beledsa-

gande spirituell text. En naiv kolorerad teckning av de amerikanska pilgrimsfäderna får illustrera de aktuella amerikanska diskussionerna om invandring. Eller en teckning föreställande den belgiske seriehjälten Gaston i hängmattan, där mattans ena snöre visserligen är fäst i ett träd, men det andra lyfts av en tjänstvillig helikopter, kan tjäna som provocerande vinjett till en artikel om berlinarnas eventuella lättja och den aktuella fadäsen med stadens planerade storflygplats, vars öppnande för var dag skjuts på framtiden.

FAZ hinner man inte läsa vid frukosten eller snabbt bläddra igenom på en kafferast, trots att sidantalet normalt inte är mer än 44 (ibland tillkommer bilagor). Orsaken är helt enkelt att den i huvudsak innehåller text, och därtill en mycket kvalificerad sådan. "Kvällstidnings"-material gör sig här ej besvär, och vi får klara oss utan kulturrubriker såsom "Beyoncé medger att hon mimade" eller "Gina och Danny i ombytta roller". Den glupska gökungen "Nöje" har inte tillåtits komma in i Kulturens bo, vilket naturligtvis inte hindrar att populärkultur bereds plats och behandlas på ett informativt och intressant sätt. (FAZ:s lilla dagliga spalt på kanske tjugo rader, »

"Kurze Meldungen", "Korta meddelanden", presenterar visserligen ibland nyheter om Hollywoodstjärnors eller berömda popsångerskors skilsmässor och liknande begivenheter, men det blygsamma omfånget sätter informationen i rimlig och nästan ironisk relation till nyhetsvärdet.) Den kommersiella nöjeskulturen förvisas i Tyskland till den illustrerade veckopressen och dagstidningen *Bild*. Den sistnämnda är Tysklands största tidning, med en upplaga på nära tre miljoner.

FAZ täcker det en rikstidning ska göra. Här finns ledarkommentarer, in- och utrikespolitik (tidningen har för övrigt flest utrikeskorrespondenter, dryga femtioalet, av alla tidningar i Europa), ekonomi, sport och kultur. Det är den sistnämnda kategorin, "feuilletonen" som avdelningen kallas i Tyskland, jag här särskilt ska dröja vid.

Omfånget varierar mellan fyra och sex sidor, men då tillkommer dagligen en särskild avdelning, "Medier", "Schallplatten" (skivor) eller dylikt. Slumpvis och, som kommer att visa sig också av utrymmesmässiga skäl, väljer jag att närmare betrakta *ett enda nummer* av tidningen.

Den 15 januari detta år behandlades på nära en helsida mycket initierat fenomenet "fracking", en aktuell metod att utvinna fossila bränslen. Skribenten koncentrerar sig på vilka konsekvenser metoden kan få för oss människor och granskar kritiskt det pågående propagandakriget.

En tysk biografi över Giuseppe Tomasi di Lampedusa, *Leopardens* författare, recenserar, på samma sida för övrigt som den amerikanske rapparen The Games nya cd, *Jesus Piece*. Den senare recensionen ter sig, såvitt jag kan bedöma, sakkunnig. Det musikaliska sätts in i ett sammanhang (Ross, Wayne, Brown och West), vilket inte hindrar kritiska synpunkter på albumets förment kristet draperade kritik av kapitalismen: "Här befinner vi oss inte hos occupy-rörelsen utan hos den globalt säljbara världsrapen."

Den som endast är mer ljummet intresserad av den kristne rapparen kan i stället ta del av en anmälan av en nyutkommen tysk biografi över den tysk-romerske kejsaren Ferdinand III (1608–1657). Om vår samtid, inte mindre brutal än kejsar Ferdinands, påminns vi därpå i en längre artikel som utgår från den brittisk-kanadensiske journalisten Malcolm Gladwells bok *The Tipping Point. How Little Things Make a Difference* diskuterar maktlös och arbetslös ungdom i Europa.

Därmed är inte kulturavdelningen slut. I två recensioner behandlas Harry Kopfers uppsättning av Prokofjevs *Spelaren* på Frankfurts operahus samt en utställning om Corbusier på Roms arkitekturmuseum.

Isamma nummer presenteras också en utställning i Essen med fokus på relationen mellan ("Blickwechsel") utomeuropeisk konst och västerländsk modern samt samtida konst. Museers verksamhet ägnas generellt stort intresse i tidningen. I fokus för den aktuella utställningen i Essen står en skadad, icke färglagd byst av den fornegyptiska drottningen Nefertite, som ställs i kontrast till sin berömda namne som utgör huvudattraktionen i Berlins Neues Museum. På samma sida hålls vi en stund kvar i forntiden medelst en anmälan av Euripides *Trojanskorna* som inscenerats på Schauspiel i Köln. Teaterkritikern har en vass penna, vilket nu inte

alls är ovanligt i Tyskland, tvärtom, och avslutar obarmhärtigt: "Regissören visar vid sin avskedsföreställning vad hon faktiskt kan. För mycket för att inte dramat ska tyngas, men ändå inte alltför mycket, så att publikens avskedstagande underlättas."

Som sagt: kulturdelen i FAZ läser man inte på en kafferast. Och än finns det läsning kvar i detta FAZ-nummer. I en annan text, i likhet med "Tipping Point"-artikeln även den av ett omfång ungefär motsvarande en understreckare i Svenska Dagbladet, presenteras en från engelskan översatt betraktelse av den i USA verksamme vitryske medieteoretikern Evgeny Morozov, som i fjol publicerade en kritisk bok över vad den nya teknologin gör eller kan göra med oss människor och våra samhällen, *The Net Delusion. The Dark Side of Internet Freedom*, en skrift som väckte internationell uppmärksamhet. I sin här aktuella artikel problematiserar Morozov den allt populärare *on line*-undervisningen och digitalt publicerade läroböcker, där läsarens aktiviteter, bristande förståelse etcetera kan utspioneras med modern teknik, och frågar sig *hur* och *om* den pedagogiska teknologin kan befrämja kritiskt tänkande. Artikeln är för övrigt representativ för den vaksamhet gentemot allehanda tendenser till övervakarsamhälle (till exempel aktiviteten hos internet-jättar som Google) som ofta kommer till uttryck i tyska medier.

Idet av mig slumpvis valda FAZ-numret ges vidare en introduktion till den "kulinäriska filmen", representerad av Marco Ferreris *Brakfesten* (1973), Federico Fellinis *Satyricon* (1969) och Luis Buñuels *Borgarklassens diskreta charm* (1972), författad av sociologen Daniel Kohlfahl, som just publicerat en bok i ämnet.

Feuilletonen fortsätter med den ofta lika humoristiskt slagkraftiga som välformulerat elaka teaterkritikern Irene Bazingers granskning av en med kända filmstjärnor fullspäckad Neil Simon-komedid på en Berlinsen: visserligen kommer det säkert i veckor att vara utsålt och fullt, men full är också Berlins tunnelbana. Och ett sista nummer är en presentation av BBC-serien *Yes Minister*, skriven av en bekant tysk rätts-sociolog, Klaus Lüdersen. Frågan som författaren ställer sig är om serien egentligen är "litteratur"; han söker besvara den med hänvisning till ett nyss tajmat germanistsymposium som avhandlat vad "stämning" i hermeneutisk mening manne kan vara.

Alla dessa längre artiklar suppleras med ett antal kortare bidrag, dock något mer utförliga än regelrätta notiser. I numret från den 15 januari får vi ta del av information om det ryska förbudet mot amerikanska adaptioner och dess avsedda inhemska propagandaverkan, den kommande Film-Berlinale, att den columbianske dirigenten Andrés Orozco-Estrada tackat nej till ett anbud från Köln samt de närmast förestående program-punkterna för Die Deutsche Akademie für Sprache und Dichtung.

Den avslutande sidan, "Medien", ägnas kritik av den allra populäraste tyska tv-showen *Wetten, dass ...?*, en rättsaffär mot en av cheferna för barnkanalen Kika, en presentation av en tv-film om barnhandel, ett program om street art-artisten Banksy samt slutligen en liten krönika om att tidskriften Stern fått en ny chefredaktör.

Som framgått präglas alla bidragen i FAZ av kritiskt och sakkunnigt argumenterande. Vi är fjärran från snabbt och slarvigt formulerade utslag av subjektiva reaktioner och oartikulerade magkän-

*"Grannlandets livliga
debatt och rika kultur-
utbud utformas inte
så mycket i termer av
antingen-eller utan
mera av både-och. Det
är aldrig frågan om en
konfrontation mellan
rigida kulturkonserverna
och nyskapande
provokatörer."*

TYSKLAND PÅ RÄTT VÄG

I Tyskland lever ännu vuxenkulturen.

FOTO: ISTOCKPHOTO

lor. Innehållet är allsidigt, nationellt och internationellt, täcker vetenskap, kultur, populärkultur, politik och medier. Ofta recenseras nyutkomna doktorsavhandlingar eller andra vetenskapliga arbeten i humanistiska och samhällsvetenskapliga ämnen. Här dominerar historiedisciplinen.

Andra rubriker som fördelas över veckans feuilletton i FAZ är: "Film", "Nya fackböcker", "Litteratur", "Konst". Dessutom trycks varje onsdag en särskild avdelning, "Natur och vetenskap". Omfånget brukar vara ungefär sex sidor. Här återges ett antal längre artiklar, tackande allt från de senaste rönen rörande solens magnetfält, nyupptäckta brev mellan Thomas Müntzer och Melanchton, vilka kastar nytt intressant ljus över Luther, till vilka speciella krav geografididaktiken ställer.

Tidningen bevakar dessutom regelbundet, respektingivande otidsenligt, inhemska och utländska konst-, bok- och handskrifts-auktioner. Överhuvud är bokhistoria och bibliofila ämnen väl representerade. Nyupptäckta brev av Goethe, Schiller, Mann eller Kafka

ges därför den betydelse de är värda.

Den legendariske före detta FAZ-litteraturchefen, den nu 93-åriga Marcel Reich-Ranicki, som under åren 1988–2001 blev folkkär genom sitt program "Literarische Quartett" i tysk tv, har fortfarande en gång i veckan en litteraturspalt i tidningen, där han med sin sedvanliga auktoritet oemotsagd får uttala sig om vad som är god, sämre eller dålig litteratur.

Varje fredag publiceras en dikt av inhemska eller utländska poeter. Som svensk gläder man sig över att Lars Gustafsson tämligen ofta återkommer.

Tyskland har mycket att erbjuda oss svenskar. Grannlandets livliga debatt och rika kulturutbud utformas inte så mycket i termer av antingen-eller utan mera av både-och. Det är aldrig frågan om en konfrontation mellan rigida kulturkonservativa och nyskapande provokatörer. Technoklubben Berghain och Staatsoper kompletterar varandra, och Euripides *Trojanskorna* kan bli föremål för samma kvalificerade och nyfikat fördomsfria granskning som Games *Jesus Piece*.

Björn Meidal är professor i litteraturvetenskap vid Uppsala universitet.

Med trottoaren som tidsmaskin

Flanören är en genre med lång tradition i tysk litteratur.
Berlin blev centralt för dess motiv och utveckling.

Av Ulf Peter Hallberg

Flanörens återkomst, det är Walter Benjamins titel på en recension av Franz Hessels flanörbok *Spazieren in Berlin* från 1929, "liten prosa om den stora staden", numera ofta kallad *Ein Flaneur in Berlin*. Benjamins första ansats är att konstatera att Hessel, som vuxit upp i Berlin, tillhör den minoritet av "Einheimische", ortsbor, hemmastadda, i staden uppvuxna, som rätt sällan skriver om sin stad. För detta krävs, hävdar Benjamin, andra och djupare motiv: "Motiv hos den som färdas i det förflutna. Ortsbons bok om staden kommer alltid att påminna om memoarer."

Både Walter Benjamin och Franz Hessel vistas vid den här tiden i Paris, där de bland annat gemensamt översätter Marcel Prousts *På spaning efter den tid som flytt*. Och blicken mot Berlin är för Walter Benjamins del riktad mot den egna barndomens värld: "Gatan leder nedåt, om inte till mödrarna så dock in i en förgången tid, som bara är desto mer trollbindande därför att den inte är hans egen privata. När han går över asfalten får hans steg en märklig resonans. Gasljuset som strålar ner på gatstenarna kastar ett tvetydigt ljus på denna dubbelbottnade mark."

I sin recension av Hessels Berlinbok – som är mycket konkret och realistisk, med detaljerade beskrivningar av Berlin på 1920-talet, en subjektivt refererande och samlande blick på stadsdelar, gator, affärer, gatskyltar, kuskar, droskor och allt som Hessels Berlinflanör betraktar – gör Benjamin ett viktigt tillägg: "Staden som mnemoteknisk hjälpredda åt den ensamme flanören framkallar mer än den-

nes barn- och ungdom, mer än den egna historien. Det staden öppnar är flanerandets överskådliga skådespel, som vi faktiskt trodde var avslutat för alltid. Och nu skulle det plötsligt förnya sig här i Berlin, där det aldrig upplevt någon blomstringstid."

"Ge staden något av er kärlek till landskapet", skriver Hessel och fördjupar sig i den stora parken Tiergartens förmåga att väcka det förgångna hos den ensamme vandraren. Eckhardt Köhn har i studien *Strafsenrausch* påpekat hur Franz Hessel "går ut i metropolen Berlin helt och hållet i tecknet av Baudelaires motiv". Walter Benjamin konstaterar att Hessel bok bär vittnesbörd om en minnesprocess som styrs av själva släntrandet. Flanören agerar som tidsmaskin.

Från tysk horisont förknippas flanörhållningen litterärt med en lång tradition från Goethes *Wilhelm Meisters vandringår* och *Den unge Werthers lidanden* till E T A Hoffmanns febervisioner från ett hörnfönster, där han i en novell låter berättaren genom en operakikare studera de gående på marknadsplatsen nedanför. År 1802 gör den tyske filologen Karl Gottlob Schelle ett utkast till en teori om promenaden. Han utgår från att människan är ett "väsen med två världar", och att flanerandets konst exemplariskt förenar det fysiska med det andliga. År 1832 publicerar Berlinjournalisten Adolf Glasbrenner sina häften om "Berlin wie es ist (är) – und trinkt" under titeln *Eckensteher* (Mannen/kvinnan i gathörnet). Glasbrenner utlöser en veritabel "Eckensteher"-influensa. Hans avsikt är att ge en "fullständig karaktäristik av residensstadens alla lägre klasser" >>

TYSKLAND PÅ RÄTT VÄG

Flanerande på Kurfürstendamm, Berlin.

FOTO: AKG/SCANPIX

och "Der Eckensteher", figuren i gathörnet, liknar han vid en sköldpadda som står i vart och vartannat gathörn i Berlin, "aldrig långt från en bod där brännvin utbjudes till försäljning".

Man får inte glömma att när London i början av 1800-talet är världens mäktigaste stad, med över en miljon invånare, finanscentrum, största frihamn i världen, då har Berlin bara 180 000 invånare och gatorna är dessutom i uselt skick. I Glasbrenners Berlin, som präglas av olika för promenaden inskränkande pålagor och förbud, står inte kaféhusen och etablissemangen i kontakt med gatan. Endast Under den Linden betraktas som promenadstråk. Berlin betecknas vid den här tiden som en "förhindrad storstad".

Det är först mot mitten av 1800-talet och under den dynamiska utveckling till storstad som följer fram till sekelskiftet, som Berlin tack vare förändrad lagstiftning utvecklas till "den europeiska nattens huvudstad". Och det är i skydd av detta dunkel som flanören driver fram, oftare styrd av sina drifter än av sitt tänkande, men definitivt med inlevelsen, utlevelsen och irrgången som förenande krafter. För flanörens erfarenhet handlar ju också om att lära känna sig själv i stadens mikrokosmos. Promenaden är det slutande 1800-talets självbespeglning, föregångare till psykoanalysen. Flanörens fria och rörliga öga undersöker individens position i den storstadsverklighet som håller på att undergräva personligheten, därför att folkmassan hotar att sluka den enskilde. Den tyske filosofen Georg Simmels spekulationer om pengarnas betydelse handlar i stor utsträckning om att den enskilde känner sig hotad av alla andra människors försök att slå sig fram på samma dock begränsade utrymme. Gränserna sprängs, såväl i stadens fria rum som i individens inre, och i flanörens erfarenhet speglas denna dynamik helt konkret som ett försök att införliva staden med det egna jaget.

När Alfred Döblin 1928 publicerar sin epokgörande roman *Berlin Alexanderplatz* är stadens yttre och inre verklighet införlivad i språk och komposition. Det är som om romanförfattaren står i Glasbrenners gathörn, utan sprit, och med full kraft drar in stadens luft i lungorna. Hans öga läser staden. Texten är inte en avbildning av stadens verklighet, utan ett försök att skildra erfarenheter som nu är obönhörligt förknippade med den nya, oöverskådliga verkligheten. Byggnader, gator, reklampelare, trottoarer och förbipasserande tvingar fram ett nytt gehör, ett nytt språk och en annan tidsupplevelse.

Britta Goerke visar i en studie om bland annat Thomas Manns roman *Bergtagen* hur huvudpersonen Hans Castorp förlorar all överblick över tiden, ja, hur tidens mysterium gör honom till dess fånge, så att han i den europeiska förkrigstiden beslagtas av en hermetisk förtrollning i nuet, ett *nunc stans* som romanen själv representerar. Detta romanens nu, underkastat tiden som härskare, utmynnar precis som Parallellaktionen i Robert Musils *Mannen utan egenskaper* i katastrofen, kriget, och ges i form av en "flanerande berättelse" som handlar om tiden själv.

Det finns, om man följer Walter Benjamin, ett frihetsmotiv i flanörens hållning som motsäger anklagelsen om estetisering och brist på delaktighet. Finns det inte rentav en etisk förtröstan i den inlevelse med de andras blickar och öden som karakteriserar flanören? Det är ju en empati som faktiskt grundar sig på universella värden. Det är

på tiden att distansera flanören från stereotypen av opolitisk medlöpare eller omedvetet offer för den form av perversion, och dess arvtagare i våra dagars populism, som folkmassans uppgående i folkgemenskapen utgjorde och ständigt utgör, när nazistfanorna nu bytts ut mot urholkade plattityder.

Låt oss för ett ögonblick gå tillbaka till 1800-talet! Viktigast hos Baudelaire, med avseende på den laddning flanören utsätter sig för i storstaden, är tanken om den elektrifierande folkmassan och ett uppgående i en tid bortom klockornas tickande: "Den ensamme och tankfulle vandraren hämtar ur denna universella gemenskap en sär egen berusning. Den som lätt förmäler sig med massan upplever feberaktiga njutningar som för alltid är förmenade egoisten, stängd som en kassakista, eller den lättjefulle, tillsluten som en mollusk." För Baudelairens flanör blir folkmassan en märklig "tredje natur" av ofrånkomlig, opersonlig samhörighet: "*des regards familiers*".

Baudelairens Paris är likgiltigt för den enskildes framgångar eller misslyckanden. Med absolut självtillräcklighet existerar staden bara som en sublim fond för poetens kamp – som handlar om att överleva "det nya" och att förse livet med värdighet. Tanken om att staden är allas egendom perforeras av diktarens poetiska bilder från den skådeplats för orättvisor och lidande som staden faktiskt är.

Men det är trots allt ett paradoxalt evighetsperspektiv som hela tiden vibrerar i

Baudelairens dikter. Staden tillhör historien och konsten, gator och hus skapar en känsla av allt som en gång tilldragit sig där. Med hjälp av sina korrespondenser skapar diktaren en förbindelse mellan levande och döda i den nattliga stad där flanören hajar till inför ljudet av klackar mot asfalten.

Franz Hessels flanör i Berlin stiliseras som anakronism, i den snabba trafiken är han en bromskloss. Staden läses som ett väsen med ett budskap: Befolka gatan, bo där! Låt fantasi och verklighet ingå förening! Nyfikenheten utkristalliserar sig som kärleksträngtan. "Ich lerne" är rubriken på andra kapitlet: flanören lär sig. Han är student, iakttagare, journalist, krönikör, vittne, "Eckensteher". Varuhus, hotell och gigantiska garage ställs mot gamla saluhallar, gasverk eller hästdroskor. Allt har samma relevans, för tydning! Och Hessels Berlin-flanör hamnar alltid till slut i Tiergarten, lyckligt vilse, vid ett tillfälle framför statyn av Apollon som han inte sett på många år: "Jag ser honom i profil. Mänljus faller på den hand med vilken han håller sin lyra av sten." Flanören förenar alla dessa tider: mänljusets evighet, antikens storhetstid, det nattliga ögonblickets nu och den personliga inlevelsen; allt härskar över honom samtidigt.

I Walter Benjamins *Barndom i Berlin* är avskedet förutsättning: "År 1932, när jag var utomlands, började det gå upp för mig att jag snart skulle tvingas ta ett längre och kanske varaktigt avsked av den stad där jag är född. Jag hade flera gånger i mitt inre liv upplevt de hälsosamma verkningarna av att låta vaccinera sig; jag höll mig till det även i denna situation och återkallade med avsikt de bilder som i exilen brukar väcka starkast hemlängtan – barndomens bilder." Följaktligen blir flanören i Walter Benjamins mest personliga bok budbärare mellan generationerna, en *go-between* som förmedlar insikten att varje barndom utträttar något unikt och oersättligt för mänskligheten.

Ingen poesi efter Auschwitz, inget flanerande i och efter lägren...

TYSKLAND PÅ RÄTT VÄG

Fascismens marscherande kolonner och förintelselägrens omänsklighet antyder att flanören förintats, att hans inlevelse i folkmassan och gatans snabbt förbiilande gestalter var en illusion. Vi står inför Benjamins bild av mannen med sköldpaddan i passagen och flanören som en som gått bort sig i det förflutna.

Men till och med förintelseläget befolkas av flanörer. I Imre Kertész enastående roman *Mannen utan öde*, byggd på hans egna erfarenheter i Auschwitz och Buchenwald, är det så att berättarens vän Bandi Citrom hela tiden för den unge pojken i läget hänvisar till bilden av staden som ljusbringare: "Ofta pratade han också om och frammanade för mig vissa platser, gator, torg och hus och de välkända reklamfraserna och neonskyltarna som tändes på gavlarna och ovanför skyltfönstren, eller med hans egna ord om 'Budapests ljus', men nu var jag tvungen att rätta honom och förklara att de ljusen inte fanns längre på grund av mörklägningsbestämmelserna, och att bomberna nog hade förändrat stadsbilden också en del. Han lyssnade på mig men jag märkte att upplysningarna på något vis inte föll honom särskilt på läppen. Nästa dag började han, så fort det gavs något tillfälle, prata om ljusen igen."

Imre Kertész berättade i början av 1990-talet i Budapest för mig att naturen i Auschwitz fungerade som ett korrelerat till döden. När han traskade i leran fungerade himlen och skymningsljusets skönhet som uppenbarelser om staden och friheten i flanörens erfarenhet. Det var särskilt timmen mellan återkomsten från fabriken och kvällsappellen som lägerfångarna längtade mest efter, och i *Mannen utan öde* upprepar Bandi Citrom varje kväll att han och berättaren en gång ska gå på Neftesgatan igen: "Nu tänds gatlyktorna i Budapest", svärmar han i skymningstimmen. "Kommer du ihåg reklamskylten för Scholls skoputsmedel? Nu hörs kvinnornas klackar mot asfalten." Flanörens erfarenhet ställs mot utplåningen som en appell om frihetens eviga återkomst.

Det är ett misstag att förse flanören med ett slags förnämhet hämtad från vissa sena 1800-talsflanörers apparition. Redan med Baudelaire sker ett brott med den hållningen, och vi kan konstatera att dagens tyska flanör, med tentakler långt ut i östra Europa och Ryssland, är en snabbig och av ödet tilltuftad person som inte likt snobben Des Esseintes i Huysmans' roman går mot strömmen, utan i stället klyver tidens ström genom att uppgå i svallet.

Just beteckningen "sval" om människoströmmen förekommer redan i inledningen till Hessels flanörbok från Berlin: "Det är ett särskilt nöje att långsamt gå genom livaktigt trafikerade gator. Man utmanövreras av de andras brådska, det är en simtur i svallet." Det Hessel försökte åstadkomma var att kasta "den första blicken" på staden han levde i, att uppnå eller återfinna den ...

Rites de passages, passageriter, kallade Walter Benjamin sådana övergångar mellan tillstånd. Stegens märkliga resonans antyder att tiden själv är denna erfarenhets klangbotten. I Berlin provocerar alltför tyska flanörer i anslutning till Hessels och Benjamins erfarenheter med att – låt oss använda ett uttryck från mer jäktad stockholmsungdom! – "åga tiden". Det nya tyska undret är en på Berlins trottoarer förankrad hållning som både intellektuellt och praktiskt är historiskt långsammare och allmänmänskligt öppnare än vår svenska framrusning. Det har naturligtvis att göra med att man i Tyskland i större utsträckning gjort upp med förträngning,

inte föraktar tänkandet eller intellektuella, utan i stället hämtar sin näring ur historiska perspektiv. Man går helt enkelt bättre i Berlin.

Stockholm är fullt av huvuden (och hållningar!) som med hjälp av teknisk apparatur är fullständigt bortkopplade från fysiskt-sinnlig och andlig erfarenhet, i stället uppkopplade till ett frenetiskt *nunc stans*, ett obönhörligt signalerande nu, alltid på väg bara till ett mål, en folkmassa renons på delaktighet, tomma blickar mot displayer som aldrig möter bilden av den som går förbi.

Stockholmsflanören existerar huvudsakligen i den ståtliga naturen vid vattnen – som ett av Rousseau eller Henry David Thoreau inspirerat urtidsdjur – på Djurgården emellanåt, eller möjligen någon gång om sommaren idisslande i Kungsträdgården eller Humlegården. På vintertrottoaren har den ensamma Stockholmsvandrararen för länge sedan urartat till jagat flockdjur.

Berlinflanören gör en historisk erfarenhet genom att låta staden berätta något inför den nyfikna blicken. Historiemedvetandet öppnar sig frivilligt under promenaden, bland annat därför att den gående bekänner sig till att slänta. Muren föll; alla tidsskikt i ideologier och föreställningar frilades, för Berlinflanören framför allt via gatornas skick, husfasader och gathörn. Jag går ofta hem från Hackescher Markt och passerar Pariser Platz som för tjugofem år sedan var inhägnad av mur och taggtråd på båda sidor, jag går längs gator som varit befolkade av 17- och 1800-talets största tän-

kare och konstnärer, och paradoxen är att i Berlin känns det som om gestalterna från förr går bredvid mig på trottoaren. Jag promenerar alltid sista sträckan genom Tiergarten, där alla träd under andra världskrigets sista veckor högs ner så att folk kunde hålla värmen i de utbombade husen. Som flanör i Berlin är jag privilegierad, därför att staden trots ständiga förändringar har ett så fast tag om sitt förflutna.

Berlin har på så sätt en långsammare tideräkning. Gott och ont får samsas i det perspektivet; här finns ingen riktig tro på idyllens illusion eller nyhetens sensation, och "die Berliner Schnauze", berlinvitsen, är hård men rättvis – dock aldrig förskönande. Det existerar en stark traditionsbundenhet – och samtidigt en intellektuell rörlighet – i det förflutnas tecken. Inteckningarna i framtiden får inte dominera nuet i Berlin; här håller man emot – inga onödiga uppdateringar, tack! Den gamla hårddisken Berlin kraschar därför inte. Och berlinflanören finner att gatan fortfarande leder in i en förgången tid.

När jag anlände till Bahnhof Zoo 1983 hade någon skrivit med tuschpenna på perrongens väntkur: "Berlin. Apokalypsen börjar här." Utanför mitt studenthem på Nollendorfstrasse fanns en affisch uppsatt, på vilken det stod: "Besök Europa medan det ännu existerar!" Det var kalla krigets och de upptrappade atomstridspetsarnas epok. Flanörens erfarenhet och den tyska huvudstaden har överlevt många domedagsprofetior. Gränsöverskridaren Heiner Müller brukade säga: "Om historien existerar, då är Berlin början."

Det finns starka skäl att i Sverige låta sig inspireras av en besjälad gångart, en långsam irrgång, med bärkraftiga filosofiska rötter i Berlin, till tro på äkta djup och sant intellekt – och till inspiration från den stillsamma flanören Walter Benjamin från Berlin och hans anfader, den heroiske outsidersn Charles Baudelaire i 1800-talets Paris.

Ulf Peter Hallberg är författare och tv-producent.

König pekades ut som en av de mest inflytelserika Stasiagenterna i Sverige. Här ger han sin egen version av vad som hände.

Av Hans Hederberg

”Jag har alltid varit sosse”

Jag ringer på hans dörr i ett servicehus på Kungsholmen i Stockholm. Det står ett ganska vanligt namn på brevlådan, men som agent kallades han ”König”, Kungen. Jag har inga större förhoppningar att bli insläppt. I ena handen har jag Birgitta Almgrens bok om Stasi *Inte bara spioner*, där König presenteras som en av den östtyska underrättelseorganisationens mest produktiva svenska medarbetare. Varför skulle han prata med mig?

Folk i underrättelsebranschen brukar inte prata, speciellt inte om det finns misstankar om att de har begått brott. Kanske, inbillar jag mig, skulle han vid hög ålder och ett kvartssekel efter murens fall och DDR:s sammanbrott vilja ge sin version. I Birgitta Almgrens bok finns den inte med; för att få läsa i Säpos handlingar har hon förbundit sig att inte använda sina kunskaper för att konfrontera misstänkta Stasimedarbetare. Inifrån lägenheten sippar det ut tv-ljud, någon engelsk eller amerikansk kanal, BBC eller CNN. Men ingen öppnar.

Det har gått en dryg minut. Jag bultar på dörren och väntar. I handen har jag, förutom Almgrens bok och ett visitkort, några gamla brev. Faktum är att König och jag känner varandra en smula. En vinterdag i slutet av 1960-talet kom han fram till mig när jag var på väg in i Radiohuset och sade att han hade ett par idéer för tv som jag kanske kunde använda. Brevväxlingen som följde har blivit sparad. Nu hör jag hasande steg och ljudet av en rullator inifrån lägenheten. Jag känner ett sting av samvetsksamhet. Var-

för ska jag konfrontera denne 89-åring med uppgifter ur det längesedan förflutna? Det är naturligtvis viktigt för det offentliga samtalet att han och andra misstänkta får tillfälle att lämna sin version. Men kanske ska jag ändå strunta i det hela?

Dörren slås upp av en lång, mager man med håret på ända, kippande tofflor och fotsid morgonrock. Han har blivit väckt mitt i en middagslur. Jag har min öppningsreplik redo:

– Känner du igen mig?

Nja, nej, det gör han inte. Men han ber mig stiga in och slå mig ner i en fåtölj vid fönstret i vardagsrummet. Han sätter sig snett emot, under reproduktioner av Dürer, *Riddaren, döden och djävulen* och *Melancholia*. Han granskar mig med en pigg, forskande blick. Jag är helt inställd på att bli utkastad efter en kort stund, men det blir inte så.

Jag visar honom vår gamla korrespondens. Hans brevpapper pryds av ett firmanamn, Idékonsultation. För ett förlag har han undersökt hur biblioteken väljer ut tidskrifter till sina läsesalar. För en socialdemokratisk tidning har han kritiserat planerna på kommersiell tv och artikeln bifogas i kopia. Han lägger ifrån sig alltihop med ett roat leende. Det blev inget program av hans idéer den gången.

Jag sträcker fram en ny bunt papper, ett avsnitt ur Almgrens bok som beskriver Königs verksamhet. Hos Stasi finns han registrerad för 66 rapporter 1978–1987. I en bevarad databas i Berlin finns >>

”

Hur höll du kontakten med Stasi? Ingenting skriftligt! De var professionella. Jag åkte ner en gång i månaden. Jag hade inget ordinarie jobb under den här perioden.

STASI

”

Jag var en av cheferna i DDR:s mobilisering mot Västtyskland! Mer konkret handlade det om att skapa goda kontakter i de politiska kvarteren i Bonn och att rekrytera högt uppsatta personer till Stasi.

ledord som ger ett hum om rapporternas innehåll. Framförallt handlar de om Västtyskland, men "många", skriver Almgren, berör Sverige.

– Fantastiskt intressant att jag får se det här i verkligheten!

König tittar upp från papperen. Att han inte har brytt sig om att skaffa boken förvånar mig. Han fortsätter läsningen.

– Spioneri... nej, herregud. 1994 satt jag i förhör hos Säpo. De höll på i flera veckor. Men jag hade inte gjort något som var straffbart. Säpo insåg det till sist... även justitieministern gjorde det.

Jag försöker precisera.

– Du erkände ju att du arbetat för Stasi mot Västtyskland. Men Almgren skriver att du också lämnat uppgifter som handlade om den svenska regeringen och socialdemokratin.

Svaret kommer snabbt.

– Vad skulle dom ha det till? Det viktigaste för dom, och för Sovjet som var deras uppdragsgivare, var USA och Västtyskland. Jag var övertygadosse. Att jag somosse skulle avslöja saker för en utländsk organisation... nej!

Han bläddrar vidare.

– Nära kontakter med partiledningen... Bommersvik! Jag har aldrig varit på Bommersvik! En gång om året var jag bjuden på en lunch där Palme var med. Det som står här verkar för mig vara rena sagor!

Han nästan spottar ur sig replikerna.

– Lämnat uppgifter som rörde händelserna i Polen... Stasi uppdragsgivare! Har jag aldrig hört talas om. Det skulle alltså vara jag, det! Herregud!

Jag pekar ut ett par ställen där Almgren beskriver rapporter om socialdemokratiska åsiktsbrytningar. Han säger:

– Det där var sånt som DDR:s Stockholmsambassad sysslade med. Expressen och Aftonbladet hade den sortens uppgifter.

Jag invänder:

– Men du var bättre informerad än *Expressen* och *Aftonbladet*. Du var medarbetare i *Aktuellt i politiken*, god vän med chefredaktören Enn Kokk som var sekreterare i socialdemokraternas verkställande utskott. Du kunde röra dig ganska fritt i partihögkvarteret på Sveavägen.

– Men Almgren ger en bild av att jag lönligen och hemligen lämnat uppgifter... Och "rapporter"! Jag skickade inga "rapporter". Citattecknet kring ordet formligen dallrar i luften.

Han gör ett kort besök i badrummet; det är dags för den dagliga medicinen. När han kommer tillbaka tar jag upp en lite speciell sak ur Almgrens bok: i februari 1986 lämnade han över regeringskansliets telefonkatalog. Den värderades, tillsammans med annat material som Stasi fick samtidigt, med näst högsta betyg. Först verkar han inte minnas, men när jag frågar på nytt svarar han.

– Den var ju tryckt i tusentals exemplar!

– Men varför gjorde du det?

– Det vet jag inte! Inte för att det var hemligt i alla fall!

Vi har nu samtalat i nära två timmar. Han väntar besök av sin dotter och säger att vi får göra upp om en ny tid. Jag försöker komma med förslag.

– I morgon eller övermorgon?

– Nej, jag har det lite körigt i morgon, och i övermorgon kommer *Die Zeit*, du vet den där utmärkta veckotidningen, och då ska jag läsa den. Du får ringa!

Jag tar fram min kamera och fotograferar honom med *Riddaren, döden och djävulen* till höger i bildkanten. Jag tänker att det är sista gången jag ser honom.

Det känns som om jag kört fast. Jag hade förvisso inte väntat mig

att han rakt upp och ner skulle bekänna att han spionerat mot Sverige. Men det här! Som tv-man och författare är jag inte ovan vid att träffa på människor som ljuger mig rakt i ansiktet. Om König ljuger, gör han det mycket skickligt. Hans sätt att med avsmak upprepa ord ur Almgrens bok, om att han "skrivit rapporter" och "skickat rapporter", gör mig villrådig. Det är något som inte stämmer. Kanske använder jag fel ord, kanske finns det felaktigheter hos Birgitta Almgren?

Jag ringer Almgren. Har hon läst rapporter som han skrivit? Nej, det har hon inte; ingen av dem har bevarats eller hittats. Hur vet hon att han har skrivit dem själv, han kanske berättade för någon som förmedlade vidare? Jo, den möjligheten finns ju.

I facktidskriften *Horch und Guck* upptäcker jag en artikel om König och Sverige, skriven av historikern Christian Halbrock. Under rubriken "Toppkällan K" hävdar han att König *de facto* begått landsförräderi genom att villigt ställa sina kunskaper till förfogande för DDR:s personal i Sverige. Men huruvida König förstod att han på det sättet medverkade i ett illegalt svenskt nätverk är "inte lätt att avgöra". Halbrock pekar ut DDR:s pressattaché i Stockholm som en viktig kontakt för König. Deras möten ägde rum utan uttalat syfte, i en gråzon. De bytte informationer. König berättade om svensk politik och svenska politiker. Pressattachén gav i gengäld initierade tips och underlag för artiklar som König kunde skriva. Alla kafé- och restaurangnotor betalades av pressattachén; dessutom hade han ofta med sig en back Radeberger Bier när de träffades hemma hos König.

Här öppnar sig en ny möjlighet att tolka König: en person som delar sig i två. König I som målmedvetet arbetade som agent för DDR mot huvudsakligen Västtyskland. König II som sällskapade med DDR-personal i Stockholm och lämnade informationer inifrån den svenska socialdemokratin och regeringskretsen; i Stasis databas registrerades allt material från källan König under en och samma beteckning.

Men, frågar man sig, borde han inte i så fall ha anat att pressattachén, liksom de flesta på ambassaden, tillhörde Stasi och rapporterade dit? Absolut. Och framför allt: telefonkatalogen. Slogs han inte av tanken – det pågick trots allt ett kallt krig mellan öst och väst – att regeringskansliets telefonkatalog med namn och funktioner kunde vara till viss hjälp för Warszawapakten vid en invasion eller kupp mot statsledningen?

Bara han själv vet hur han tänkte. Det är tänkbart men inte särskilt troligt att han bara ville underlätta DDR-folkets kontakter med ministrar och regeringstjänstemän, att han såg katalogen som en relativt oskyldig present, inte artskild från allt annat som ingick i byteshandeln.

Jag ringer honom och han ger mig faktiskt en ny tid, tre dagar senare.

Dörren står på glänt den här gången, kaffet sjuder på spisen. Han är väl förberedd. Det är uppenbart att han vet exakt vad han vill prata om. Tyskland, inte Sverige!

– Jag var en av cheferna i DDR:s mobilisering mot Västtyskland! Mer konkret handlade det om att skapa goda kontakter i de politiska kvarteren i Bonn och att rekrytera högt uppsatta personer till Stasi. Det var mycket framgångsrikt. Jag trivdes i Bonn. Parlamentarikererna var trevliga på sitt sätt. Alla kände mig i SPD-baracken, socialdemokraternas högkvarter. Rekryteringen av agenter skötte jag framför allt i Berlin. Det vimlade av västtyskar som tvivlade på det egna landets politik och den nära alliansen med USA; de var upprörda över USA:s Vietnamkrig. Jag hade en känsla av att vi arbetade för dom som var i underläge, mot dom som var i överläge.

– Hur höll du kontakten med Stasi?

– Ingenting skriftligt! De var professionella. Jag åkte ner en gång i månaden. Jag hade inget ordinarie jobb under den här perioden. Jag kunde åka ner när som helst.

Från Säpos arkiv återger Almgren ett förhör med König som den tyska polisen ska ha hållit 1979. Jag hinna knappt formulera frågan innan han avbryter mig.

– Jag har aldrig någonsin blivit förhörd av tyskar! Då hade jag åkt i fängelse...

Han höjer rösten.

– Jag har aldrig i helvete varit med om att västtysk polis fört samtal med mig.

Vår dialog stannar upp. Jag frågar mig återigen om det kan vara något med terminologin som gör att vi hamnar i dödläge.

Jag försöker från ett annat håll.

– Jag tycker det är konstigt att inte den västtyska polisen upptäckte vad du gjorde, dom hade ju en stenhård bevakning av allt som gällde DDR?

Han svarar med en viss stolthet.

– Det är fråga om en som uppträder skickligt eller oskickligt.

I Stasiarkivet står det att han rekryterades 1977. Jag ber om hans egen minnesbild.

– Det var trettio fyrtio år sedan.

– Arkivet namnger en handledare, Horst Eismann. Var det han som kontaktade dig?

– Det var Eismanns jobb att ta kontakt med folk som tyckte som dom. Det var ingen hemlighet att jag var antiamerikansk. Det framgick av artiklar som jag hade skrivit.

Och tacknamnet König, var kom det ifrån?

– Jag hade ordet "kung" i min adress – Kungsklippan – och det tog dom.

I Almgrens bok finns Königs personliga bakgrund skisserad med hjälp av polispapper. Född i Danmark, svensk medborgare 1940, studentexamen. Vid tjugooett års ålder, under andra världskriget, försökte han sabotera en utställning i Stockholm som handlade om *De fria danskarna*. Han placerade en burk med kolsvavel i en kartong i lokalerna. Tanken var att kolsvavlet skulle börja stinka och dra ett löjets skimmer över utställningen. Hans motiv var att han ansåg att motståndet mot den nazistiska ockupationen i Danmark hade ställt till med mycket ont. Men något gick snett med kolsvavlet, en explosion utlöstes och han dömdes att böta för förargelseväckande beteende. Han kommenterar:

– Jo, det där stämmer! Men det var en barnslighet, ett tonårsintresse; hur många ungdomar hade inte nazisympatier, tror du? Men det har inte ett jävla dugg att göra med det som hände senare i livet. Jag har alltid varit sosse, fanatisk sosse!

Alltid... jag vrider och vänder på ordet. Det kan väl inte stämma?

– Om vi tar till exempel 1946. Då var du 23 år. Per Albin Hansson var statsminister och partiledare. Hade du sympatier för honom?

– Det hade jag! Och senare, när jag bodde på Kungsholmen, började jag gå på sossemöten. Jag träffade trevliga människor. Enn Kokk på *Aktuellt i politiken* gav mig ett presskort.

– Men att du som kallar dig sosse började hjälpa DDR?

Han svarar med en motfråga.

– Vad stod DDR för?

– Inte stod de för fria val!

– Var hade de fria val?

– I Västtyskland till exempel. Svensk socialdemokrati höll på Västtyskland där det fanns fria val.

– Vad sade Palme om DDR?

– Han kritiserade de östeuropeiska kommuniststaterna, men han höll ju på att skapa sig en position som brobyggare mellan öst och väst och agerade diplomatiskt.

– Jag tycker det här börjar bli ofruktbart...

Han slår ut med handen.

Jag prövar ett nytt spår. När Säpo förhörde honom 1994 erkände han att han arbetat för DDR mot Västtyskland – det vill säga spioneri, ur västtysk synvinkel. Varför blev det inget åtal?

– Det var inte på tal. Säpo intresserade sig för Sverige. Fast förresten, dom frågade om pengar och ville veta vad DDR betalade.

Nyfiket, ungefär som när en lärare ställer en finurlig kuggfråga, undrar han vad jag tror om saken. Jag svarar:

– Tja, dom betalade väl resor, hotell, kostnader och en ordentlig present till jul.

Det är avsiktligt vagt, jag håller öppet för att han kan ha haft ideologiska motiv. Han nickar välvilligt.

– Dessutom fick jag betalt för förlorad arbetsförtjänst under de perioder jag var borta från Sverige.

Han ber mig hämta en svart portfölj som står i rummet bredvid. Ur innehållet plockar han fram ett visitkort som jag får kasta en blick på. Där står namnet på en Säpokommissarie och ett direktnummer.

– Jag fick det där kortet av kommissarien för att jag skulle kunna ringa. Jag har aldrig upphört med mina öppna förbindelser med Säpo.

Jag hajar till. Bytte König sida efter avslutade förhör 1994 och blev någon sorts dubbelagent? Nej, fullt så invecklat är det inte. Sommaren 2000 publicerade *Afton-*

bladet en del uppmärksammade uppgifter om König. Han kände sig personligen jagad, tog kontakt med Säpo för att få stöd och rådde hamna hos visitkortets kommissarie (som egentligen inte hade något med hans fall att göra). Även efter Birgitta Almgrens bok 2011 kände han sig störd av publiciteten och av olika personer som försökte kontakta honom. Han ringde återigen sin kommissarie och berättade vad han varit med om. Men samtalen under de tolv åren av möten och telefonkontakter har inte enbart handlat om akuta situationer. Grundfrågan, de gamla misstankarna, har funnits med. Nästan rituellt, om man får tro Königs egen beskrivning, har han ställt frågan "Finns det något nytt?" Och varje gång har kommissarien lika lakoniskt svarat. "Ingenting, ingenting, ingenting!"

Även denna eftermiddag har vi samtalat länge, nära två timmar. König börjar bli trött och jag säger adjö. Han följer mig till dörren och i ett envist trots mot rullatorn några tiotal meter bort genom den långa, starkt upplysta våningskorridoren.

König behöver inte oroa sig. Säpo har tappat intresset för Stasi och dess misstänkta medarbetare i Sverige. Nytt material skulle fortfarande kunna komma från Tyskland, där Stasiarkivets specialister arbetar med att foga samman sönderrivna dokument, och från USA, där CIA påstås förfoga över ännu inte överlämnade nyckeldokument med svensk anknytning. Men för Säpo och spionåklagarna är Stasi något passerat, Stasiärendena preskriberade eller avskrivna. En tid före samtalet med König frågade jag en hög Säpochef varför de inte försäkrat sig om de fått allt relevant material från amerikanerna. Svaret, som vittnar om undfallenhet mot en stormakt, blev: "Vi har inte haft anledning att ifrågasätta att det var helt redovisat."

När ett antal riksdagsmän från regeringen begärde större klarhet och öppenhet kring Stasi fick de en vitbok till svar. Om det saknas Stasimaterial beträffande svenska medborgare, om det ska krävas in mer material från USA, om det överhuvudtaget behövs åtgärder i denna fråga, är det enligt vitboken "en sak för Tyskland".

König kan sova lugnt om natten. ✨

Marcus Nordlund är docent i engelska vid Göteborgs universitet. Hans senaste bok är *Shakespeare and the Nature of Love. Literature, Culture, Evolution* (2007).

Mannen som skrev Hamlet

William Shakespeare anses av många vara den största författaren. Andra tvivlar på att han skrev de berömda dramerna. Varför är konspirationsteorierna om honom fortfarande så populära?

Av Marcus Nordlund

Efter filmen om den radioaktiva jätteödlan Godzilla bestämde sig regissören Roland Emmerich för att tackla en mer finkulturell dinosaurie: William Shakespeare. Filmen *Anonymous* (2011) väckte nytt liv i fråga om det verkligen var den där lantisen från Stratford som skrev de odödliga pjäserna eller om det i själva verket rör sig om en pseudonym. I Emmerichs film är det earlen av Oxford som i hemlighet satt pennan till papperet. Shakespeare själv framställs som en hycklande, lönnfet, utpressande fyllbult till skådespelare som gladeligen tar åt sig äran och intäkterna för en annan människas verk.

Emmerich är inte ensam om att tvivla. Faktum är att otaliga alternativa författarkandidater har förts fram under årens lopp. Vid sidan av earlen av Oxford kan bland annat vetenskapsmannen Francis Bacon, politikern och diplomaten Henry Neville, och självaste drottning Elisabet I stoltsera med att ha revolutionerat den engelska renässansdramatiken. För några år sedan publicerade Gösta och Helena Friberg en svenskspråkig tegelsten på 800 sidor vars kopiösa argument för Oxfords författarskap omvandlades till Månpocket. I december 2011 rapporterade tyska *Die Zeit* om en språglärd neurokirurg som i sitt 700-sidiga opus hävdar att författarkollegan Christopher Marlowe inte alls blivit ihjälstucken genom ögat i ett krogslagsmål år 1593. Han hade tvärtom levt vidare i lönnedom och – just det, skrivit nya storverk under pseudonymen ”Shakespeare”. Och förra året hävdade norrmannen Sten Vedi i ytterligare en bok att Shakespeare visserligen höll i pennan vid skapandet av *Hamlet* men fick hjälp med både intrig och karaktärer av Oxford (eller möjligtvis Derby).

En lätt ironisk stämning uppstår förstas när de historiska motkandidaterna förökar sig så effektivt och deras proselyter tvingas snegla nervöst över axeln på varandra. Alla kan ju inte ha skrivit allt. Möjligtvis var det denna självmedvetenhet som för några år sedan ledde fram till bildandet av en Shakespeare Authorship Coalition. Dess medlemmar är nämligen bara överens om en sak: att det abso-

lut inte var den okunnige tölpen från Stratford som skrev pjäserna. Inom den akademiska världen kan man även notera några trevande försök att upphöja ifrågasättandet av Shakespeare till en vetenskaplig disciplin under parollen ”rimligt tvivel”.

Är det då så orimligt att undra om Shakespeare verkligen skrev de verk som ursprungligen tillskrevs honom på titelsidorna? Som så ofta beror svaret helt på vad man menar med frågan. Om vi preciserar den en smula – ”Författade Shakespeare själv varenda rad av de pjäser som publicerades i hans namn?” – så blir svaret att det gjorde han inte. Men då rör det sig om en seriös vetenskaplig fråga som aktivt sysselsätter ledande forskare världen över.

Även om Shakespeare i regel författade på egen hand så var han inte främmande för att göra en Michelangelo eller Rembrandt, det vill säga öka sin konstnärliga produktion genom samarbete. Tack vare moderna datorstödda metoder som fångar upp de statistiska språkliga egenheter som alla skribenter håller sig med har man exempelvis kunnat etablera att Shakespeares kollega George Wilkins skrev de tre första akterna av *Pericles*. En annan samtida, den tröttsamt repetitive men fullkomligt språnglärd George Peele, skrev definitivt första akten av den romerska splatterpjäsen *Titus Andronicus* och satte med stor säkerhet sin prägel på några scener till. När det gäller andra pjäser – några av krönikespelen och några passager ur *Macbeth* – är situationen mer oklar.

Sammantaget är detta ett bra exempel på hur humanistisk forskning kan vara nog så objektiv och kumulativ som andra vetenskaper. En extra krydda – och en påminnelse om att kvantifiering inte är den enda vägen till vetenskaplig insikt – är att de moderna metoderna i många fall bekräftar insikter som gjordes på mer intuitiva grunder av läsare för två hundra år sedan.

En sådan mödosam forskningsprocess är kanske inget som skapar Hollywoodfilmer eller kulturdebatter. Det gör däremot frågan ”Skrev Shakespeare sina egna verk?” när den ställs på samma sätt som Emmerich ställer den: ”Var det egentligen någon helt annan som skrev verken under

>>

Gustaf Skarsgård i *Hamlet* på
Stockholms stadsteater 2009.
FOTO: PETRA HELLBERG

pseudonymen Shakespeare?” På denna punkt råder det faktiskt inget rimligt tvivel. Det råder däremot en förkrossande samstämmighet bland Shakespeareforskare världen över om att ”pseudonymen Shakespeare” är en ren konspirationsteori. Wikipedia har en fin definition av begreppet:

”Gemensamt för konspirationsteorier är att berättelsen kretsar kring en grupp mäktiga eller inflytelserika individer eller sällskap, med förgreningar högt upp i maktsfären. Dessa personer har oönskade resurser till sitt förfogande och samarbetar i hemlighet. Typiskt är dock att det finns ett antal personer som genomskådat ränksmideriet. De ser det som sin uppgift att avslöja sanningen för den ovetande allmänheten, och upplever sig ständigt vara under hotet att bli nedstyrtade på grund av sin kunskap.”

I just detta fall handlar det dessutom om en dubbel konspiration. Först har den högt uppsatte och inflytelserike författaren bakom ”Shakespeare” dolt sin egen identitet för samtiden och lyckats få andra att hjälpa till. Sedan förmörkar olika moderna institutioner samma sanning i hopp om att skydda sina investeringar i Mannen från Stratford. Det är lite som en Dan Brown-deckare där spåren leder fram och tillbaka mellan universitetsvärlden och turistbyrån i Stratford-upon-Avon.

Att konspirationsteorier uppstår kring ett uppmärksammat fenomen som Shakespeares författarskap är egentligen inte så konstigt. Dels vore det orimligt att förvänta sig absolut konsensus kring någon fråga av intresse för alla Shakespeareforskande professorer och amatörer. Dels handlar det nog om en grundläggande kognitiv rastlöshet hos människan som art. Vi tenderar att vara mer intresserade av det som ligger runt hörnet, det som är fördolt, än det vi har framför näsan. För alla antiauktoritära fritänkare lockar det säkert extra att få vara delaktiga i ”avslöjandet” av en viktig hemlighet som den stora massan inte känner till.

När man betänker allt som måste förklaras bort till förmån för konspirationen blir fenomenet aningen märkligare. Det finns ju tydliga historiska bevis för att en skådespelare vid namn William Shakespeare var medlem i det teatersällskap, och delägare i den teater, som satte upp ett antal pjäser som publicerades under namnet William Shakespeare. Flera samtida beskrev skådespelaren Shakespeare som författare av enkelt ursprung eller med bristande lärdom. Det fanns tillika en William Shakespeare av motsvarande samhällsklass i Stratford som testamenterade pengar till två skådespelare i ovanstående teatersällskap. Just dessa två herrevär var sju år senare högst delaktiga i utgivningen av Shakespeares samlade verk.

I egenskap av Shakespeareforskare är det egentligen mycket jag kan sympatisera med hos konspirationsteoretikerna. Jag tänker främst på vår gemensamma fascination för författaren själv, ett intresse som intensifieras av den stora tidsrymd som passerat och alla frågor som förblir obesvarade. Hur tänkte han kring sina verk? Hur var han som person? Jag tror mig även känna igen den stundtals extatiska glädjen över att få gräva sig djupt ner i texterna och plötsligt finna en oväntad utstickare från det textuella rotsystemet. Man börjar dra i ena änden, och tycker sig till slut ha blottlagt samband som tidigare varit helt fördolda. Ganska snart har man en obetvinglig känsla av att *allting hänger ihop*.

Det är förstås här problemen uppstår. Tolkaren hamnar väldigt lätt i det man kallar *selektiv observation*, alltså att man samlar på sig alla tänkbara fragment som kan tänkas stödja den egna ståndpunkten men ger styvmoderlig behandling åt det som talar emot den. Om det är något vi har att lära av författarkontroversen så är det hur lätt man kan skapa ett förföriskt argument på detta vis. En annan risk är förstås att hela beviskedjan man konstruerat visar sig vara totalt galen därför att den utgår från en felaktig premiss.

Just den sistnämnda mekanismen beskriver Shakespeare själv mycket väl när hans karaktär Leontes drabbas av djup, oresonlig svartsjuka och ser tecken överallt på att han blivit bedragen. Den självbekräftande övertygelsen sitter så djupt att inga rationella argument kan tränga igenom:

You may as well

Forbid the sea for to obey the moon,

As or by oath or counsel shake

The fabric of his folly, whose foundation

Is pil'd upon his faith, and will continue

The standing of his body.

Med avstamp i grundantagandet att skådespelaren Shakespeare var en litterär bulvan för den egentlige författaren – ett påstående som inte kan falsifieras därför att alla direkta bevis ska ha sopats under mattan – kan man enkelt vifta bort allt som talar mot den egna ståndpunkten.

Det hör till sakens natur att argumentet lätt kan vändas mot alla som har en bestämd åsikt, inklusive oss specialister som anser att Shakespeare faktiskt skrev Shakespeare. Handlar vår ovilja att ta alternativa författarkandidater på allvar kanske egentligen om att vi inte orkar eller vågar ifrågasätta våra egna ”sanningar”? Snarare är det så att alla rationella varelser måste dra gränsen någonstans. Att sträva efter total öppenhet mot alla tänkbara och otänkbara perspektiv (inklusive dem man på ett tidigt stadium uppfattar som djupt dubiösa, eller dem man sedan länge avfärdat på goda grunder) skulle vara ett oerhört slöseri med tid. För en forskare vore det en ansvarslöshet som gränsade till tjänstefel.

Den som vill sätta sig in i frågan och se hur tveksamma de konspiratoriska argumenten är kan vända sig till den informativa webbsidan *How We Know that Shakespeare Wrote Shakespeare* eller, lite mer ambitiöst, till James Shapiros bok *Contested Will*. Shakespeareinstitutet i Stratford har även lanserat den lite översiktliga men påkostade webbsajten *60 minutes with Shakespeare* i ett försök att kyla ner Emmerich-febern en smula. I denna text kan jag endast försöka skingra några av de konspiratoriska dimslöjorna med hjälp några enkla fakta samt lite vanligt bondförnuft.

Det första ledet i konspirationsteoretikernas argumentation är, nödvändigt nog, att lämna plats för sin egen kandidat genom att skjuta handskmakarsonen från Stratford i sank. Det absolut vanligaste argumentet är att en man med så enkel bakgrund knappast kunde ha skrivit så vackert och kunnigt. Som många redan påpekat ger detta uttryck för en märkligt statisk människosyn, som gränsar till klassförakt.

Ett viktigt led i bevisföringen mot Stratfordmannen är påpekan- det av diverse biografiska egendomligheter, oklarheter, och motsägelser. Så fort man bestämt sig för att dessa alltid är konspiratoriskt betydelsebärande får allting en djupare innebörd. *Visst ser den där Stratford-Shakespeares sex handteckningar så klumpiga ut att han knappast kan ha varit en lärd författare?* Själv har jag betydligt mycket mer formell utbildning än Shakespeare men har ändå en hopplös handstil, vilket mina studenter gärna påpekar när jag kommenterar deras alster. *Varför efterlämnade han inga böcker i sitt testamente?* Det kan förstås finnas tusen skäl till detta. En del samtida författare skrev bokfria testamenten, medan andra listade sina böcker i en separat inventarielista. Kanske var han trött på ett helt liv i böckernas värld och gjorde som sitt alter ego Prospero, det vill säga dumpade sina luntor i samband med att han flyttade hem. Vem vet.

Ett likartat felslut är att säga: ”Här har vi en kunskapslucka, och i den ligger alltså en hund begraven.” Visst är det så att vi vet frust- rande lite om Shakespeares liv, betydligt mindre än om en del av hans

*”Tyvärr kommer de
flesta oklarheterna och
kunskapsluckorna kring
Shakespeare antagligen
att bestå.”*

samtida. Att vi skulle veta exceptionellt eller misstänkt lite är däremot inte sant. Vad vet vi till exempel om John Webster, som också skrev pjäser för The Globe och Blackfriars men inte är särskilt känd idag? Han föddes antagligen runt 1580 och bör ha dött senast 1634, men båda årtalen är mycket osäkra. Han var antagligen son till en vagnmakare och studerade antagligen juridik (fast juridikstudenten kan egentligen vara en helt annan person). Mycket mer än så vet vi inte. Kanske bör man alltså inte vara förvånad över att en känd anti-stratfordian på fullt allvar hävdar att Webster inte heller skrev sina verk: det måste ha varit aristokraten Mary Sidney. Mystiken tärnar, eller snarare antalet pseudonyma författarskap.

Tyvärr kommer de flesta oklarheterna och kunskapsluckorna kring Shakespeare antagligen att bestå. Och sammantaget vore det ju konstigt om Shakespeare till skillnad från de flesta människor vore helt befriad från motsägelsefullheter och egendomligheter – för att inte tala om de skenbara motsägelser som uppstår när hans liv rekonstrueras efter fyra hundra år utifrån de enstaka fragment som råkat undslipa tidens tand.

Så långt angreppet på mannen från Stratford. Det andra ledet i den konspirationsteoretiska bevisföringen är att hävda att det i stället måste ha varit författare X som skrev verken. (Här kan man alltså fylla faktor X med valfri någorlunda berömd person som levde i England runt sekelskiftet 1500/1600.) I regel består argumentet främst av diverse pikanta paralleller mellan texterna och den egna författarkandidatens liv. Problemet är bara att konspirationsteoretikerna i regel läser Shakespeare som fan läser Bibeln: selektivt och subversivt.

Eftersom det handlar om selektiv observation – räkna dina träffar, men bortse från dina missar – så lägger de konspiratoriska författarna djupt orimliga bevisbördor på sina belackare samtidigt som man curlar sina egna argument. Låt säga att Shakespeares verk faktiskt skrevs i lönnedom av en mystisk adelsman. Varför beskriver han i så fall den exakta formen på en handskmakares kniv eller vad olika sorters läder kan användas till? Är inte detta något sonen till en handskmakare borde veta bättre än en adelsman vars sociala position uteslöt varje antydning till kroppsarbete? Varför innehåller en del verk omiskännliga ordlekar på "Will" som i William? För varje biografisk detalj man läser in måste betydligt mer läsas eller förklaras bort.

Ett annat återkommande felslut är att författaren som skrev verken måste ha känt till alla fenomen i pjäserna i kraft av egen praktisk erfarenhet. Han kan alltså inte ha gjort det som de flesta andra författare gör, det vill säga tagit reda på lite detaljer om Italien eller falkjakt som kunde göra hans texter lite mer trovärdiga eller exotiska. När det gäller de aristokratiska specialkunskaperna så vet vi att Shakespeare stod under aristokratiskt beskydd, att han år 1603 fick kungen

som mecenat, och att hans pjäser regelbundet sattes upp vid hovet.

I den relativt tidiga pjäsen *Kung Johan* skildrar Shakespeare faktiskt en uppkomling vid namn Bastarden som sitter vid adelns bord och förvandlar dem till studieobjekt för sin egen förkovran. Det handlar om att lära sig tala förnämt och samla på sig anekdoter som ska omvandlas till "sweet, sweet, sweet poison for the age's tooth" och därmed "strew the footsteps of my rising".

Det är förstas frestande att läsa stycket som ett ironiskt författarcredo. En sådan läsning blir ännu mer lockande när man betänker att Shakespeare faktiskt anklagades för bruk av lånta fjädrar från de bättre bemedlade i början av sin karriär. Vi kan ana – men vi kan inte veta. Vad stycket bevisar är att Shakespeare tänkte i dessa banor å karaktärens vägnar.

När jag tangerar författarskapskontroversen med mina studenter är det en viss fråga som alltid återkommer på goda grunder: Är det egentligen så viktigt vem som skrev Shakespeares verk, för texterna blir ju varken bättre eller sämre beroende på vem som skrev dem? Även denna fråga kan besvaras väldigt olika beroende på hur den ställs. På ett grundläggande principiellt plan är svaret självklart: Det står förstås alla fritt att läsa pjäserna eller dikterna utan att fundera en sekund på vem som egentligen skrev dem.

Som representant för en samhällsinstitution där postmodernismen inte lyckats lustmörda sanningsbegreppet har

jag betydligt svårare att hålla med. Och på ett känslomässigt, etiskt, och existentiellt plan finner jag ståndpunkten ännu mer problematisk. För vad som på ytan framstår som en tolerant och pragmatisk synvinkel bottenar kanske i något helt annat, en oreflekterad och slentrianmässig konsumism. Vem bryr sig om var eller under vilka omständigheter min t-tröja har producerats, så länge den är snygg?

Vem som helst som har en stor konstnärlig upplevelse av Shakespeare har fått en stor gåva till skänks. (Då talar jag alltså inte om en lite småtrevlig retning av sinnena, utan om ett djupt känslomässigt och intellektuellt tilltal som fortplantat sig genom sekel och över geografiska gränser utan att förlora sin styrka.) Den som får en sådan gåva tenderar att bli tacksam. Och när tacksamheten söker sig tillbaka till sin källa inbegriper den en etisk dimension, ett grundläggande mänskligt erkännande.

Just på denna punkt – det rättmätiga erkännandet – finner jag ännu en gemensam ståndpunkt mellan de seriösa Shakespeareforskarna och konspirationsteoretikerna: att det faktiskt har väldigt stor betydelse vem som skrev de där verken för omkring fyra hundra år sedan. Visst kan jag roas av Roland Emmerichs ikonoklastiska nidsbild av den skrytsamma lögnhalsen Shakespeare och filmens alla hejdlösa omskrivningar av historiska fakta. Men då handlar det om fiktion. Man kunde nog ha önskat ett mer rättvisande eftermäle för den historiska person som faktiskt gav oss *Hamlet*, *Othello* och sonetterna. ✨

Resenärens bästa vän

Under lång tid var guideboken Baedeker nödvändig för den som ville resa. Idag kan man använda den för att resa i tiden, skriver **Per Landin**.

DET FINNS FOLKSOMÄRSPECIALISTER PÅ BAEDEKER. De samlar inte bara på de allmänna banden om England eller Schweiz, utan värderar med kännarblick de flera hundra utgåvorna om enskilda städer och länder utifrån skick och sällsynthet. Alex W Hinrichsen har publicerat en bibliografi över alla utgåvor mellan 1832 och 1990, och detta klassifikationssystem används numera av samlare, bokhandlare och bibliotek världen över. Själv har jag ett tjugotal band och får nöja mig med att utifrån dem begrunda ämnet. Till min hjälp har jag bland annat haft Susanne Müllers nyutkomna doktorsavhandling *Die Welt des Baedeker* (Campus), som tar ett helhetsgrepp på ämnet.

Som nästan alla framställningar om Baedeker börjar även denna med en anekdot om hur en friherre von Vincke under ett besök i domen i Milano 1847 får syn på en man som, när han går upp för trapporna i tornet, med jämna mellanrum stannar upp och tar något ur västfickan och stoppar det i byxfickan.

När von Vincke frågar vad han gör förklarar denne att han heter Karl Baedeker, är förläggare och med hjälp av ärtor räknar antalet trappsteg: vid vart tjugonde trappsteg tar han ärtan ur västfickan och väl uppe multiplicerar han innehållet i byxfickan med 20 och kommer fram till att det är 370 trappsteg. För att vara säker på sin sak upprepar han hela proceduren på vägen ned.

Av allt att döma gjorde Baedeker, som sedan femton år drev ett förlag med inriktning på resehandböcker, likadant var han än kom. Det var inte bara tysk grundlighet som drev honom. Innehållet i hans små röda handböcker skulle bygga på egna iakttagelser, inte på hörsägen eller rykten. Begreppet Baedeker skulle borge för tillförlit-

lighet. Följaktligen besteg han berg i Alperna, inventerade kurorter och museer och tillryggalade en stor del av Tyskland till fots. Han studerade tidtabeller och sov – inkognito – över på hotell och värdshus för att sedan ge dem betyg, en eller två stjärnor. Hans besök var fruktade och inför en ny upplaga genomförde han revisionsresor för att se om etablissemangen levde upp till kraven.

NÄR DE RÖDA handböckerna började utkomma var resandet främst en sysselsättning för de besuttna klasserna. Det hörde till allmänbildningen bland tidens ädlingar att ha gjort en *grand tour* i Europa och besökt de främsta huvudstädernas sevärdheter. Men denna exklusivitet började gå förlorad redan i mitten av 1800-talet med industrialismens genombrott som öppnade gränserna och vidgade horisonterna. Man behövde inte längre färdas med häst och vagn utan ny teknik, ångkraft och elektricitet gjorde nu kontinenten till-

gänglig på ett helt annat sätt och för många fler. Synliga och osynliga nät av järnvägslinjer genomkorsade landskapet och tunnelarna i Alperna. Istället för enskilda segelturer kunde man åka ångbåt längs Rhen. Den första Baedekern från 1828 hette också *Rheinreise von Mainz bis Cöln. Handbuch für Schnellreisende*.

Det här med snabbheten ska man ta med en nypa salt. I bandet om Rhenresan 1864 skriver Baedeker att man bör avsätta drygt sex veckor för en tur längs floden. När den första utgåvan om *Berlin, Potsdam und Umgebungen* utkom 1878 ansågs en månad vara minimum för ett besök, i Weimartutgåvan från 1927 skriver Baedeker att ”tio dagar räcker för att någorlunda lära känna”

När den första utgåvan om Berlin, Potsdam und Umgebungen utkom 1878 ansågs en månad vara minimum för ett besök.

En hyllning till boken

64 Kristoffer Leandoer firar Prousts romanverk.

Den komplicerade makten

65 Ivar Arpi tittar på tv-serien *Game of Thrones*.

Descartes omvände inte Kristina

67 Bo Lindberg läser en ny bok av Svante Nordin.

Provokatören och kosmopoliten Kracht

68 Per Klingberg om Christian Kracht.

Krönika

70 Theodore Dalrymple om tuggummi.

Notiser

71 Konstmuseer, Söderberg och litterära preferenser.

den tyska rikshuvudstaden och 9 år senare i Baedekern från olympiaåret 1936 anses fyra fem dagar vara tillräckligt för att se Berlins alla sevärdheter. Det säger något om hur snabbt, ja dramatiskt de rumsliga dimensionerna förändrades. För varje årtionde ökade antalet resenärer som lämnade sin torva för att med egna ögon se Eifeltornet, Alperna och de romantiska vyerna i Florens, och för varje ny utgåva förefaller horisonten ha kommit lite närmare.

EFTER KARL BAEDEKERS död flyttade sonen Fritz Baedeker verksamheten till bok- och biblioteksstaden Leipzig där Brockhaus, Reclam och Meyer redan hade sin hemvist. Från moderna rotationspressar kom nya upplagor av landskapsbanden Schweiz, Rhenlandet, Tyskland, Österrike, liksom om storstäder som Paris, London, Rom och Berlin. Före sekelskiftet tillkom de utländska band som bidrog till att göra Baedekern till ett begrepp: Palestina och Syrien (1875), Egypten (1877), Sverige och Norge (1879), Grekland och Ryssland (1883), Nordamerika (1893), Spanien och Portugal (1897) och Konstantinopel (1905). Samma år som första världskriget utbröt (1914) utkom Fritz Baedekers eget favoritprojekt "Indien" i den första och enda utgåvan. Tillsammans med banden om Ryssland, Egypten och USA hör det till dem som betingar högst priser på auk-

tioner. En anledning till att många av böckerna idag är rariteter är att böckerna snabbt blev slitna, ofta rev man ut kartorna för att ha dem fickan.

Ägarna hade av naturliga skäl inte längre möjlighet att själva informera sig om hotell och tågförbindelser. En lång rad frilansande medarbetare bidrog med material, däribland Nobelpristagaren Theodor Mommsen som med sina historiska kunskaper borgade för kvaliteten. De exakta kartorna blev legendariska. Jules Verne använde dem flitigt, särskilt när det gällde regioner som inte var så kända. Lawrence av Arabien hade Egyptenbandet med sig när han under första världskriget tog sig genom öknen och i Jacques Offenbachs operett *La vie Parisienne* heter det att kungar och regeringar kan fela, "men aldrig herr Baedeker".

UNDER NÄSTA VÄRLDSKRIG kom Baedekernas tillförlitlighet till mindre smickrande användning. Hitler hade en stapel av de röda banden vid sängen i vargylan och general Nikolaus von Falkenhorst berättade under Nürnbergrättegången att Wehrmacht vid ockupationen av Norge 1940 hade använt sig av en Baedeker.

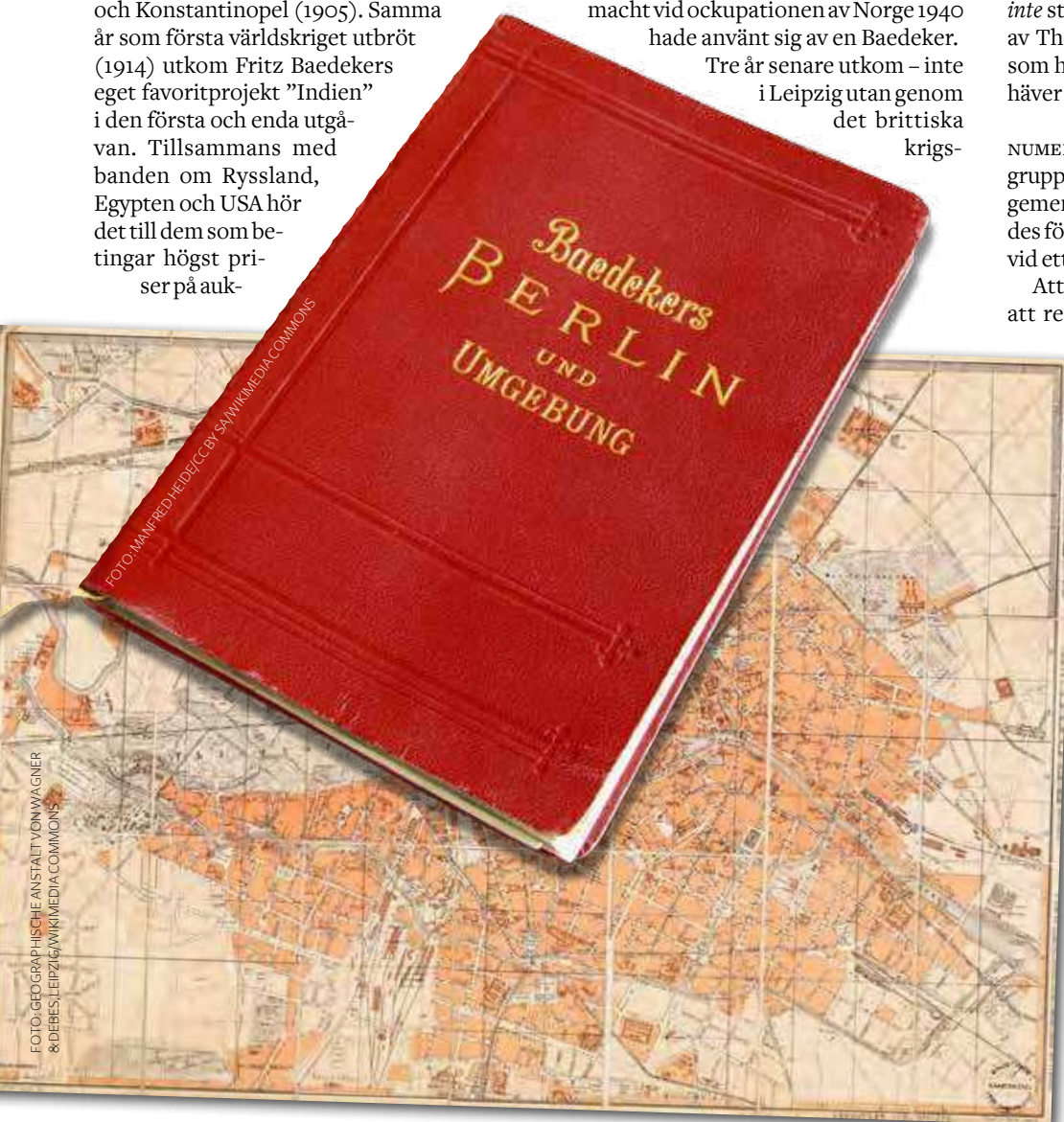
Tre år senare utkom – inte i Leipzig utan genom det brittiska krigs-

ministeriet – den fasaväckande *Bomber's Baedeker* som närmast kan beskrivas som en guide över alla tyska städer av ekonomisk och kulturell betydelse. Den blev snabbt föråldrad, ty mycket lite av värde återstod i Dresden, Pforzheim eller Swinemünde efter engelsmännens "besök". Lika kuslig är Baedekers "Generalgouvernement" från 1943, som utförligt beskriver tyskarnas planer för det ockuperade sydöstra Polen där bland annat koncentrationslägren låg.

Baedekerns storhetstid inföll mellan 1870 och 1940. Det var också den bildade borgerlighetens tid, vilket under det friggjorda tjugotalet fick kritiker att ironisera över dess förmenta brackighet och brist på överraskningar och verkliga äventyr. Att bara motsvara förväntningarna, bara visa representativa monument och kyrkor blev trist i längden. Kurt Tucholsky och Siegfried Kracauer uppmanade folk att lämna Baedekern hemma för att istället subjektivt och planlöst ge sig hän åt den oupptäckta världen. Ett förlag i Leipzig gav ut en serie böcker om olika städer med titeln "Vad som inte står i Baedeker". Rivierabandet skrevs av Thomas Manns barn, Klaus och Erika, som häcklar lyxhotellen och istället framhäver Marseilles bakgator.

NUMERA INGÅR Baedeker i den tyska förlagsgruppen Mair Dumont och har inte mycket gemensamt med originalet. År 1943 förstördes förlagshuset i Leipzig samt hela arkivet vid ett allierat bombanfall.

Att läsa Baedeker idag blir också ett sätt att resa, till en annan tid med andra vanor. Själv behöver jag bara öppna Berlinbandet från 1921 för att hamna mitt i Weimarrepublikens regnvåta asfalt som återspeglar neonljusen från nöjesetablissemang och hotell på Kudamm. De gulnade böckernas sakliga råd utstrålar en sällsam magi. Det var den som drabbade en fransk aristokrat kring förra sekelskiftet som skulle resa till London första gången. Han blev så hänförd av den röda bokens beskrivning av Londons dimhöljda sevärdheter att han aldrig kom på tåget. Försjunken i dagdrömmar om Dickens, portvin och tobak tillbringade han istället kvällen på en engelsk restaurang i Paris med att läsa Baedekers *Londres et ses environs*. Han insåg att verkligheten inte kunde överträffa detta, att han bara skulle bli besviken om han reste till London. Så återvände han med kofferterna till sin villa på natten och föll i sömn som efter en lång och äventyrlig resa. ✨

En hyllning till boken

I år är det 100 år sedan första volymen av Marcel Prousts *På spaning efter den tid som flytt* kom ut. Prousts stora insats var att han gjorde läsaren till en medskapare, skriver **Kristoffer Leandoer**.

SAMTIDIGT SOM BOKENS fortsatta existens som fysiskt föremål tycks bli en allt öppnare fråga är det hundraårsjubileum för det verk som mer än något annat tänkt gränserna för hur mycket en bok kan breda ut sig i tiden och rummet, ett verk som samtidigt väldigt hyllar och försvarar bokens materiella aspekt. År 1913 utkom den första volymen av *På spaning efter den tid som flytt* på det nystartade förlaget Grasset i Paris.

Då visste ingen, inte ens författaren, hur omfattande detta utgivningsäventyr till sist skulle bli. Marcel Proust (1871–1922) trodde hela tiden att han nästan var klar. År 1913 hade han arbetat medvetet på sin roman i fem år – omedvetet mycket längre, eftersom den färdiga romantexten innehåller betydligt äldre material – och de senaste tio månaderna hade han i sin jakt på förläggare blivit refuserad tre gånger, trots sitt erbjudande att stå för tryckkostnaderna själv. Proust hade nästan gett upp när han genom Léon Blums bror Renés förmedling fick kontakt med den unge förläggaren Bernard Grasset, som förklarade sig intresserad. Den 24 februari 1913 skickade Proust över en utskrift av första volymen till Grasset, som föreslog en lyxupplaga till priset av 10 francs.

Proust hade gett ut sin förstabok, den lilla prosavolymen *Les plaisirs et les jours* (Nöjen och dagar), i lyxutförande och var livrädd för att än en gång bli sedd som en rik dilettant med litteraturen som exklusiv hobby. Han krävde att båda volymerna (han trodde ännu att det bara skulle bli två delar!) skulle kosta max 3,50. I gengäld gick han med på lägre royalt än vanligt. Man kom överens om att trycka tolv hundra exemplar, och den 11 mars betalade Proust 1 750 franc för tryckkostnaderna. Långt senare erkände Bernard Grasset att han skrev på kontraktet utan att överhuvudtaget ha läst boken. Proust läste korrektur under en intensiv tvåveckorsperiod i maj och gjorde så många tillägg att han fick betala 595 franc extra.

I november 1913 annonserades boken ut

Marcel Prousts manuskript till *På spaning efter den tid som flytt*.

FOTO: BIBLIOTHÈQUE NATIONALE DE FRANCE

och recenserades, mestadels välvilligt men helt utan förståelse för verkets övergripande komposition. (Proust hade velat döpa delarna efter katedralens arkitektoniska beståndsdelar, men förläggaren inlade sitt veto.) Följande år avbröts utgivningen naturligtvis av första världskriget: när den återupptogs hade världen och litteraturen i viss mån hunnit ikapp Prousts vision, bokförlagen slogs om att fåge ut honom och han fann sig berömd. Under krigsåren hade verket också svällt i omfattning: trots att den arkitektoniska utformningen var klar från början – första och sista sidan skrevs i stort sett samtidigt, och han var hela tiden klar över hur varje tema skulle genomföras – tillät krigsårens inställda bokutgivning Proust att utöka verket med detaljer och essäistiska utvecklingar. Först fjorton år senare, 1927, utkom sista volymen. Då hade författaren själv varit död i fem år redan.

IRONISKT OCH PASSANDE nog tog Prousts privata förhoppningar slut samtidigt som hans litterära infriades. I november 1913, samtidigt som romanen utkom av trycket, lämnade hans chaufför och älskare Alfred Agosti-

nelli – förebilden till romanens Albertine – honom och flyttade till Rivieran för att utbildas till pilot. Proust, som var van vid att betala för Agostinellis umgänge på mer eller mindre omständliga sätt – alla som läst *På spaning efter den tid som flytt* känner igen köpslåendet mellan berättaren och Albertine, eller Swann och Odette – köpte ett flygplan för 23 000 franc till Agostinelli, men den 30 maj 1914 störtade denne utanför Nice och omkom.

PROUST ISCENSATTE EN veritabel kampanj för att sprida sitt verk, med extremt detaljerade instruktioner om omslagspapperets färg och kvalitet lät han skicka ut det till alla läskunniga vänner med smickrande dedikationer. Temat för kampanjen var, lustigt nog, att skilja ut det litterära verket från hans person. Han var livrädd för att romanen skulle bli läst som hans egna privata minnen – ”berättaren, som säger jag men som inte är jag”, lyder hans standardformulering – och han kanske dessutom var rädd för att berörda parter skulle känna igen sig i de ibland mindre smickrande porträtten. Det var inte en memoarbok utan annan

organisation än livets slumpartade, utan en formsträng katedral. Så här i efterhand kan man tycka att det var lite mycket begärt att samtiden skulle se katedralens form redan i första delen av ett verk som faktiskt, om man ska vara ärlig, växte som om dess skapare använt sagans trolldeg.

Till det som bokläsarna i november 1913 kunde tillgodogöra sig hörde, som sades inledningsvis, en ojämförlig hyllning till själva boken som föremål. När mamma i början läser högt för berättaren smälter den rödaktiga pärmen samman med innehållet på ett magiskt sätt: när vi läser, säger Proust, så läser vi inte en text utan en enskild bok, och i just detta exemplar lägger vi ner lika mycket som vi själva hämtar upp; vi kommer alltså efteråt att kunna återskapa oss själva sådana vi var vid läsögonblicket ifall vi senare i livet råkar slå upp samma bok igen.

INTE SÅ TIDIGT SOM 1913 men tidigt ändå upptäckte Eyvind Johnson Prousts stora roman. Detta jubileumsår publicerar Magnus Bergh och Birgit Munkhammar (i *Litteraturens arbetare. En vänbok till Per-Olof Mattsson*) ett viktigt dokument i den svenska Proust-receptionens historia. Det är ett tidigare okänt brev från Johnson till Rudolf Värnlund från november 1926, där han ingående redogör för sina första intryck av den författare som skulle sätta så djupa spår i hans författarskap. Johnson har hunnit läsa cirka sex hundra sidor av den bok som han översätter "På sökan efter den förlorade tiden" och som han utnämner till den "mest tunglästa och svårslästa bok jag någonsin haft i händerna; men samtidigt den rikaste och djupaste". Klarsynt karakteriserar Johnson, som senare närde vissa förhoppningar att översätta Proust tillsammans med Victor Vinde, verket som "en studie i grått om drömmen". Det skulle komma att dröja ytterligare 55 år innan hela *På spaning efter den tid som flytt* fanns på svenska.

Proust är epokgörande genom sin djupa förstelse för hur medskapande vi är i våra upplevelser – vi ser, med andra ord, det vi förväntar oss att se, det vi har lärt oss att se. Han visar att även den enkla processen att se och identifiera en annan människas ansikte egentligen är en intellektuell process, som bygger på den förkunskap man har om denna människa. På samma sätt, menar Proust, lämnar den kloke författaren i sina beskrivningar abstrakta mellanrum där läsarens medskapande kan träda i verkets tjänst: det vill säga den kloke författaren tvingar inte på verket sin egen personlighet. Därför finns det en poetisk rättvisa i att texten avancerat i samma takt som dess författare retirerat. Samma dag som *På spaning efter den tid som flytt* blev allmän egendom i juridisk mening såg i Frankrike inte mindre än tre lågprisutgåvor dagens ljus. Det skulle Proust själv nog ha glatt sig åt. ❀

TV

Den komplicerade makten

Tv-serien *Game of Thrones* ger en nyanserad bild av makten och kan föra tankarna till Machiavellis *Fursten*. Det menar **Ivar Arpi**.

VAD ÄR DET SOM FÅR vissa makthavare att behålla makten medan andra förlorar den? Varför överlever vissa stater medan andra erövrar eller upplöses? Detta är frågor som har sysselsatt människor i alla tider. Ett av de mer krassa svaren formulerades av Niccolò Machiavelli i *Fursten*, som nu kommit i nyöversättning av Paul Enoksson på Atlantis. Till skillnad från många andra skrev Machiavelli om vad han ansåg fungerade i praktiken – bortom vackra ord och önsketänkande.

Fantasyserien *Game of Thrones* har av en del kallats för en ohämmad skildring av Machiavellisk realpolitik. Och flera av de frågor som Machiavelli tar upp finns med i serien. I januari började andra säsongen att sändas på SVT, och den tredje började sändas i USA i slutet av mars. Serien utspelar sig i det fiktiva Westeros och kretsar kring kampen om rikets tron. Men även om det är *fantasy* är det inte en vanlig Tolkien-kopia med den klassiska kampen mellan gott och ont, utan handlingen rör sig hela tiden i en svårnavigerad moralisk gråzon. På många sätt är *Game of Thrones* fantasygenrens första vuxna tv-serie, och har fler likheter med historiska skeenden som rosornas krig och peloponnesiska kriget än med *Sagan om ringen* och *Harry Potter*. Som tittare är det bitvis svårt att förstå sensmoralen: hederliga människor mördas och dem man uppfattar som onda växer i makt och inflytande. Så vad säger egentligen *Game of Thrones* om makt och politik, om gott och ont?

George R R Martin har skrivit böckerna som ligger till grund för tv-serien. En återkommande fråga som han ställer genom sina rollfigurer är: Vad är makt? Under första säsongen fick tittarna följa lord Eddard Stark, ledaren för huset Stark från norr, i

hans kamp mot drottning Cersei Lannister, tillhörande huset Lannister som är det mäktigaste i södra delen av riket, och gift med Eddards vän kung Robert Baratheon.

I ETT KRITISKT LÄGE, när kungen ligger för döden, erbjuds Eddard Stark möjligheten att ta makten över tronen genom att sätta Cersei Lannister och hennes oäkta son i husarrest. Men hans heder hindrar honom. Trots hans ädelmod avrättas han brutalt av Lannisters senare under säsongen, vilket orsakade en tittarstorm där många kände sig svikna. Martin ansågs ha svikit sagoregeln att hjälten inte ska straffas för att han står upp för det goda. Men Eddard Stark dog just för att han >>

Kit Harington
som Jon Snow.

FOTO: GAME OF THRONES/HBO/SVT

En scen ur *Game of Thrones*.

FOTO: GAME OF THRONES/HBO/SVT

låt sig styras av sin heder, medan huset Lannisters handlingar snarare styrs av realpolitikens logik. Som drottning Cersei säger två avsnitt före avrättningen: "När du kämpar om tronen så vinner du eller dör du. Det finns inget mellanting." Det är ett eko av Machiavellis råd i *Fursten*: "Den som i alla avseenden vill vara god är nämligen dömd att gå under, då han är omgiven av alla som inte är goda. En furste som vill behålla sin makt måste därför lära sig att inte vara god och använda sig av detta eller avstå, alltefter omständigheterna kräver." Budskapet tycks glasklart, och inte särskilt aptitligt: Machiavellisk realpolitik fungerar. Att inbilla sig att man står över det politiska spelet får tragiska konsekvenser.

DETTA ÄR I ALLA FALL första säsongens mest uppenbara poäng. Men *Game of Thrones* ger motstridiga budskap. När den andra säsongen börjar är Daenarys Targaryen, som tillhör kungasläkten som tidigare styrde Westeros, övergiven av alla sina krigare. Hon befinner sig på en annan kontinent sedan barnsben, efter att hennes far avsattes i ett uppror lett av Eddard Stark och Robert Baratheon. Hennes kungliga blod har dock inte gett henne någon reell makt, utan hon tvingas bygga upp den från grun-

den med hjälp av egen styrka, list och färdighet. Samtidigt som hon strävar efter att sitta på Westeros tronen har hon också, till skillnad från övriga karaktärer, en uttalad ambition är att hjälpa svaga och utsatta, vilket får slavar och andra att flockas kring henne.

Till skillnad från Starks och Lannisters tänker hon inte bara på sin egen familjs intresse, utan också på vad som är moraliskt riktigt för alla människor. Att vanligt folk älskar henne ger en fördel gentemot andra härskare. Hon tvingas anpassa sig till de rådande omständigheterna, men hon hänger sig trots det inte åt kallhamrad realpolitik. Menar George RR Martin i polemik mot Machiavelli att det trots allt är bättre att vara älskad än fruktad?

Även om Eddard Starks hederskänsla leder till att han förlorar huvudet i slutet av säsong ett, handlar säsong två om hur just maktfullkomlig grymhet får landet att störta i inbördeskrig. Genom att bete sig som en tyrann förlorar kung Joffrey, son till den nyss avlidne kungen Robert och Cersei Lannister, mycket av folkets och många av lordernas stöd. Kungens makt är inte oinskränkt. Hedern förlorar många slag mot realpolitiken i Westeros, men inte alla. Vad spelar det för roll att man vinner en kortsiktig seger om människor vars lojalitet man är

beroende av börjar vända sig emot en? Att följa normer och handla moraliskt är inte bara naiv svaghet, som Eddards halshuggning först verkar betyda. Och karaktärerna fortsätter genomgående att brottas med frågan om vad makt egentligen är.

ETT FANTASYELEMENT som förekommer är att vintrar kan vara i årtionden i Westeros. Släkten Starks motto är "Vintern närmar sig"; man måste komma ihåg att göra det som är nödvändigt. Samtidigt som spelet om tronen pågår och inbördeskriget växer i styrka finns i norr också ett existentiellt hot mot hela mänskligheten, som ökar i takt med att den långa vintern närmar sig. Bortom en gigantisk mur vaknar mänsklighetens uråldriga fiende, som muren är byggd för att hålla borta. Den underbemannade bevakningen symboliserar vad kortsiktigt egenintresse kan leda till när det behövs gemensamt ansvar och samarbete. Hotet bortom muren gör ingen skillnad på Lannisters och Starks. Det är lätt att dra paralleller till det internationella systemets svårigheter att lösa klimatproblem, kärnvapenspridning och finanskriser. Muren påminner tittaren om att politik inte bara är ett spel, den handlar också om verkliga, omistliga värden. ❀

Descartes omvände inte Kristina

Mötet mellan drottning Kristina och filosofen Descartes fortsätter att fascinera eftervärlden. **Bo Lindberg** har läst en ny bok i ämnet.

ATT BERÖMDA HÄRSKARE omgav sig med filosofer var ett vanligt fenomen förr i världen. Alexander hade Aristoteles till lärare, Nero hade Seneca till mentor och ett tag även minister, Fredrik den store kallade Voltaire till Berlin och Katarina den stora förmådde Diderot att bege sig till Peterburg. Det finns fler exempel; före 1800-talet var furstehoven viktiga centrum för både vetenskap och filosofi. Sedan har monarkernas marginalisering och filosofernas anspråk på att vara kritiska intellektuella gjort kombinationen furste-filosof mindre vanlig. I sin bok *Drott-*

ningen och filosofen ägnar sig Svante Nordin åt ett av de mest spektakulära och gåtfulla exemplen, nämligen mötet mellan René Descartes och Kristina vintern 1649/50.

Detta rendez-vous mellan tidens ledande filosof och märkvärdigaste kvinna var en konstellation av filosofi, politik, religion och kvinnoemancipation på högsta nivå, tragiskt avslutad med filosofens snara död. Deras relation har fascinerat eftervärlden och många har skrivit om den, både svenskar och utlänningar, bland dem en annan berömd filosof, nämligen Ernst Cassirer som

under sina år i Göteborg före och under kriget skrev en bok om Kristina och Descartes. Nordins bok är en rapp genomgång av fallet, stundom kanske väl rapp; somliga kapitel består bara av två sidor. Den redovisar inga nya empiriska rön men presenterar och diskuterar forskningen med tonvikt vid det filosofiska innehållet i de bådass möte.

ATT DESCARTES KOM TILL Sverige var väsentligen ett verk av Chanut, den franske ambassadören i Stockholm som beskrev den unga drottningens bländande begåvning för sin vän Descartes och å andra sidan väckte Kristinas intresse för hans filosofi. Steg för steg mälade han ihop arrangemanget. Descartes, försmådd i Paris och osäker om sin ställning där han residerade i Holland, lät sig till slut övertalas att göra den vanskliga utflykten till den fjärran Norden. Kristina för sin del var nöjd med detta tillskott till den miljö av prominenta lärde hon skapade omkring sig och som bestod av franska, tyska och holländska humanister och polyhistorer som vistades i Stockholm ett slag, deltog i hovlivet, ordnade hennes böcker och handskrifter samt intrigerade mot varandra. De var inte entusiastiska över Descartes entré på >>

Drottning Kristina och Descartes i samtal.

NILS FORSBERG EFTER PIERRE-LOUIS DUMESNIL THE YOUNGER/WIKIMEDIA COMMONS

scenen; några av dem var hans fiender sedan tidigare. För Kristina var han en ackvisation utöver det vanliga; drottningen ville göra sig bekant med hans filosofi och välplanerade planer på att permanenta hans vistelse genom en förläning i någon sydlig del av riket med mildare klimat.

De två sammanträffade några gånger för filosofiska samtal, klockan fem på morgonen, för att inte ta tid från regeringsbestyren. Vad de talade om är inte känt i detalj, men klart står att det inte handlade om det som eftervärlden i första hand förknippar med Descartes filosofi: det berömda cartesianska tvivlet som upprörde många i samtiden men i själva verket var till för att vederlägga skeptikerna, åtskillnaden mellan subjekt och objekt, den mekanistiska naturförklaringen, virvlar. I stället rörde samtalet moralfilosofiska och religiösa spörsmål; ett brev från Descartes till Chanut där denne besvarar en fråga som Kristina ställt om kärlekens natur är det närmaste vi kommer en inblick i vad för slags materier deras samtal handlade om. Någon sinnlig kärlek gällde det då inte utan hur man på filosofisk väg, med hjälp av förnuftet, skall älska Gud.

EN KONTROVERS SKYMTAR. I ett brev till prinsessan Elisabeth av Pfalz, en annan furstinna av litet lägre rang som han korresponderade med och hade substantiellt filosofiskt utbyte av, anmärkte Descartes att Kristina var litet för intresserad av grekiska språket och antika böcker men att detta kanske skulle ändra sig. Kommentaren var kanske avsedd att blika Elisabeth som kunde känna sig försmådd av hans resa till Sverige, men den visar framförallt den rationalistiske filosofens förakt för den humanistiska lärdom som vilar på auktoritet och tradition, på språk och böcker. Det är en motsättning mellan filosofi och filologi som inte var tillfällig utan alltjämt gör sig gällande.

Mycket är gåtfullt i Descartes fatala besök i Sverige. Blev han männe mördad av sina rivaler vid hovet? Knappast; han råkadde ut för en infektion som ledde till lunginflammation, en vanlig dödsorsak på den tiden; Chanut hade haft en släng av samma sjuka en tid dessförinnan, men klarat sig. Vad hände med Descartes' skulle inför transporten av liket till Paris och var finns det nu? Historien om skallens öde är dråplig och inte slutgiltigt utredd. Den fråga som välldat störst huvudbry är om Des-

cartes medverkade till tidens stora skandal, Kristinas beslut att överge den lutherska läran och konvertera till katolicismen och därmed också abdikera.

Kristina uppgav själv senare att Descartes högst verksamt bidragit till hennes höga omvändelse. Men det skedde i ett läge då det gällde att verifiera Descartes katolska lojalitet som ifrågasattes inför hans kvarlevors förflyttning till Frankrike. I en annan kommentar 1677 vittnade hon om att Descartes filosofi hade gjort intryck på henne, utan att koppla det till religionsbytet. Nordins bedömning av saken är att Descartes inte alls var ute efter att omvända henne till katolicismen. Däremot kan umgänget med honom, och egentligen än mer med Chanut, som hon träffade ofta

och som på olika sätt introducerade henne i Descartes filosofi, ha visat att avancerade filosofiska uppfattningar var förenliga med den katolska lära hon av andra, inte klarlagda skäl, var attraherad av.

DEN BESKRIVNINGEN
LÄTER rimlig och har

distans till de psykologiserande tolkningarna tidigare forskare gärna hamnat i. Ty det är överhuvudtaget svårt att komma åt de personliga motiven i en tid där moderna föreställningar om individualitet och personlighet saknades. Så mycket var rollspel i en representativ kultur där människorna agerade på livets teater, särskilt på den höga nivå där Kristina dvaldes. Rollspelet uppmuntrade till förställning, varje ytt- rande kunde vara avgivet i strategiskt syfte. Det innefattade också ett instrumentellt förhållande till filosoferandet. Kristina avverkade den ena läran efter den andra. Kort efter Descartes fränfalle försökte hon få en annan filosof, Pierre Gassendi, till Stockholm eftersom Descartes inte hade varit tillfyllest. Efter abdikationen intresserade hon sig för pansofister, libertiner, socinianer, judar, alkemister och kvietister, i en konsumtion av filosofier på marginalen till det tillåtna som var en manifestation av hennes fursteroll och ibland också tjänade hennes olika politiska projekt: att ena Europa mot turkarna, att bli drottning av Neapel eller förvärva Polens krona.

Otvivelaktigt var hon en kvinna med extraordinära intellektuella intressen, men de skall inte tolkas i moderna termer av personlighetsutveckling eller sökande efter en åskådning. Att betona rollen mer än personen förminskar henne möjligen som filosofisk adept men gör henne inte mindre intressant som människa. ✿

*Mycket är gåtfullt i
Descartes fatala
besök i Sverige. Blev
han männe mördad
av sina rivaler vid
hovet?*

Författaren Christian Kracht är omstridd, men räknas till de viktigaste samtida tyskspråkiga författarna. **Per Klingberg** presenterar honom.

LITTERATUR

Provokatör

ALLTSEDAN DEBUTEN har schweizaren Christian Kracht kommit att spela en mångfasetterad roll i den tyskspråkiga litteraturen. Han har betraktats som en *enfant terrible*, ett rikemansbarn och en provokatör – men också som en av den tyskspråkiga litteraturens verkligt betydande samtida, en kosmopolit och djupt bildad samtidskritiker. Och för varje roman Kracht har publicerat är det den senare uppfattningen som vunnit mark.

I debutromanen *Faserland* (1995) färdas en varumärkesbesatt och djupt alienerad ung man, rikligt utrustad med både fickpengar och *spleen*, genom 90-talets Tyskland i en tät drog- och alkoholdimma och föraktar det mesta han ser och de flesta han stöter på. Romanen fick ett stort erkännande från både kritiker och läsare. Dess författare kom snabbt att kora till centralgestalt i den våg av ung, hipp litteratur som betecknades som *Poplitteratur* och blomstrade under 90-talets andra halva. Men även om debuten knappast är Krachts mest läs- värda bok fanns det ett djup under ytan. Kracht kom också tidigt att värja sig mot rollen av ytligt roande popförfattare och hans författarskap slog in på helt andra vägar – den distanserade ironin och skepsisens gentemot det entydiga allvaret har han dock bevarat. I medierna spelar han rollen av blaserad dandy och är den första att fränkänna

FOTO: FRAUKE FINSTERWALDER

en och kosmopoliten Kracht

sitt författarskap djup eller mening, något som mindre vänligt sinnade kritiker tack-samt tar fasta på.

ÄVEN I KRACHTS andra roman, 1979 (2001), stöter vi på den världsfrånvände esteten men inlemmad i ett betydligt mer hotande sammanhang. Romanens namnlösa huvudperson befinner sig tillsammans med sin destruktive pojkvän på genomresa i shahens Iran, strax före den islamiska revolutionen, och berättarens distanse-rade blick registrerar nu långt mer oroande ting än tyska tågstationer och skäggiga hippies. Paret bevistar dekadenta fester och möter urspårade excentriker som i brist på en modern utopi att dö för understöder ayatolla Khomeini. Det är en oroande och smärtsam läsning, en variation på ett stort rekviem över den västerländska civilisationens till synes omätliga fascination inför undergången.

Beskrivningen gäller i än högre grad för

Krachts tredje roman som också hittills är den enda som har översatts till svenska (*Jag kommer vara här i solsen och i skugga*, originalet utkom 2008). Det är en kontra-faktisk historieskildring; Lenin genomför här en kommunistisk revolution i Schweiz. Det första världskriget har här aldrig tagit slut utan stelnat till ett snart århundrade långt ställningskrig mellan Sovjetrepubliken Schweiz och de fascistiska staterna England och Tyskland. Berättelsens alltmer labyrinthliknande förvecklingar undandrar sig någon alltför definitiv tolkning – men för den som kan undvika en nyttig sensmoral vid avslutad läsning är det fångslan-de läsning.

Imperium (2012) är vid första anblicken en betydligt rakare

roman som utspelar sig under 1900-talets första år i de tyska kolonierna i Stilla havet. Romanen kretsar kring den fria själen Augustus Engelhardt som har flytt det strikta vilhelmska kejsarriket för att skapa ett utopiskt samfund på en söderhavsö. Engel-

hardt är inte bara övertygad vegetarian och nudist utan därtill kokosnötsdyrkare – och han drömmer om en sammanslutning av nakna kokovorer som ska skaka det gamla förtryckarsamhället i grunden. Men idealismen visar sig snart bo granne med illdådet och utopisten i vanlig ordning föredra att utopin är människotom och välordnad. Formen är denna gång skenbart realistisk och stilen inte olik Robert Louis Stevensons eller Jack Londons. Dock har Kracht även denna gång gillrat försåtliga fällor för läsaren och realismen undermineras subtilt ju närmare Engelhardt kommer sammanbrottet.

ROMANEN ORSAKADE vid utgivningen en häftig litteraturfejd när kritikern Georg Diez, i en stort uppslagen artikel i *Der Spiegel*, fördömde verket som rasistiskt. Bland dem som ryckte ut till romanens försvar hörde namnkunniga författare som Elfriede Jelinek och Daniel Kehlmann, som menade att Diez läsning av *Imperium* var undermålig och tendentiös. Det är också min åsikt. När romanen i slutet av 2012 belönades med det prestigefyllda Wilhelm Raabe-priset får Kracht sägas ha erövrat en centralposition i samtidslitteraturen. Priser i sig är naturligtvis inget bevis för att ett författarskap kommer att hålla över tid, men jag tror att det är fallet. 🌸

Theodore Dalrymple är läkare, debattör och författare, vars senaste bok, *The New Vichy Syndrome. Why European Intellectuals Surrender to Barbarism*, kom ut våren 2010. Kolumnist på bland annat *Spectator* och *New Criterion*.

Tuggmotstånd

Så må företeelser väcker ofta de största och djupaste frågorna inom politisk filosofi och psykologi.

Så noterade jag till exempel nyligen i Paris att trottoarerna, precis som i de flesta engelska städer, var vit- och gråfläckiga. Fläckarna var förstås tuggummin, som spottats ut och sedan trampats på av mängder med människor. Vem är inte bekant med den hemska känslan av tuggummi som klibbat fast i skosulan? Känslan är så förskräcklig att man inte kan tänka på annat än att få bort tuggummit från skon, hur viktiga saker man än har att tänka på. Man får ingen ro förrän tuggummit är borta.

Personligen avskyr jag tuggummituggande. Ingen kan tugga det äckliga kletet och se vänlig ut, lika lite som någon kan se intelligent ut med en basebollmossa på huvudet. Men nuförtiden är personlig smak en alltför godtycklig grund för att invända mot vad folk gör: man måste invända utifrån första principer.

Men vilken första princip? Den som vanligen anförs i sådana här sammanhang är John Stuart Mills princip att ingen bör hindras att göra något så länge det inte är skadligt för andra; och att bara kränka någon annans estetiska preferenser kan inte räknas som en sådan skada.

SÅ NU ÄR JAKTEN igång på den påtagliga skada som tuggummituggande åsamkar andra än dem som faktiskt tuggar eländet. Och det visar sig ganska besvärligt. Om man säger att tuggare spottar ut sina tuggummin på marken som de barbarer de är, så svarar tuggarna att de personligen aldrig gör något sådant. Det märkliga är att fast man aldrig träffar på tuggummituggare som spottar ut sina gummin på gatan, så finns tuggummina ändå där, i tusental, tiotusental, miljoner, tiotals miljoner bitar. Det kan alltså inte vara ett verk av en enda tuggare: de måste komma från en monstruöst stor armé av tuggare. Men den fråga som varje tuggummituggare ställer är om man vill förbjuda alkoholkonsumtion bara för att vissa människor blir berusade och uppträder illa?

Dessutom finns det inga bevis för att utspottandet av tuggummin är till någon skada utöver att kränka den estetiska sensibiliteten hos dem som ogillar det; och som varje skolbarn vet, de *gustibus non est disputandum*. Bevisa för mig att tuggummin på trottoaren gör någon påtaglig skada, säger tuggaren; man kan grubblar så mycket man vill, man finner ändå inga bevis. Det verkar ohygieniskt; man känner att det skulle kunna ge en sjukdomar som tbc eller syfilis. Men det är förstås vidskepligt nonsens. Så vitt jag vet har ingen publicerat en medicinsk uppsats med titeln *Konsekvenser för folkhälsan av tuggummi på stadens gator. En femtonårig studie*.

Men nu säger anti-tuggaren, som hunnit bli desperat: att ta bort tuggummin (med högtrycksspruta) är dyrt och tidskrävande och innebär därför en ekonomisk belastning för andra. Men varför måste det alls tas bort? frågar tuggaren. För att det ser så gräsligt ut, svarar man i sin tur. Det där är bara en fråga om tycke och smak, svarar tuggaren; personligen är jag rätt förtjust i den fläckiga effekten.

Tuggaren är naturligtvis oärlig. Om han verkligen stod för sin motbudande vana skulle han spotta ut sitt tuggummi på gatan öppet i stället för i lönndom, vesslelikt, som han nästan alltid gör. Faktum är att för varje miljon tuggummin man ser på trottoaren, ser man bara en person som tar ut det ur munnen och placerar det på marken.

Men inför tuggummituggarens cartesianska logik är vi civiliserade människor helt hjälplösa. Det är just en snygg filosofi: att finna goda skäl för att fortsätta med dåliga vanor. ❀

Översättning:
Jim Jakobsson

I korthet

En strid om konstbegreppet

År 1967 stod den amerikanska konsten inför ett vägsval: *action painting*, *happeningar* och *performances* å ena sidan, konceptkonst, minimalism och *land art* å den andra. Pionjär för den förstnämnda hållningen, "konst-som-liv", var Allan Kaprow. Robert Smithson stod som en av upphovsmännen bakom den mer konceptuellt sökande hållningen efter en nollpunkt, en negation av såväl konstobjektet som konstinstitutionen. I en återgiven dialog i boken *Vad är ett museum?* sitter de båda herrarna på ruinen av ett sargat konstbegrepp, dinglande med benen och filosofiskt blickande ut över ett öppet och dittills okänt landskap. (Dan Karlholm, Allan Kaprow & Robert Smithson, *Vad är ett museum?*, Axl Books 2013.)

"Han visar att idéen om museet som ett mausoleum för konsten inte var ny."

"Det fanns en gång en konst som var avsedd för museer, och det faktum att museer ser ut som mausoleer kan faktiskt avslöja för oss vilken attityd vi har haft till konst i det förgångna. Den var ett sätt att visa aktning för det döda." Detta konstaterade "vitalisten" av dem båda, Allan Kaprow, medan Robert Smithson fantiserade om ett mausoleum över tomhet.

Med utgångspunkt i 1960-talets utbrytningsförsök ur den normerande traditionen gör Dan Karlholm en svindlande lärd utveckling i museets och konstbegreppets historia. Han visar att idéen om museet som ett mausoleum för konsten inte var ny, utan går tillbaka på det moderna konstbegreppets födelse. Striderna kring det omvandlade konstbegreppet på 1960-talet tog sig uttryck som strider för respektive emot museet, men egentligen var museet bara en metafor för konstbegreppet självt. Det som slutligen oroar Karlholm är inte det utvidgade konstbegreppet, utan samtidens historielöshet:

"Vad som till sist kanske ändå dödar institutionerna är de nyliberala dogmer som formar den dolda ideologin bakom det vi kallar samtiden, vars tidschauvinistiska diktat (i grunden en modernism) ställer allt annat inför valet att vinna (förtjäna sin plats här och nu) eller försvinna. Först när samtid förstås mer bokstavligen, som en samtidighet mellan olika tider, kan museets heterotopiska betydelse fastställas."

Anna Brodow Inzaina

Säg mig vad du läser ...

Litteraturhistorikern George Steiners första bok heter *Tolstoj or Dostoevsky* (1959). Det kan tyckas märkligt att Steiner valde att ge den namnet *Tolstoj eller Dostoevskij*, istället för *Tolstoj och Dostoevskij*. Men Steiner menade att de två ryska romanförfattarna var verkliga kontraster. De representerade skilda litteraturhistoriska traditioner. Och de hade helt olika syn på religionen, samhället, förnuftet och relationen stad-land. Som en följd av detta kom Tolstoj att hyllas i Sovjetunionen medan regimen hade betydligt svårare för Dostoevskij.

Det är ett fascinerande uppslag och det är också en av Steiners allra bästa böcker. Tyvärr är hans senaste verk inte lika spännande som hans debut.

Man kan fundera över motsvarande verk om svenska författare. Man skulle till exempel kunna tänka sig en studie över 1900-talets två främsta svenska poeter med titeln *Ekelöf eller Tranströmer*. Det är förvisso fullt möjligt att tycka om båda, många gör det. Men jag tror också att många har en tydlig preferens för den ena eller andra av

dem. Och vem man väljer säger förmodligen något om ens egen personlighet.

Själv beundrar jag Tranströmers poesi och gladdes mig över hans Nobelpris. Men det är inget tvivel om att det är Ekelöf som för mig är nr 1, den som haft störst betydelse i mitt liv.

Ekelöf är den mer excentriska och personliga, han beskrev sig som en outsider. Tranströmer är mer opersonlig, och undvek länge ordet "jag" i sina dikter.

Skillnaderna mellan dem visar sig både i deras verk och i deras liv. Ekelöf sade i en intervju att han hade tvingats lära sig att skriva för att kunna försörja sig, eftersom han var för nervös och radikal för att kunna sitta på kontor. Därför skrev han också i olika genrer. Det blev otaliga recensioner, kåserier och översättningar. Tranströmer hade däremot inga svårigheter att arbeta som psykolog, och ha litteraturen som en biverksamhet.

David Andersson

Leo Tolstoj

FOTO: SASS, MOSCOW/ WIKIMEDIA COMMONS

Den mest Söderbergska boken

Romanen *Martin Bircks ungdom* är kanske inte Hjalmar Söderbergs allra bästa bok – om den titeln konkurrerar främst *Doktor Glas* och *Den allvarsamma leken*. Men det är på något sätt den mest Söderbergska boken. Och det hänger förstås samman med dess självbiografiska karaktär.

Söderberg skrev aldrig någon regelrätt memoarbok, även om han publicerade enstaka självbiografiska texter på 1930-talet som gavs ut i den postuma *Sista boken*. Men Bircks barn-dom och uppväxt är i stora drag likadana som Söderbergs. Den stora skillnaden mellan de två är att Birck inte blir författare – trots att han drömmer om att bli det. Istället fortsätter han att arbeta år efter år på ett tröst ämbetsverk.

Precis som flera andra Söderbergsböcker har *Martin Bircks ungdom* starka inslag av tankebok. Där finns viktiga avsnitt om religion och litteratur. Birck avvisade tidigt den konventionella kristendomen av vana

och bruk. För honom stod valet mellan att antingen vara en starkt engagerad kristen, en läsare eller att avvisa religionen och bli fritänkare. Han valde det senare. Ett annat minnesvärt kapitel i *Martin Bircks ungdom* handlar om de svårigheter som möter en person med litterära ambitioner, innan han har nått erkännande:

"När någon frågar en ung man, som nyss har tagit studentexamen: vad skall du bli? så kan han icke svara: diktare. Då skulle människorna vända bort huvudet och hålla för munnen [...] Därför måste han under alla de långa läroåren hänga en falsk skylt över sin dörr och låtsas sysselsätta sig med något som människorna anse aktningvärt."

Förlaget Lind & Co håller på att ge ut en vetenskaplig utgåva av Söderbergs skrifter. Förra året utkom *Den allvarsamma leken* och *Förvillelser*, och nu har turen kommit till *Martin Bircks ungdom*. Precis som tidigare finns

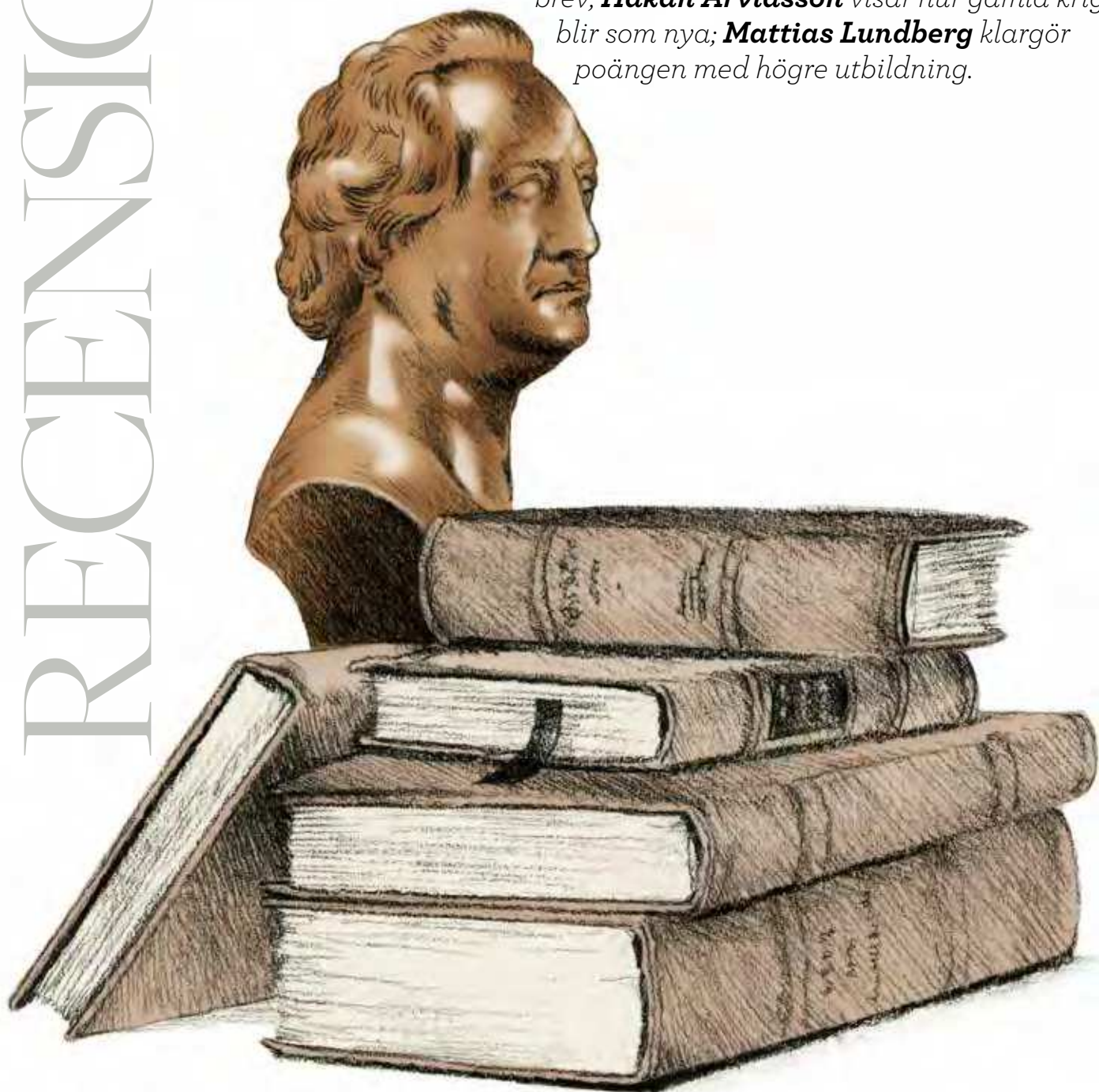
det omfattande noter som förklarar sådant som kan vara oklart för en nutida läsare.

Sveriges främsta Söderbergsforskare, Bure Holmbäck, beskriver dessutom verkets tillkomst och mottagande. Han konstaterar att *Martin Bircks ungdom*, i motsats till debutverket *Förvillelser*, i stort sett fick positiva recensioner. Ett undantag var en artikel av Svenska Akademiens ständige sekreterare Carl David af Wirsén, som kallade boken "hjärtlös". Mot detta reagerade den blivande statsministern Hjalmar Branting, som försvarade Söderberg i tidningen *Social-Demokraten*.

Holmbäck konstaterar också att Söderberg arbetade länge med *Martin Bircks ungdom*. Till de "långsamma" verken hör även *Doktor Glas* och *Den allvarsamma leken*. Böcker som *Förvillelser* och *Hjärtats oro* skrevs däremot snabbt. Av detta kan man väl dra slutsatsen att det blev bäst när Söderberg tog god tid på sig.

David Andersson

Detta nummers recensioner: **Mats Wiklund** utreder de förbittrade motsättningarna mellan demokrater och republikaner; **Olle Abrahamsson** finner en räddningsplan för Europa; **Torbjörn Elensky** uppmärksammar fördomar och hat; **Svante Lovén** söker värme i litterära gemenskaper; **Mats Fält** granskar den franska extremismens ansiktslyftning; **Svante Nordin** följer frihetens relation till religionen; **Håkan Tribell** spårar marknadsreformernas orsaker; **Lisbeth Lindeborg** uppmärksammar problemet med parallella rättssystem; **Martin Lagerholm** går till de nazistiska läggen; **Tom Hedlund** talar om vädret; **Carl Rudbeck** läser T S Eliots brev; **Håkan Arvidsson** visar hur gamla krig blir som nya; **Mattias Lundberg** klargör poängen med högre utbildning.

Låsta positioner: John Boehner och Barack Obama förhandlar.

FOTO: LARRY DOWNIN/SCANPIX

Det polariserade Amerika

Polariseringen inom amerikansk politik har utvecklats till ett vanvettigt *chicken race* mot avgrunden. Det kan bli svårt att lösa upp de låsningar som gynnar ingen. Mats Wiklund tar kvalificerad hjälp för att reda ut begreppen.

POLITIK/USA

Samma dag som denna recension färdigskrevs, den 1 mars, inleddes en serie automatiska nedskärningar i den amerikanska budgeten. Den allmänna meningen var att dessa skulle äventyra den ekonomiska återhämtningen, öka arbetslösheten och försämra infrastruktur, utbildning och välfärd. Varken Demokrater eller Republikaner ville ha dem, och Barack Obama efterlyste i ödesmättade ordalag nationell besinning. Men ingenting kunde göras för att hejda utvecklingen.

På en nivå är detta en strid om statens utgifter. USA har ett skuldberg. De stora transfereringssystemen, pensioner och sjukvård, slukar allt större stora summor. Något måste göras på lång sikt för att det hela inte ska gå över styr. Också om detta råder bred politisk enighet. Problemet är

inte lägesbeskrivningen utan hur man ska gå till väga. Och bakom detta konstaterande ryms övergripande frågor om det politiska systemets funktionssätt, USA:s framtida globala ställning och den nationella självbilden.

Många amerikaner som med avsmak och resignation nu noterar sakernas tillstånd upplever en stark känsla av déjà vu. Den här filmen har man redan sett. Flera gånger. Och dramatiken under vårvintern 2013 var verkligen ingen isolerad händelse. Ända sedan Barack Obama blev president 2009 har en maktkamp pågått mellan Demokrater och Republikaner om den federala maktens storlek och befogenheter. De omfattande stimulansåtgärderna för ekonomin och den stora sjukförsäkringsreformen under Obamas första år vid makten drog upp en ideologisk skiljelinje som fortfarande definierar den politiska debatten. Polariseringen och blockeringen hand-

lar förvisso om pengar, men striden gäller främst principer och värderingar.

Detta faktum är den viktigaste förklaringen till varför Washington med jämna mellanrum under de senaste åren har lamslagits och varför ändå tämligen hanterbara komplikationer i en budgetprocess antagit gigantiska proportioner. Men hur kunde det gå så långt? Hur är det möjligt att grundläggande nationella värden riskeras därför att politiker mot bättre vetande väljer konfrontation hellre än att göra upp?

En av de främsta anledningarna till att Barack Obama 2008 valdes till president var löftet att bryta de politiska motsättningarna mellan Demokrater och Republikaner. I USA, hävdade han, delade man inte upp människor i kategorier – alla är amerikaner. Men istället för samarbete, pragmatism och blocköverskridande lös- >>

ningar präglades hans första fyra år i Vita huset av ännu värre låsningar mellan partierna. "How's that hopey-changey stuff workin' out for ya?" raljerade Sarah Palin inför en samling jublande Tea party-aktivister.

Hon och andra konservativa kände segervittring. Obamas löften hade visat sig vara tomma. Han var inte situationen vuxen, och USA var på väg utför. I slutet av

2010 vann Republikanerna tillbaka majoriteten i representanthuset genom en massiv mobilisering mot presidentens politik och person. Vägen låg öppen för en republikan att nå Vita huset. Men två år senare blev Barack Obama omvald med marginal och Demokraterna gick fram i både senaten och representanthuset (där dock Republikanerna fortfarande har flest mandat). Drömmen om en konservativ kursomläggning slogs i bitar, och inom Republikanska partiet pågår en debatt om vad som gick fel och vad som måste göras om.

En försiktig analys ger vid handen att Republikanerna håller fast vid sina grundläggande värderingar, men kommer att försöka moderera sin retorik kring invandring och (den allt röststarkare gruppen) latinos. Kanske kommer också vissa ansträngningar att göras för att dra till sig fler kvinnliga väljare. Men grunden – den fasta övertygelsen om att den federala maktens storlek och befogenheter måste minska – består.

Att Barack Obama blev omvald trots att han låtit staten spela en stor roll i den ekonomiska politiken och trots en arbetslöshet på nästan 8 procent, lär inte ändra sinelagen under hans andra mandatperiod. Väljarna lär därför få se mer konfrontation och den brända jordens taktik, i alla fall i representanthuset där den republikanska majoriteten är ständaktigt kompromisslös.

Bedömningen grundas den på en ut-

"Många amerikaner som med avsmak och resignation nu noterar sakernas tillstånd upplever också en stark känsla av déjà vu."

veckling som går tillbaka nästan femtio år, där Republikanerna gradvis har flyttat fram sina ideologiska positioner. Ingredienserna i denna strategi har bland annat varit spel på rasfördomar, abortmotstånd, antikommunism, kristen fundamentalism, motstånd mot homosexuella och misstänkliggörande av liberala, progressiva värderingar och reformer. I slutet av 1970-talet hade många amerikaner börjat känna en uppgivenhet inför ett politiskt system som de ansåg låg bakom Vietnamkriget, student- och rasupplopp, inflation och en allmän känsla av att USA hade sett sina bästa dagar. Ronald Reagan kunde därför med visst fog förkunna att "politiken", eller "Washington", var problemet. Därmed bröt han med den pragmatism som i årtionden hade varit Republikanernas förhållningssätt. Sakta men säkert började andra krafter och idéer göra sig gällande.

Denna deprimerande historia berättas pedagogiskt och övertygande av Thomas Mann och Norman Ornstein i *It's Even Worse Than It Looks*. Budskapet är lika alarmerande som titeln. Men budbärarna – Mann på den liberala tankesmedjan Brookings Institution och Ornstein på konservativa American Enterprise Institute – har med sina över fyrtio års studier av amerikansk politik ett renommé som få i branschen. De är inte lagda för överord.

Deras specialområde är kongressen, mot vilken de riktar sin hårdaste kritik. Bokens upprinnelse är också vad vi redan sett utspelas under dramatiska former i slutet av 2012 och i början av detta år: oförmågan att komma överens om en långsiktig, blocköverskridande ekonomisk politik. 2011 pågick alltså ett tjuv- och rackarspel in i det sista där en utebliven uppgörelse skulle innebära att staten inte längre var solvent. Då som nu pågick ett *chicken race* som avbröts först i alla sista stund. Och redan då, i juli 2011, konstaterade den republikanske senatoren Mitch McConnell att detta inte var en engångsföreteelse.

Vad striden gällde var om staten ska tillåtas låna mer pengar för att kunna fullgöra sina åtaganden. Under alla år var detta en formsak. Även om partierna emellanåt med olycksbådande formuleringar lät förstå att de denna gång inte var villiga att ge upp sina principer om sund statsfinanser handlade det om politisk teater och positionering gentemot väljare och intres-

segrupper. När det väl kom till kritan, såg kongressen till att det skulle finnas tillräckligt med röster för att hålla USA undan statskonkurs och ekonomisk härdsmläta. Partiets intresse tilläts inte väga tyngre än nationens.

Men år 2011, konstaterar Mann och Ornstein, resonerade kongressen inte så. Eller rättare sagt: den republikanska majoriteten i representanthuset gjorde det inte. Utan stora nedskärningar i offentliga utgifter skulle de rösta nej till att höja USA:s skuldtak. Republikanerna satte sina ideologiska intressen främst och drevs av en vilja att försvaga Obamas chanser till omval. Debatten fördes också utomordentligt aggressivt med närmast hysteriska övertoner där pragmatism och sedvanligt givande och tagande betraktades som förräderi mot en högre sak och sanning. Tea party-rörelsen hade skrämt slag på det

IT'S EVEN WORSE THAN IT LOOKS
HOW THE AMERICAN CONSTITUTIONAL SYSTEM COLLIDED WITH THE NEW POLITICS OF EXTREMISM
THOMAS E MANN
& NORMAN J ORNSTEIN
Basic Books 2012

THE PRICE OF POLITICS
BOB WOODWARD
Simon & Schuster 2012

TIME TO START THINKING
AMERICA IN THE AGE OF DESCENT
EDWARD LUCE
Atlantic Monthly Press 2012

OUR DIVIDED POLITICAL HEART
THE BATTLE FOR THE AMERICAN IDEA IN AN AGE OF DISCONTENT
E J DIONNE
Bloomsbury 2012

Ett utblottat Detroit ber om hjälp från högre makt.

republikanska etablissemang och omöjliggjort konstruktiva lösningar.

"Febern måste ge med sig", förkunnade Obama. Rimligen borde den ha gjort det vid det här laget. För Republikanernas omedgörlighet slog tillbaka mot dem själva. De, inte Obama, fick skulden för sakens tillstånd. Kongressens anseende sjönk till rekordlåga nivåer, inte Vita husets. De, och inte Demokraterna, gick bakåt 2012. Polariseringen och utpressningstaktiken lönade sig alltså inte.

Budgetförhandlingarnas utveckling efter valet visar emellertid att det politiska systemet är oföränderligt dysfunktionellt och febrigt. Och problemet beror inte uteslutande på Republikanerna. *It's Even Worse Than It Looks* belägger lugnt och sakligt lobbyisternas växande och destruktiva inflytande, pengarnas herravälde över partier och politiker, men också de etablerade, ansvarsfulla mediernas försvagning i

förhållande till de skräniga överdrifterna, ryktesspridningen och manipulationerna på nätet och i kabel-tv.

Föga överraskande är Mann och Ornstein pessimistiska om framtiden. De förutser fortsatta politiska låsningar och att de stora, långsiktiga och blocköverskridande ekonomiska reformer som USA så väl behöver har små chanser att genomföras under de kommande fyra åren. Demokrater och Republikaner har, genom sin ständiga konfrontation, alltmer blivit som partier i ett vanligt parlamentariskt system, där majoriteten kan domdera efter behag. Men i amerikansk politik – som i praktiken är ett tvåpartisystem – är det sällan möjligt för något parti att dominera. Vad man däremot kan göra är att obstruera. Författningen utgår dock från att politiker, när olika frågor ställs på sin spets, väljer att kompromissa för att få nå-

got utträttat. Inte ens den illusionslöse James Madison kunde förutse dagens mar-
drömslika dödläge.

Med andra ord: det är *systemets* fel. Ett annat angreppssätt är att lägga analysen på *individnivå*. I *The Price of Politics* går Bob Woodward till väga, på sedvanligt maner, genom att tala med de centrala aktörerna (i flertalet fall anonyma) i de ekonomiska förhandlingarna mellan Vita huset och kongressen under åren 2009–2012. Det finns ingen anledning att tvivla på den forne Watergateavslöjarens källor. En mängd dokument, e-brev och anteckningar baktar upp framställningen. Detta är Woodwards styrka: den metodiska dammsugartekniken som ger auktoritet åt skildringen. Minsta förskjutning registreras och dokumenteras. Det är en imponerande arbetsinsats, men det blir slutligen tröttsamt att ta del av varje detalj i intrigspelen, schackrandet och manövrerandet i de slutna

>>

FOTO: CHARLES OMMANNEY/GETTY IMAGES/ALL OVER PRESS

rummen. Woodward har aldrig varit en stilist och hans lätt malande prosa gör också sitt för att kamouflera den dramatik som ändå låg inbäddad i alla dessa möten.

I *The Price of Politics* finns inga hjältar, men – till skillnad från i *It's Even Worse Than It Looks*, där Republikanerna är de onda – heller inga utpekade skurkar. Politikerna följer spelets regler – för vad annat kan de göra? Kanske är det därför som den illusionslöse Woodward, som har sett allt under fyrtio år i Washington, är här-dast i sina omdömen mot Barack Obama. Denne framställs som naiv, oerfaren, ineffektiv och distanserad. Man anar en ovilja mot att moralisten Obama, med sin suggestiva retorik om blockpolitikens fördärv, trots allt inte förmådde höja blicken över det smutsiga spelet. När i sista minuten en stor överenskommelse om skatter, budgetnedsänkningar och reformer av socialförsäkringssystemen havererade som-maren 2011 kontrasteras den annars så kontrollerade Obamas vitglödgade vrede mot republikanen och kongressens talman John Boehners avslappnade bortförklaringar om hur Vita huset ständigt flytta-de mål stolparna. Woodward är förstås inte uttalat på Boehners sida, men man anar en sympati ärrade proffs emellan. Det yttersta ansvaret lägger han också på Obama. Republikanernas ideologiska omed-

talang än Mann–Ornstein och Woodward, dels för att de förvärras genom odlandet av myten om en evig global särställning. Den sista iakttagelsen – den utbredda föreställningen om att USA just genom att vara USA omöjlig kan vara något annat än nummer ett – gör *Time to Start Thinking* extra läsvärd. Många amerikaner, både inom eliten och bland den stora allmänheten, som gläds åt kapitalismens globala triumf som en bekräftelse på den egna modellens överlägsenhet, bortser från eller vill inte inse att den samtidigt utsätter USA för delvis helt nya och svårbemästrade utmaningar. Kapitalismen uppträder numera i många former och kringsskär det amerikanska manöverutrymmet.

I länder som Kina, Brasilien och Indien (och tidigare Japan) kan staten och kapitalet sitta i samma båt. Utan en stark stat, utan långsiktiga, stabila investeringar som gör medborgarna bättre utbildade, infrastrukturen mer utvecklad och som uppmuntrar en offensiv och innovativ industripolitik, skulle de aldrig kunna utvecklas. Mot denna konsensus intresse ställer Edward Luce den amerikanska politiska klassens arrogans och självupptagenhet. För den obekväma sanningen är att USA:s välstånd ända sedan republikens tillblivelse har varit resultatet av ett självklart partnerskap mellan den politiska och ekonomiska sfären. Men idag

nas, både som kolumnist i *Washington Post* och som forskare på Brookings Institution, av en obändig optimism vad gäller den amerikanska demokratin. Det som gör honom särskilt intressant är en lyhördhet och tolerans för den andra sidans argument. Han intresserar sig för vad som förenar människor, inte vad som skiljer dem. *Our Divided Political Heart* är också klassisk Dionne. I sin rekapituler- ing av de senaste årens politiska konfrontationer sätter han in konflikten i ett historiskt sammanhang som visar att detta inte är någonting nytt. Motsättningar- na mellan individ och kollektiv, mellan individ och stat, har alltid funnits där – de ingår som en väsentlig del av författningens maktodelningsprincip. Spänningarna i det politiska systemet är alltså självklara, eftersom de speglar och ger utlopp för den mänskliga naturen.

Men i den amerikanska demokratin måste frihet förenas med samhälls- ansvar. I tolkningen av denna balansakt, i synen på dess omfattning och begränsningar och de krav som den ställer på politikens inriktning och anspråk, försöker Dionne finna en medelväg. Han förordar då en starkare betoning av den kom- munitära traditionen och de små, poli- tiskt oberoende gemenskaper och nätverk som upprätthåller medborgerligt engage- mang och ansvarstagande. Alltför många Republikaner och konservativa har låtit en extremradikal individualism dominera sin demokratiuppfattning. I sitt hat mot den stora staten missförstår de, till exempel Tea party-rörelsen, författningen och USA:s historia. En aktivistisk ekono- misk politik är ingen avvikelse utan tvärt- om en norm som går tillbaka till grund- lagsfäderna.

Dionne beskriver den som en *long consensus*, som baserades på en korsbefruktn- ing mellan populism och progressiva rörelser. Den både ökade individens frihet och stärkte medborgarnas sociala trygghet. Svaret på frågan om vad som bör göras är därför, enligt Dionne, att välkomna rörelser som Occupy Wall Street och inkorporera dem i traditionell politik. Det var en strategi som hjälpte Franklin Roosevelt, och den skulle kunna hjälpa Barack Obama, vars andra installationstal formade sig till en plädering för politikens roll i medborgarnas liv. Den skulle till och med hjälpa Republikanerna – om än utan såväl Occupy Wall Street som Tea party-rörelsen – att återknytta till sitt komunitära förflutna. I de små gemenskaperna, visar USA:s historia, ryms både den frihet och den gemenskap som alstrar en sann medborgerlig debatt och en starkare demokrati.

Så sant och hittills så svårt att komma överens om.

Mats Wiklund

”Kapitalismen uppträder numera i många former och kringsskär det amerikanska manöverutrymmet.”

görighet och Tea party-rörelsens inflytan- de är närmast distraktioner som presiden- ten – oklart hur – borde ha stått över. När det väl gällde saknade Obama de personliga förutsättningarna för att i nationens intresse driva igenom sin vilja.

Financial Times Washingtonkolumnist Edward Luce gör det svårare för sig och blir därför intressantare för läsarna. *Time to Start Thinking* är inte ett insiderjobb utan en blandning av reportage och analys. Luce rör sig både ute på fältet och i kongressen. Och vad han på område efter område dokumenterar – i det lilla som i det stora – är ett förfall: ekonomiskt, socialt, intellektuellt och kulturellt.

Luce är en USA-vän. Han både vill och känner landet väl (han var talskrivare åt dåvarande finansministern Lawrence Summers år 2000). Vad som särskilt smär- tar honom är att problemen i så hög grad är självförvållade: dels på grund av de politiska blockeringarna och den destruktiva polariseringen som han redogör för lika initierat och med betydligt större stilistisk

har denna fruktbara växelverkan avstan- nat och misstänkliggjorts genom ett snävt och kortsiktigt egenintresse. Luce ser inga tecken på en förestående omprövning i Washington.

Att efter denna genomgång i likhet med Lenin fråga vad som bör göras, in- bjuder kanske till löje. Processen verkar ju gå i en och samma obevekliga riktning. Visst kan man hävda att USA tidigare har stått inför liknande utmaningar. I slutet av 1980-talet var det Japan som skulle ta över, men några år senare visade Silicon Valley vad den amerikanska ekonomin är kapabel till. Att nu räkna ut den vore att åter begå samma misstag. Mot vilket kan anmärkas att samhällsproblemen idag är mycket djupare och att, framför allt, de förvär- ras genom en politisk polarisering som för bara 25 år sedan skulle vara fullständigt otänkbar.

Det är därför en lättnad att få avsluta med någon som faktiskt ser aningen ljus på tillvaron. E J Dionne är en av USA:s intressantaste liberaler. Han känneteck-

Vi gillar olika

POLITIK/EU

Det är inte det minsta förvånande att EU de senaste åren har vridit sig i konvulsioner under trycket av inre spänningar. Vad som från början var en relativt behändig angelägenhet för sex länder som bedrev en gemensam jordbrukspolitik, är idag kolossalt mycket större och därmed också mer konfliktdrivande. Verksamheten har breddats och fördjupats och inbegriper områden som tidigare med självklarhet ansågs reserverade för nationellt beslutsfattande. Institutionerna fattar överstatliga beslut som skall gälla lika i de numera 27 medlemsstaterna, utan hänsyn till att dessa har kommit olika långt i välfärdsutveckling och företrädare skilda synsätt i grundläggande värdefrågor såsom förhållandet mellan stat och medborgare och behandlingen av nationella minoriteter.

Tack vare de gemensamma institutionernas vakthållning kring regelverket håller unionsbygget ännu ihop, men det hotas av motsättningar på flera plan. Klyftan mellan rika och fattiga medlemsstater har vidgats genom den ekonomiska krisen. EMU-samarbetet i dess nuvarande form överlever bara till priset av enorma penningtransfereringar, som tär på tålamodet hos medborgarna i de rikare länderna, samtidigt som de skuldsatta länder-

na fruktar att förlora sitt självbestämmande. Den gemensamma asylpolitiken väcker vrede eftersom den är oförmögen att skapa en rättvis fördelning av bördorna mellan medlemsstaterna.

Slopandet av gränskontrollerna inom EU var från början en efterlängtd frihetsreform, men det har lett till att medlemsstaterna står maktlösa när kriminella ligor och salmonellasmittade matvaror överskrider nationsgränserna. EU:s sammanhållning hotas också av regionala självständighetskrav. Den tredje största medlemsstaten, Storbritannien, har deklarerat att man eftersträvar en annan typ av relation till unionen. Sverige har, att döma av

Det är inte realistiskt att medlemsstaterna skulle kunna enas om att överlåta ännu mer makt till Bryssel, och även om så vore skulle det inte hjälpa utan snarare öka risken för destruktiva nationella revolter.

Unionens kritiska tillstånd har sporrat författarna till *Differentiated Integration. Explaining Variation in the European Union* att tänka ut en räddningsplan. Dirk Leuffen, Berthold Rittberger och Frank Schimmelfennig är alla välrenommerade statsvetare vid tyska och schweiziska universitet och långt ifrån några EU-skeptiker i vanlig mening. Deras överlevnadskoncept innebär att EU en gång för al-

"Vad vi ser är alltså ett EU som knakar i fogarna och som hotar att kollapsa under sin egen tyngd."

regeringens utrikesdeklaration i februari 2013, givit upp ambitionen att tillhöra EU-samarbetets kärna.

Vad vi ser är alltså ett EU som knakar i fogarna och som hotar att kollapsa under sin egen tyngd. Det botemedel som historiskt har ordinerats i krislägen är att ytterligare stärka institutionernas befogenheter genom mer integration, mer överstatlighet och minskad vetorätt. Problemet är att den metoden har kommit till vägs ände.

la gör sig av med ambitionen att enhetliga regler skall gälla överallt i unionen för att istället bejaka en differentierad utveckling, som tar hänsyn till medlemsstaternas skilda behov och förutsättningar. Endast så är det möjligt att lösa upp de förgörande nationella spänningarna och avvärja risken för att medlemsstaterna vänder unionen ryggen.

Författarna utvecklar och försvarar sin originella teori över 287 sidor med den

>>

Europeisk grannsämja vid sidan av fotbollsplanen.

FOTO: MARTIN ROSE/GETTY IMAGES/ALL OVER PRESS

grundlighet man förväntar sig av tyskspråkiga professorer. De undersöker hur EU-samarbetet har utvecklats på fyra politikområden: den inre marknaden; försvar och säkerhet; polis, gränsbevakning och asylrätt; penningpolitik och skatter. Det visar sig att utvecklingen inte har följt en tänkt ideallinje utan tvingats till en mängd sidosprång, när det gäller både staternas deltagande och graden av överstatlighet, allt beroende på medlemsstaternas varierande vilja och/eller förmåga att medverka. Författarna förkastar gängse teorier om den europeiska integrationsprocessen eftersom dessa inte tillräckligt beaktar betydelsen av nationella opinioner och inte heller tar hänsyn till att det på alla nivåer inom EU redan finns en långt gången differentierad integration som faktiskt fungerar. EU-projektet behöver därför en ny ideologisk överbyggnad som erkänner att differentiering är ett normalt inslag i samarbetet och att unionens framtid tryggas genom att varje medlemsstat i högre grad själv får avgöra i vad mån den skall medverka.

I ljuset av Greklands och Cyperns djupgående ekonomiska kris, som sannolikt kommer att bestå så länge dessa länder är med i EMU, görs den tänkvärda iakttagelsen att solidariteten inom EU är mycket svagare på individnivå än mellan berörda stater. Medan staterna i det längsta försöker bistå varandra, är toleransnivån lägre hos medborgarna. Resultatet ser vi i form av våldsamma folkliga protester och framväxten av politiska partier som erinrar om vålnader ur Europas mörka förflutna.

Sveriges val att på egen hand åstadkomma en "differentierad integration" genom att inte delta i det ekonomiska och monetära samarbetet ger författarna visst huvudbry. Hittillsvarande integrationsteorier kommer här till korta och kan på sin höjd prestera förklaringen att Sverige även utan medlemskap drar nytta av lägre växelkursrisker och transaktionskostnader och därför inte ser några ekonomiska vinster med att byta kronor mot euro. När författarna tillämpar sin egen teori om differentierad integration blir däremot förklaringen att Sve-

riges utanförskap "are not only firmly anchored in mass-level public opinion, but also strongly correlated with weak pro-European identities and attitudes".

Det folkliga stödet för ett svenskt EMU-deltagande är förvisso obefintligt, däremot finns det anledning att närmare granska författarnas påstående att Sverige har en svag pro-europeisk identitet och attityd. En pro-europeisk hållning brukar i Bryssel och Strasbourg anses liktydlig med att vara anhängare till en starkare integration mellan EU:s medlemsstater inom ramen för de etablerade institutionerna. Men både i Sverige och annorstädes i det vidsträckta Europa finns det naturligtvis politiker och medborgare som är goda européer utan att bejaka ett mer centralstyrt EU. Det är nonsens att påstå att norrmän och schweizare har en svag europeisk identitet därför att deras länder har valt att stå utanför unionen. Eller att bara den som drömmer om EU:s ombildning till en statsfederation är en sann europé.

Bokens värde ligger framför allt i dess provokativa men övertygande slutsats att EU-samarbetet behöver mer – inte mindre – av sårbarhet, *opt out*-möjligheter och säkerhetsventiler, allt för att minska det inre trycket. Risken för att ett paradigmskifte av detta slag skulle äventyra sammanhållningen inom EU finns naturligtvis, men är ändå värd att ta med tanke på den ännu högre risken för att unionen i annat fall inte överlever de kriser som med säkerhet följer om ingenting görs.

Författarnas väl underbyggda råd synes snarare vara riktade till François Hollande än till David Cameron. Den förstnämnde, som förmodligen betraktar sig som den bättre europén av de båda, är i likhet med tidigare franska presidenter en bitter motståndare till tanken på att Storbritannien skall tillåtas att efter eget behag plocka russin ur EU-kakan. Men ett EU utan brittiskt deltagande är ett svagare EU och en ekonomisk katastrof för Storbritannien. Och om jag har tolkat professorerna Leuffen, Rittberger och Schimmelfennig rätt, är det inte Hollande utan Cameron som borde ha framtiden för sig med sin nyligen aviserade kampanj för ett mer flexibelt brittiskt medlemskap i den europeiska unionen.

Olle Abrahamsson

Varen

FILOSOFI

Fruktan är ett mäktigt politiskt verktyg. Den som vet hur man skrämmer folk – med ekonomisk kollaps, miljökatastrofer, krigshot, eller idéer om att de främmande infiltrerar och saboterar samhället – har möjligheten att driva igenom sin vilja lättare än den som lugnar befolkningen, bejakar det öppna samhällets porositet och för en långsiktig konstruktiv politik. Frihet är krävande: rätten att välja kan lätt bli till en tyngande plikt, särskilt i ekonomiskt svåra tider då många prioriterar säkerhet och ordning framför friheter och möjligheter, med det ansvar och de risker som följer med dessa. Våra dagars infekterade diskussioner om islam, islamism och islamofobi är till stora delar ett spel på och med vår fruktan. Sakerna rörs gärna ihop, distinktionen mellan islam som religion och islamism som politisk rörelse utmanas ideligen av såväl muslimhatare som islamister, samt av okunniga journalister och politiker. Islamofobi-begreppet är ofta ett verktyg i en ideologisk debatt där muslimer mest förekommer som symboler och slagträn.

När Martha Nussbaum i sin nya bok, *The New Religious Intolerance*, angriper denna problematik använder hon ordet "islamofobi" en enda gång på 260 sidor: "I do not want my discussions here to be read as mere allegories of contemporary Islamophobia." Nej, och så gör hon också väldigt mycket mer av sitt ämne och pekar ut en framkomlig utväg som leder mot ett fungerande samtal och en tryggare gemensam existens, baserad på respekt och tolerans för alla.

Nussbaum skriver med föredömlig klarhet. Hennes avsikt är att tydliggöra problematiken för att sedan kunna ta itu med den. Hon skriver om religion och religionsfrihet, om fruktan som politiskt vapen, om vikten av respekt för allas samvetsfrihet, samt hur vi kan komma över *the Politics of Fear*. Fruktan är, skriver hon, en primitiv känsla, rent fysiologiskt förbunden med de äldsta delarna av hjärnan. Visst finns det ibland goda skäl att känna fruktan, men det är en narcissistisk känsla: den erkänner inte till fullo andras verklighet, till skillnad från exempelvis sorg och sympati. Fruktan är besläktad med äckel, och är definitionsmässigt fränstötande. På detta bygger man inte en hållbar politik.

Nussbaum fokuserar på "kaskaden": när

DIFFERENTIATED INTEGRATION
EXPLAINING VARIATION IN
THE EUROPEAN UNION
 DIRK LEUFFEN, BERTHOLD RITTBERGER
 & FRANK SCHIMMELFENNIG
 Palgrave Macmillan 2012

icke förskräckta

Hotfull klädsel?

FOTO: STEPHANIE PILICK/SCANPIX

människor plötsligt rusar åt samma håll, som sillar i ett stim. En uppfattning sprids som en löpeld i en befolkning, ger upphov till nya attityder och beteendemönster. Et-niferingen av sociala och ekonomiska frågor, som eldar på hatet mot vissa grupper, kan spridas på detta sätt. Ett exempel är förhållandet mellan hinduer och muslimer i Indien, som länge har varit tämligen fredligt, men som under senare decennier har präglats av en ömsesidig misstänksamhet som vid flera tillfällen har utmynnat i våld, frammanipulerat av religiösa och politiska ledare. Kaskader uppstår när var och en väljer att följa gruppens majoritet oavsett sakskäl, helt enkelt därför att det är värre att bli utesluten ur gemenskapen än att ha fel tillsammans i ett kollektiv.

Några av bokens viktigaste avsnitt i hennes bok behandlar respekt och tolerans i praktiken. Nussbaum skriver om George Washington, som kopplade tolerans till hierarkisk överordning och underordning, och som istället förespråkade "equal inherent natural rights". Hon tar vidare upp den fascinerande Roger Williams (1603–1683), som grundade kolonin i Providen-

ce, liksom den första baptistförsamlingen i Amerika. Han var den som i praktiken tog initiativ till den separation mellan stat och kyrka som kännetecknar USA. Han var också den första att studera indianernas språk. Hans introduktion till narragansettindianernas språk trycktes i England 1643. Nussbaum lyfter fram de ord och fraser han väljer att inleda med, nämligen hälsningsfraser och uttryck för vänskap och respekt.

Nussbaums bok skiljer sig starkt från svenska böcker i detta ämne. Där Mattias Gardell och Andreas Malm skapar kataloger över islam- och muslimhat, vars syfte mer tycks vara att peka ut syndare än att lösa motsättningar, och på så sätt bidrar till ytterligare polarisering och mer av fruktans politik, analyserar Nussbaum den ömsesidiga fruktan som råder, understryker hur orimlig den är – filosofiskt, mänskligt och, inte minst, politiskt – och erbjuder en framkomlig utväg.

Själv tror jag att talet om islamofobi i vårt land är betydligt överdrivet. Jag tror inte att de flesta svenskar bryr sig särskilt mycket om hur andra lever, vad de äter eller tror på, och egentligen inte heller hur de klär sig, så länge man uppfattar att de drar

sitt strå till stacken. Men när det gäller det där sista är man snar att fördöma. Det är därför det är så lätt att få med sig folk mot såväl konstnärer som sägs leva på bidrag som överdådiga festande myndigheter. Däremot är det få som tycker illa om den framgångsrike konstnären som blir miljonär eller den som fester upp egna tillgångar, det viktiga är att man jobbar för sitt uppehälle och bidrar till det gemensamma.

Vilket de flesta muslimer givetvis gör. Om slöjan sticker i ögonen på folk, handlar det nog inte så mycket om befarat kvinnoförtryck, utan snarare om att man uppfattar slöjan som en signal på att kvinnan ifråga inte arbetar. Vi tycker oss ha rätt att kritisera dem som – kanske – överutnyttjar offentliga resurser: rökare som blir sjuka, överviktiga, familjer med många barn, människor som verkar ställa sig utanför arbetsmarknaden. Om man i USA får klara sig bäst man kan, får man i gengäld också bli salig på egen fason och i större utsträckning klä sig som man vill. Svensk avoghet mot avvikare är en bieffekt av vår starka offentliga sektor.

Det talas ofta om att barn bland minori- >>

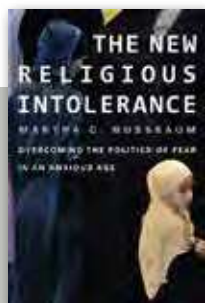
teter far illa. Och visst är det olyckligt om småflickor förpackas i heltäckande slöjor och förbjuds att delta i lagstadgad utbildning. Samtidigt är det problematiskt att skilja barn från föräldrar, att tvinga dem att bryta med kultur och släktgemenskap. Att somliga småflickor gör andra erfarenheter än majoriteten av småflickor borde gå att hantera.

Bara något år efter terrorrådet i New York 2001 landade jag på flygplatsen i Philadelphia och ställde mig i den långa kön för att få mina skor röntgade. Döm om min häpnad när apparaturen sköttes av en kvinna i hijab. Då begrep jag att det där landet är lite annorlunda och att det vi i Sverige får läsa om USA bör tas med några nypor salt.

När jag nu läser Martha Nussbaums lysande essä om hur religiös intolerans och fruktans politik har ätit sig in i våra västerländska samhällen slås jag återigen av hur olika Europa och USA är. Idén att lagreglera folks klädsel finns inte ens på den politiska agendan i Amerika. Samvetsfrihet och religionsfrihet är där något allvarligt, styrt av principer; i Europa är steget från principer till godtycke och ett diffust hänvisande till allmänna meningarna farligt kort.

Boken sysslar främst med fördomar och hat mot islam, men dess principiella överväganden går mycket djupare än så. Det är en av de mest fullödiga böcker som skrivits om det moderna kolporterandet av hat och fruktan, och hur detta missbrukas politiskt. Det handlar om hur vi bör bemöta vår nästa och lära oss att leva med olikheter, hur vi även bör respektera sådant vi kanske inte gillar. Nussbaum understryker just detta: att respekten inte är kopplad till gillande eller godkännande. Man kan och bör respektera enskilda människor även om man intensivt ogillar många saker som många människor gör.

Torbjörn Elensky

**THE NEW RELIGIOUS
INTOLERANCE**
**OVERCOMING THE POLITICS
OF FEAR IN AN ANXIOUS AGE**
MARTHA C NUSSBAUM
Belknap Press/Harvard
University Press 2012

Förtrollande gemenskaper

LITTERATUR

Den som har fascinerats av George R R Martins fantasyverk *A Song of Ice and Fire* och inte kan tygla sitt begär i väntan på att författaren ska leverera nästa del har gott om möjligheter att stilla suget på internet. Med imponerande nit ägnar sig där självlärd exegeter åt encyklopediska hemsidor, där den hugade i timtal kan klicka sig runt i romansvitens påhittade universum med dess myller av protagonister, släkter, riken, kulturer och politiska konflikter. Man lusläser de (hittills) 5 000 sidorna i jakt efter pusselbitar som ska göra detta sekundäruniversum så komplett och överskådligt som möjligt, och presenterar det sedan i artiklar av Wikipediasnitt. Detta sker med författarens goda minne. Han förlitar sig, enligt uppgift, delvis på sina fans argusögon för att själv kunna säkra fiktionens konsistens. I kraftfältet mellan verket, dess författare och läsarna frodas också mängder av bloggar, fanzines och diskussionsfora.

Nätkulturen runt Martins och andra fantasyförfattares romanprojekt kan vara frestande att se som en direkt följd av internets framväxt, och utan tvekan har de multiplicerats i antal sedan slutet av 1900-talet. Men fenomenet har en lång historia, sammanvinnad med den litteraturform som mer än någon annan för-

gerad och engagerande studie. Det är i det senviktorska England det hela har sin upprinnelse, där äventyrsförfattare som Robert Louis Stevenson och H Rider Haggard odlade en sorts pseudodokumentär teknik där kartor, fejkade dokument, hänvisningar till fiktiva forskare etcetera skulle skapa en sorts förhöjd verklighetseffekt.

Med Conan Doyles berättelser om Sherlock Holmes uppstår så den första klart definierade litterära gemenskapen där vuxna människor hänger sig åt en älskad fiktionsvärld till den grad att den blir en sorts alternativtillvaro. Bland passionerade läsarskaror utkristalliserades snart en ironisk myt om detektivens faktiska existens. "Ironisk" i det att entusiasterna – mestadels högutbildade män ur medelklassen – var fuller medvetna om att Holmes och Watson inte fanns på riktigt, men spånade *som om* de gjorde det. Conan Doyle reducerades till Watsons sekreterare.

Sherlock Holmes var alltså den första – Saler är tydlig på den punkten – och under 1900-talet uppstod legioner av sådana gemenskaper. Saler lyfter fram ytterligare två av de mest sofistikerade: H P Lovecrafts Cthulhu-mytologi och, givetvis, Tolkiens Middle-earth. Till viss del utsåts själva texterna för närläsning, men huvudintresset ligger på skaparnas intentioner, läsekretsens attityder, och samspelet dem emellan, som med ett lån

"Både författare och deras fans kan hänga sig åt 'vetenskapliga' diskussioner om drakars ämnesomsättning."

finat konsten att bygga övertygande sekundärverkligheter av ord: romanen. Det är välkänt att tidiga romanhjältar som Pamela och Werther engagerade åtminstone delar av läsekretsen i osund utsträckning, likaså huvudpersonerna hos stora 1800-talsrealister som Austen, Balzac och Dickens.

De omedelbara föregångarna till dagens digitala låtsasvärldar och gemenskaper står dock att finna i de fantastiska grenarna av det sena 1800- och 1900-talets populärlitteratur. Det menar historikern Michael Saler i en enga-

från Habermas kallas "fantasins offentligheter" ("public spheres of the imagination"). För att frilägga den här dynamiken redovisas ett fascinerande källmaterial från insändarsidorna i gamla science fiction-magasin och obskyra fanzines med en källkritisk ambition som ofta saknas i dessa teoriindränkta sammanhang.

Salers okontroversiella grundantagande är att dessa gemenskaper är del av en reaktion mot det som Max Weber benämnde den moderna "avförtrollning-

Vi läser tillsammans: Harry Potter-fans i New York.

FOTO: MARIO TAMA/GETTY IMAGES/ALL OVER PRESS

en” av tillvaron, vilken skall ha följt av den vetenskapliga världsbildens dominans. Men vid en jämförelse med, till exempel, romantikens och symbolismens hävdande av fantasins primat rör det sig om en betydligt mer försonlig strategi för återföretrollning av den moderna världen. Inom dessa gemenskaper utmanas nämligen inte det vetenskapliga förnuftet; snarare bekräftas det på ett lekfullt sätt, dels genom fiktionens världarnas noggranna interna logik, dels – och främst – genom medvetenheten om att fiktionen är just fiktion och ingenting annat. Både författare och deras fans kan hänge sig åt ”vetenskapliga” diskussioner om drakars ämnesomsättning, vilket stimulerar både fantasin och det rationella förnuftet. Båda sidor vinner genom en ömsesidig ironisk distansering.

Det innebär nu inte att de imaginära of-fentligheterna befinner sig i ett helt harmoniskt förhållande till sina historiska kontexter. Genom olika uttalanden visar Saler hur svårt, ja, omöjligt det är för både författare och läsare att hindra fiktionens värld från att infiltreras av verklighetens konflikter. De italienska 1970-tals-

fascisterna greps av Ring-trilogins hembygdsmästarglans, till Tolkiens stora vämjelse, och själv löste han heller aldrig spänningen mellan sin strävan efter den rena fiktionen och sin dragning till ett arkaiskt ”blod och jord”-tänkande. Och lyckades heller inte undvika jämförelser mellan Mordor och USA, eller mellan dvärgar och judar.

Ett mer föredömligt fall är Lovecraft, vars hemsökelse från slemmiga bortomkosmiska raser det är lätt att se som författarens uttalat rasistiska läggning, som har besvärat hans beundrare. Men den kom faktiskt att genomgå en kraftig revision i liberal och demokratisk riktning under 1930-talet – en solskenshistoria som Saler vill förklara åtminstone delvis med att Lovecraft utvecklades i dialog med kolleger och läsare inom den gemenskap som bildades kring hans litterära mytologi.

Bevisningen vad gäller just Lovecraft är kanske lite skral, men här anför andra för-digitala nördzoner som är rena skolexempel på hur det demokratiska samtalet kan och bör fungera. I möjliga science fiction-magazines brev-

spalter, och bland horderna av Tolkienfans sker ett respektfullt utbyte av olika tolkningar och åsikter, där man är villig att ompröva sin ståndpunkt inför rationella argument. I fantasivärldarnas spegel kan man också se sin egen historiska verklighet och förhålla sig kritiskt till den, i enlighet med det estetiska främmandegörandets logik.

På Salers kärlek till sitt ämne går det inte att ta miste. Hans bok är i mångt och mycket ett försvar för ett fenomen som vanligen behandlas styvmoderligt inom den litterära offentlighet som det alltså till stor del härmar. Det framgår vilken imponerande grad av medvetenhet dessa författare besatt, och hur sofistikerade åtminstone delar av deras läsekretsar har varit. Den äreräddande ambitionen har nu skett till priset av en del kraftiga förenklingar av de litteraturhistoriska kontexterna, kanske främst förringandet av det faktumet att ironi och främmandegörande har varit centrala litterära grepp åtminstone sedan renässansen. Man slås också av synen på litteraturkonsumenterna som en tämligen homogen massa utan (till exempel) klass- och genusmässiga skillnader. Här finns även en del andra klumpigheter, inte minst titelns helt missvisande koppling till datorsimuleringar.

Men budskapet går lika fullt fram starkt och tankeväckande: de delade fantasivärldarna är inte ett regressivt fenomen i tragisk motsättning till verkligheten, utan tvärtom ett listigt och lustfyllt medel att komma till tals med åtminstone några av dess konflikter.

Svante Lovén

AS IF
MODERN ENCHANTMENT
AND THE LITERARY PREHISTORY OF VIRTUAL REALITY
MICHAEL SALER
Oxford University Press 2012

Ulv i nya fårakläder

POLITIK/FRANKRIKE

Det är ingen lek att vara extremist. I längden blir det jobbigt att betraktas som något som katten har släpat in – även om tron på den rätta läran är lika stark som den inre sammanhållningen. För Jean-Marie Le Pens Nationella Fronten (FN) satte utanförskapet tydliga gränser för hur nära makten rörelsen kunde nå. Som tydligast blev det den dag partiets ledare av väljarna utsågs till Jacques Chiracs motståndare i presidentvalets slutomgång år 2002.

Just denna episod är en av de mest intressanta i Sylvain Crépons bok *Enquête au Cœur du nouveau Front national*. Även för många av oss som länge har följt Le Pens försök att normalisera sin variant av högerradikalism är berättelsen om hur man inom FN upplevde partiets hittills största framgång intressant läsning.

Från utsidan sågs Le Pens framgång som en politisk katastrof för Frankrike i allmänhet och för socialistpartiet och dess kandidat Lionel Jospin i synnerhet. En representant för ett rasistiskt extremistparti, med band till nynazister, hade fått en huvudroll i en av Europas stormakter. Le Pen hade aldrig någon chans att vinna, men det fak-

ga arbetet med att försöka förvandla ett slutet, delvis arkaiskt och rasistiskt extremistparti till ett öppet, modernt och moderat rasistiskt parti. Författaren försöker bedöma hur väl Marine Le Pen har lyckats med den uppgift hon åtagit sig. Frågan är huruvida partiet verkligen har förvandlats, eller bara bytt ut ord och symboler.

En ironisk poäng är att en av de drivande bakom förändringen var Bruno Mégret. Han var Jean-Marie Le Pens andremän, som 1999 tillsammans med många av de ledande företrädarna bildade det nya partiet MNR. Ett av hans huvudmål var just att göra FN salongsfärdigt och till en möjlig samarbetspartner för den demokratiska högern. Efter det att MNR hade kollapsat, sökte sig många av Mégrets allierade tillbaka till moderpartiet. Idag har flera av dessa tidigare "förrädare" ledande positioner nära den nya partiledaren, Marine Le Pen.

FN har bytt skepnad många gånger under sin historia. Efter grundandet 1974 var förlusten av det franska Algeriet, moral-konservatism, nyliberal ekonomisk politik, stöd till USA, antisemitism och radikal nationalism huvuddragen i budskapet. Kontakterna med nynazister och andra extrema grupper var intensiva – liksom med traditionalistiska katolska organisatio-

"Den nya kritiken mot muslimerna går ut på att islam inte går att förena med en modern stat."

tum att han lyckades ta sig till valets slutomgång blev en chock för det franska samhället. FN hade vunnit en stor seger.

Inom FN reagerade anhängarna helt annorlunda. Efter det att jublet över den första valomgången lagt sig blev det omgivande samhällets reaktioner för många en överraskning. Att partiet var ifrågasatt och saknade allierade var en sak, men många hade inte insett hur djup klyftan till det övriga Frankrike verkligen var. Med några få undantag möttes Le Pens kampanj av förakt och hat. Medlemmarna fick uppleva ett större motstånd än någonsin, och för många blev det en omvälvande upplevelse som de aldrig ville vara med om igen.

Sylvain Crépons bok handlar om det ido-

ner. Senare blev linjen mer snävt nationalistisk, kritiken mot USA och liberalismen tydlig och den ekonomiska politiken uttalat populistisk. Motståndet mot invandringen fick en allt större roll.

Jean-Marie Le Pen såg extrema uttalanden som utslöt allt praktiskt samarbete med andra partier som en rimlig taktik för att engagera de egna anhängarna och skapa medial uppmärksamhet. Successivt ansåg allt fler i partiets ledning att priset i form av isolering och brist på inflytande blev för högt. I och med skiftet på partiledarposten i Tours 2011 är det numera den gruppen som ensam formulerar budskapet.

I huvudfrågan gäller fortfarande samma linje. Muslimerna hotar Frankrike och in-

vandringen måste minskas radikalt. Redan tidigare försökte man byta spår från ren rasism till att predika respekt för olika sätt att leva, dock med reservationen att i Frankrike passade framför allt muslimer inte in. Det skapade en underlig situation för de delar av vänstern som med liknande argument försvarade både diktaturer utomlands och diskutabla kulturyttringar inom landet.

Numera gäller istället kamp för den sekulära republikens värderingar. FN säger sig verka för en stat som står fri från religion. Den nya kritiken mot muslimerna går ut på att islam inte går att förena med en sådan modern stat. Marine Le Pen häv-

Marine Le Pen

ENQUÊTE AU CŒUR DU NOUVEAU FRONT NATIONAL

SYLVAIN CRÉPON

Nouveau Monde éditions 2012

partiets (PS) roll för arbetarklassen, och har som protestparti tagit det kollapsade kommunistpartiets (PCF) plats. Detta har underlättats av att PS aldrig var så starkt som i Sverige och att PCF inte klarade av att förnya sig på det sätt som skett i Tyskland och Italien.

Sylvain Crépon ger läsaren en både fascinerande och skrämmande inblick i hur FN har lyckats skapa en stark bastion i den gamla industriregionen Pas-de-Calais i norr. Det var här Marine Le Pen nästan lyckades vinna en plats i parlamentet förra året. Här är partiet ett attraktivt alternativ för grupper som tidigare självklart röstat på PS eller PCF. Politisk korruption och nepotism har bidragit till vänsterns tillbakagång. FN:s organisation erbjuder idag gemenskap och karriärmöjligheter för människor som slutat tro på samhället och ofta förlorat sina jobb i gruvor och industrier. För dessa nya anhängare går det utmärkt att kombinera stolthet över ett socialistiskt förflutet med aktivt engagemang i ett av Europas mest framgångsrika extremistpartier.

Crépon konstaterar att en del av förklaringen till socialisternas problem är att medlemskader och partiets valda företrädare har kommit att domineras av akademiker och högre tjänstemän. Budskapet har alltmer ägnats åt rättighetsfrågor och försvar för grupper som kvinnor, invandrare och homosexuella. Arbetarklassen känner inte längre igen sig i partiet och upplever att vardagens stora frågor som arbete och välfärd har glöms bort. Resultatet har blivit väljarflykt till ett extremt parti där den interna demokratin må vara mycket bristfällig, men där ändå även vanliga medborgare har en chans att göra karriär och känna sig uppskattade.

Marine Le Pen har inte skapat ett nytt parti. Däremot har hon på ett metodiskt sätt lyckats undanröja flera bekymmersamma hinder i FN:s väg mot ett reellt inflytande i fransk politik framöver.

Mats Fält

dar att alla som accepterar republikens värderingar kan bli riktiga fransmän, men fortsätter attackerna mot muslimer och araber. Rasismen lever vidare i andra kläder.

Samtidigt har partiet markerat tydligt mot antisemiter och nynazister. Förut hyllade muslimska företrädare som angripit Israel har rensats ut. Även den tidigare moralkonservatismen är ett avslutat kapitel. Motstånd mot aborter och homosexualitet är inte längre aktuellt. Även denna scenförändring har resulterat i utrensningar. För partiets image har den interna kritiken mot Marine Le Pens mo-

derniseringsprojekt varit positiv. För varje angrepp har hennes trovärdighet ökat. Det som i grunden är ett "home styling"-projekt har för många framstått som en radikal reformering av partiets politik.

Partiets position på den politiska skalan i stort har också skiftat. I detta avseende är det de gamla extremisternas "varken höger eller vänster" som segrat. FN är mer än någonsin de besviknas parti. Anhängarna kommer ofta från vänster och kan genom den populistiskt antiliberala, ekonomiska politiken och kritiken mot makten och EU känna sig hemma i det gamla extremistpartiet. FN har delvis övertagit socialist-

Frihet är det bästa ting

IDÉHISTORIA

I början av 1925 publicerade Benedetto Croce, den ene av Italiens två mest berömda filosofer, *De antifascistiska intellektuella manifestet*. Det var ett direkt svar på *De fascistiska intellektuella manifestet*, som strax dessförinnan hade utgivits av Giovanni Gentile, den andre av dessa berömda filosofer, tillika Mussoliniregimens chefsideolog. Att Croce kunde leva i fred i Italien och till och med göra sin stämma hörd är en egendomlighet som visar att Mussolinis Italien trots allt skilde sig ganska mycket från Hitlers Tyskland och Stalins Sovjetunionen. Här kunde det märkligt nog föras debatter i skuggan av diktaturen.

Gentile hade velat definiera fascismen som en religion. Croce svarade med att tala om en "frihetens religion", en liberal trosåskådning som enligt honom hade följt Italien genom hela dess moderna historia. Det är denna frihetens religion som Princetonprofessorn Maurizio Viroli nu har gjort till föremål för en bok, *As If God Existed*. Viroli följer friheten i dess relation till religionen genom renässansens Italien via 1800-talets befrielse och enhetsverk (*risorgimento*) till Mussoliniepokens inhemska motståndsrörelse.

Den liberala kontraktsteorin om statens uppkomst är otillräcklig när det gäller att motivera ett försvar för friheten, det är Croce och Viroli eniga om. Denna teorins förste store förespråkare, Thomas Hobbes, framhöll att det var de enskilda individerna som i välförstådd egen nytta gick samman för att sluta samhällskontraktet och upprätta en suveränitet, en stat. I utbyte mot lydnad under lagarna erhöll dessa individer säkerhet och trygghet i lagarnas skydd. Det var, menade Hobbes, självbevarandet och samhällsfreden som var det viktigaste. Den individuella friheten, friheten att kunna göra det man vill inom lagarnas ram, säkrades på detta sätt. Men det fanns en lucka i argumentering-

en. Om skyddet av fädernesland och frihet kräver att man riskerar det egna livet — hur handlar då den egenlystiga individ som framför allt annat prioriterar sin egen säkerhet? Rimligen på ett opatriotiskt sätt, genom att våga riskera livet för friheten. Men en frihet som ingen är beredd att riskera livet för är dömd att gå under.

Viroli konkluderar, som många italienska politiska tänkare gjort före honom, att friheten kan räddas bara om det bland medborgarna existerar en offervilja, en medborgaranda, en patriotisk gemenskapsskänsla, en frihetens religion. Det är inte en tillfällighet att Viroli tidigare hade skrivit en bok om Machiavelli, som var en tidig företrädare för den civistiska traditionen i Italien, och en annan om Berlusconi, vars notoriska avsaknad av medborgardygder gör honom till representant för en annan, lika genuint italiensk, tradition.

Att tro på friheten med religiös glöd, att vara beredd att kämpa och dö för den, det var något som hade utmärkt det italienska befrielseverkets stora gestalter under 1800-talet, en Garibaldi, en Mazzini. Men också Mussolini hade betraktat dessa som sina föregångare. För Croce, liksom nu för Viroli, handlar det om att placera den italienska patriotismen i rätta händer, att skilja den från nationalism och chauvinism. Kärlek till fosterlandet är en outhärlig och nödvändig dygd. Men man kan vara god italienare och god europé samtidigt. Och man kan slåss för fosterlandet och samtidigt för friheten. Det är den liberala patriotismen som måste värnas, inte någon frihetsfientlig ledarkult.

Croce hade bidragit till den insikten när han 1932 publicerade sin *Storia d'Europa nel secolo XIX*. Det var historik över Europas 1800-tal, men samtidigt en antifascistisk och antinazistisk stridsskrift. Den översattes till många språk, bland annat till svenska med titeln *Europas historia under 1800-talet* (1937). Den svenska översättningen var

försedd med ett förord av Ivar Harrie, som bland annat konstaterade:

"Var gång den kritiska idealismens och den liberala samhällsvärderingens stora tradition blivit anfäktad och påfrestad till bristgränsen, har detta kunnat konstateras: Benedetto Croce fanns kvar, orubbad, oförbluffad, omisskännlig."

Den då sjuttioårige privatlärde från Neapel betecknades av Harrie som "ett av irritationsmomenten i våldssuggestionernas och maktdyrkans Europa".

Det inledande avsnittet bar titeln "Frihetens religion", och där utvecklade Croce sin tanke på en djupare liberalism, en liberalism vars centrum inte fanns hos marknadens välbästandsskapande kraft — låt vara att Croce inte förbisåg den — utan hos mänskandens eviga strävan efter frihet.

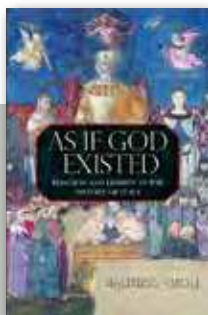
Det var ingen tillfällighet att Croce försvarade 1800-talet, detta förkättrade sekel som av kommunister, fascister och nazister uppfattades som borgarseklet, som den kraftlösa individualismens och den giriga kapitalismens epok. För Croce var detta i stället ett århundrade när frihetssträvan tagit sig uttryck i den mäktiga liberala strömning som visst inte var enbart politisk eller ekonomisk, utan i lika hög grad poetisk, filosofisk och religiös.

Att Croce nu talade om "religion" var heller ingen tillfällighet. Han ville räcka ut handen till den kristna opinionen och inbjuda den till ett förbund mot fascismen. Med Vatikanen kunde han inte samarbeta. Den italienska liberalismen hade alltid varit antiklerikal och motarbetats från påvestolen. Men det fanns en bredare kristen kritik mot Mussolini. Efter kriget skulle det bli just det kristdemokratiska partiet som gick i spetsen för Italiens demokratiska pånyttfödelse, där Croce själv för övrigt skulle komma att spela en roll i de första efterkrigsregeringarna.

"Vi kan inte annat än kalla oss kristna", sade Croce med en visserligen garderad formulering. Inte heller försmådde han att ta det kristna språkbruket i sin tjänst, samtidigt som han så att säga sekulariserade det. I en uppsats "Om individen, nåden och försynen" skrev han exempelvis:

"Alla dessa väntar på nåden: poeten, som kallar den inspiration; filosofen, som kallar den idé; statsmannen som kallar

AS IF GOD EXISTED
RELIGION AND LIBERTY IN
THE HISTORY OF ITALY
MAURIZIO VIROLI
ÖVERS. TILL ENGELSKA:
ALBERTO NONES
Princeton University Press 2012

den klar blick och säker hand; stridsmannen, som kallar den djärvhet och kraft. Nåden visar sig utan förvarning också för de mest ödmjuka människor man kan tänka sig, sådana som pressas så mycket av vardagsrutinen att de inte kan föreställa sig hur de skall komma igenom den. Den visar sig kanske i formen av en solstråle, eller av ett landskap fuktigt av grönska och dagg, som inger ny glädje och ny kärlek till livet.”

Det gällde att mobilisera den kristna traditionens begreppsmässiga och känslomässiga reserver i kampen mot förtrycket. Men också i kampen för ett framtida, enat Europa. Efter världskriget skulle tanken på en europeisk pånyttfödelse bli viktig för kristna eller åtminstone kristet influerade stats-

”Den liberala kontraktsteorin om statens uppkomst är otillräcklig när det gäller att motivera ett försvar för friheten.”

män i Italien, Frankrike och Tyskland. De hade föregångare under mellankrigstiden bland dem som i likhet med Croce hyllade den kristna traditionen som en europeisk tradition – och som en tradition av frihet. I sina slutord till *Europas historia under 1800-talet* skrev Croce bland annat:

”Under tiden bevittnar vi på alla håll i Europa uppkomsten av ett nytt medvetande, av en ny nationalitet [...] Och liksom för 70 år sedan en neapolitansk kung i det gamla kungariket eller en piemontesisk kung i det subalpina blev italienare, utan att förneka sin tidigare tillvarseform, som de höjde och lät uppgå i den nya, så

skall fransmän, tyskar och italienare höja sig till européer och inrikta sina tankar på Europa.”

Maurizio Viroli har gjort en insats som idéhistoriker genom att lyfta fram den frihetliga medborgarreligionens roll i italiensk historia. Inte minst de kapitel som handlar om den liberala antifascistiska opinionen under Mussoliniepoken ger nya inblickar. Hans åsikt att den tradition han skriver om har relevans också för nutidens Italien och Europa är inte orimlig. Även idag finns det plats för frihetens religion och för ”irritationsmoment”.

Svante Nordin

Friskola: marknadsreform i praktiken.

FOTO: SCANPIX

Den stora omsvängningen

EKONOMI/POLITIK

Hur lyckades en grupp ekonomer fullständigt förändra förutsättningarna för det politiska samtalet? Vad låg bakom den stora omsvängningen från efterkrigstidens keynesianska konsensus till 1980-talets marknadsreformer? Daniel Stedman Jones är den senaste i raden av författare som ställer dessa frågor, och hans svar sammanfattas på bokens omslag. Det pryds av fyra ansikten, varav två sannolikt är okända för den breda allmänheten: Friedrich Hayek och Milton Friedman. De övriga två är desto mer välbekanta: Margaret Thatcher och Ronald Reagan.

Både Hayek och Friedman kom att tilldelas ekonomipriset till Alfred Nobels minne, 1974 respektive 1976. Men historien om deras inflytande börjar tre decennier tidigare. Hayek var bekymrad över den politiska och ekonomiska utvecklingen i den fria världen, som trots att den var på väg att vinna kriget riskerade att frivilligt beträda *Vägen till trälldom*, vilket blev titeln på hans bästsäljare från 1944. Till sammans med andra liberala intellektuella, varav två av de viktigaste var ekonomen Ludwig von Mises och filosofen Karl Popper, grundade han 1947 det akademiska nätverket Mont Pelerin Society, uppkallat efter den schweiziska stad där gruppen höll sitt första möte. Noterbart är att samtliga dessa tre ursprungligen kom från

Österrike. Trion utgör också, enligt hans egen utsago, författaren Mario Vargas Llosas främsta intellektuella förebilder, vilket illustrerar deras inflytande långt utanför den ekonomiska sfären.

Det är kring Mont Pelerin Society som Daniel Stedman Jones bygger sin framställning. Det sker dels genom en analys av det intellektuella tankegodet som Mises, Hayek, Popper och Friedman presenterade, dels genom ett resonemang om hur dessa idéer spreds över Atlanten och parallellt påverkade brittisk och amerikansk politik. Han gör intelligenta närläsningar av ursprungskällorna och kompletterar med studier av den brevväxling som förekom mellan herrarna, i förekomman-

de fall även korrespondens mellan Hayek och dem han utmanade, som John Maynard Keynes och Paul Samuelsson.

Presentationen av de nya idéerna tillhör bokens styrkor, och enbart dessa gör den läsvärd. Stedman Jones använder beteckningen nyliberalism, men inte på det förklärande och fördummande sätt vi känner från den dagspolitiska vulgärdebatten. Han för initierade resonemang om idéernas komplexitet, visar att tankegodset tar sin form i första hand som en reaktion mot marxism och den socialism som hade formats i The Fabian Society i London, samt mot den (då) planekonomiskt inriktade socialdemokratin och den paternalistiska konservatismen. I Mont Pelerin Society samlas motståndarna till "kollektivism", en kollektivism som tar sig uttryck i statlig "interventionism" (Mises), som hotar "det öppna samhället" (Popper) och den fria marknadens "spontana ordning" (Hayek).

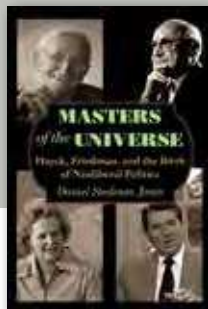
Detta alternativa program ska dock inte missförstås som ett utarbetat partipolitiskt handlingsprogram. Popper visade hur det kollektivistiska tänkandet genomsyrade vetenskaplig och intellektuell debatt, till förfång för frihet och förnuft. Hayek var övertygad om att det var det intellektuella klimatet som med flera års fördröjning avgjorde det politiska beslutsfattandet. Mont Pelerin Society var (och är) en intellektuell, akademisk arena som bärs av argumentets kraft. Till det kom formandet av ett växande antal tankesmedjor, till exempel Institute of Economic Affairs i London (grundat 1955), som utgjorde länkar mellan den intellektuella världen och den dagspolitiska. IEA, liksom Hayek personligen, kom till exempel att ha ett avgörande inflytande på Margaret Thatcher, men alltså först tjuo år senare. IEA är också en viktig inspiration till det som idag är Timbro, ett exempel som Stedman Jones av förklarliga skäl inte nämner eftersom hans framställning begränsar sig till den anglosaxiska världen.

Men handlade det bara om intellektuell moteld? Och vari bestod egentligen den "nyliberala" revolutionen när det kom till praktisk politik? Det är här Stedman Jones framställning lider av allvarliga brister. För å ena sidan är den grundläggande genomgången av Mises, Hayeks, Poppers och Friedmans idéer nyanserad – han behandlar tankegodset med den känslighet det förtjänar. Å andra sidan, när han går igenom och kritiserar dessa idéers genomslag i politisk retorik och praktik i framför allt USA och Storbritannien, reduceras de till vulgärtolkningar av typen "marknaden är ofelbar" och "allt skulle ersättas av den oreglerade marknaden".

Ett enkelt exempel får illustrera. Sted-

MASTERS OF THE UNIVERSE HAYEK, FRIEDMAN, AND THE BIRTH OF NEOLIBERAL POLITICS

DANIEL STEDMAN JONES
Princeton University Press 2012

man Jones avfärdar Friedmans förslag om *school voucher*, dvs skolepeng, med att den ohämmade marknaden enligt Friedman borde få styra utbildningen. Generellt vill han framställa Friedman, ibland även de övriga, som "onyanserade" förespråkare för den fria marknaden. Detta är en visserligen vanlig vantolkning, men det innebär inte att den är korrekt. I synnerhet kunde man vänta mer av en författare som till skillnad från många andra kritiker uppenbarligen har läst originaltex-

"Mont Pelerin Society var (och är) en intellektuell, akademisk arena som bärs av argumentets kraft."

terna. Illustrativt är att det trots den rikliga förekomsten av direktcitat tycks ha varit omöjligt att presentera dylika "onyanserade" uttalanden direkt från hästens mun. De härstammar i stället från Stedman Jones egna tolkningar.

Skolepengsexemplet är det en tydlig förvrängning av Friedmans idé. Läsare i Sverige, som sedan två decennier har ett Friedmanskt skolepengssystem, vet också att det inte är så idén har implementerats. I Sverige är skolepengen till 100 procent skattefinansierad. Skolan är alltså helt och hållet en offentlig angelägenhet. Däremot kan privata företag äga och driva skolor, och eleven använder sin peng till att fritt välja utförare. Alltjämt går sju av åtta grundskoleelever i offentliga skolor, motsvarande siffra på gymnasiet är sex av åtta. Den som beskriver detta som definitionen på en fri, "ohämmad", marknad har själv svårt att hantera nyanser.

Vad som är för mycket marknad och vad som är för lite beror givetvis på betraktarens perspektiv. Det beror också på utgångsläget och den tänkta tidshorisonten. Att det svenska skolsystemet idag har mer av marknadsinslag än, säg, 1973 är odiskutabelt. Likaså att det är anhängare av den

fria marknadens förtjänster som har förflyttat debatten och den praktiska politiken i denna riktning. I en sådan debatt tenderar förstås marknadsanhängare att peka på potentiella vinster – större innovationskraft, ökad effektivitet, kontroll genom konkurrens. Det är dock inte detsamma som att hävda att marknaden i varje ögonblick är innovativ, effektiv och felfri. På motsvarande sätt är det givetvis orimligt att hävda att allting fungerade perfekt just år 1973, eller att varje planerad verksamhet per automatik fungerar dåligt.

Den som vill analysera genomslaget för den marknadsliberala revolutionen bör därför till att börja med skilja retoriken från praktiken. Retoriskt satte de "nyliberala" idéerna otvetydigt stort avtryck inte bara hos Thatcher och Reagan, utan också hos Bill Clinton och Tony Blair. På många politikområden genomfördes också reformer i enlighet med en mer marknadsanpassad politik. Men det är lika onyanserat att tolka varje skattesänkning som att marknaden får fritt spelrum som att en skattehöjning är detsamma som fullständig socialisering. Stedman Jones framställning drabbas av svårigheter när han samtidigt ska förklara att de nyliberala idéerna har fått fullt genomslag på de flesta po-

litikområden, samtidigt som han erkänner att alla de stora statliga välfärdsprogram som Hayek och Friedman kritiserade trots allt lever vidare i såväl omfattning som huvudsakligt funktionssätt.

Han hade också kunnat förhålla sig mer kritisk till betydelsen av Mont Pelerin Society. Utan tvekan var det en viktig plattform för att koppla samman intellektuella personer som annars var utspridda över världen, och sannolikt kände sig i debattmässigt underläge på hemmaplan. Men dels var det inte den enda arenan, dels undervärderar han omvärldsfaktorernas roll. När oljekriserna drabbade världen under 1970-talet och Bretton Woods-systemet bröt samman, berodde detta inte på att Mont Pelerin-gänget hade tvingat fram en ny kurs. I stället blev tiden mogen för nya idéer när de gamla hade visat sig vara funktionsodugliga.

Stedman Jones har en i grunden viktig och intressant historia att berätta, och han är en av få som gör det utan vare sig glorifierande eller konspiratoriska anslag. Den del av boken där han med kritisk blick studerar det nyliberala idégodset är därför värdefullt att ta del av, både för anhängare och för kritiker.

Håkan Tribell

Själv är bäste domare

INTEGRATION

Även om det inte är opportunt att tala om de parallellsamhällen som har uppstått i den muslimska invandringens spår, är detta ett faktum som inte längre kan sopas under mattan. Detta är idag den huvudsakliga orsaken till en alltför långsam och ofta misslyckad integration av muslimska invandrare i de flesta europeiska länder.

Vad som är mindre bekant är att det även finns en parallell självutnämnd justis som oftast agerar stick i stäv mot de europeiska ländernas rättssystem. Det är ett omfattande och primitivt system som bygger på 3 000-åriga seder och bruk hos arabiska stammar, och som senare fogades in i det islamiska rättssystemet, i första hand i Turkiet, Libanon och Kurdistan. Idag utgör detta en av parallellsamhällets grundpelare.

Frågan är, naturligtvis, hur en sådan arkaisk skuggjustis är möjlig i våra samhällen. Svaret får vi i en ny analys, *Richter ohne Gesetz* (vilket översatt till svenska blir

**RICHTER OHNE GESETZ
ISLAMISCHE PARALLEL-
JUSTIZ GEFÄHRDET UNSEREN
RECHTSSTAAT**
JOACHIM WAGNER
Ullstein 2012

Domare utan lag, eller ännu hellre Domare utanför la-

gen), av juristen Joachim Wagner, före detta programledare för tyska ARD:s magasin för undersökande reportage, *Panorama*. Trots den ytterst sakliga och inte sällan litet torra framställningen är boken en sprängladdning. För läsaren är det uppenbart att denna primitiva rättsskipningspraxis är en växande riskfaktor för den fortsatta integrationen. Nyligen krävde ordföranden för de tyska socialdemokraterna, Sigmar Gabriel, att ”vi inte blundar för parallellsamhällena där *sharia* betyder mer än grundlagen”.

Vad vi konfronteras med är ett illegalt rättssystem som bygger på förekomsten av en så kallad medlare eller fredsdomare med uppgift att söka förlikning mellan stridande parter – i regel olika klaner. För detta uppstår han (naturligtvis är detta inte en uppgift för en kvinna) ett mer eller mindre högt arvode. I och för sig är en person med en medlande uppgift inte något negativt. Vi använder det, exempelvis, i konflikter på arbetsmarknaden. Och då det gäller mindre allvarliga skärmytslingar av civilrättslig art kan en förmedlande och i sammanhanget auktoriserad instans vara en bättre utväg än att dra igång en resurskrävande rättsprocess.

Men i de fall där det handlar om grov brottslighet, till exempel mord, mordförsök, grov misshandel, blodsfjeder, kidnappning, väpnade rån, utpressning, våldtäkt samt familjerättsliga konflikter, utgör bruket av ett sådant system en katastrof för samhället. Vi känner till det från den organiserade kriminaliteten och från italiensk, rysk och vietnamesisk mafia. Enligt den libanesiske islamforskaren

Ralph Ghadban har libanesiska storfamiljer byggt upp illegala finansimperier, bland annat i Berlin, vilka utgör ”ett allvarligt hot mot den sociala friden”.

I sin bok redogör Wagner ingående för ett tjugotal konkreta exempel av grov brottslighet, som inte har lett till en lag-enlig straffpåföljd. I ett fall, som utspelade sig i Berlin år 2009, misshandlades och torterades Fuat S (medlem i en libanesisk-kurdisk klan) av Erhan O (medlem i en palestinsk klan). Orsaken till misshandeln var att Fuat S hade en spelskuld på 150 000 euro till Erhan O:s bror, Mustafa O. Trots att det här rör sig om stora summor, var både gärningsman och offer mottagare av *Hartz IV* – det tyska socialbidraget. Dessutom var samtliga berörda personer och deras klaner involverade i organiserad kriminalitet – droger, utpressning, rån och människohandel – och eftersökta av polisen.

Rädslan för familjekrig och blodshämnd, liksom uttalade hotelser, fick Fuat S att på sjukhusbädden vända sig till tysk kriminalpolis, som då i sedvanlig ordning inledde ett utredningsförfarande. Samtidigt kontaktade en morbror till Fuat S den beryktade fredsdomaren Hassan Allouche. Därefter följde en längre period av förmedling utanför lagens gränser. Resultatet blev att Fuat S drog tillbaka sin anklagelse mot Mustafa O; bakom kulisserna lovade han att betala tillbaka sin spelskuld minus skadeersättning för den misshandel han hade blivit utsatt för. Då fallet kom upp i domstolen i Berlin, urartade processen till en fars med en kakofoni av lögnar och falska vittnesutsagor – under ed! Och så vidare. På grund av Mustafa O:s omfattande kriminella verksamhet hade det varit i samhällets och lagens intresse att få honom insydd under några år. Detta gick nu om intet; åter triumferade brottsligheten över lag och rätt.

Antalet så kallade fredsdomare och amedlare växer, samtidigt som parallellsamhällena stärks. Professorn i kriminologi, Christian Pfeiffer, varnar för att ”det är typiskt att ett parallellsamhälle också bygger upp en egen rättsskipning”. Enligt en analys av ovan nämnda islamforskare, Ralph Ghadban, utgör den organiserade kriminaliteten källan till förmedlarnas makt. De är antingen själva bossar, eller också är de hantlangare åt en boss och bygger på så sätt ut dennes maktposition ytterligare. Därigenom har många fredsdomare, som officiellt sett

Hedersbrott: ett ärende för statlig rättvisa.

FOTO: STIG ÅKE JÖNSSON/SCANPIX

är socialbidragstagare, en stor, hemlig extrainkomst. De köpslår enligt en fastställd grundtaxa, där medlingen efter ett knivstick kostar 10 000 euro, medan en svårare misshandel är mer lukrativ och betingar upp till 30 000–40 000 euro i arvode.

I ett annat fall där en ung man (från en libanesisk-kurdisk klan) sköts i foten, och där offrets bror senare sköt gärningsmannen (från en annan kurdisk-libanesisk klan) i benet, följde hämndaktionerna, vedergällning efter vedergällning, slag i slag. Här tillämpades Hammurabis lag ”öga för öga, tand för tand” till punkt och pricka.

Hela fenomenet är som en Medusa: slår man bort en utväxt, växer det hela tiden fram flera, och man kan förstå varför det legala rättssystemet i ett land inte sällan väljer att blunda. Efter en mödosamt insamlad, vattentät beviskedja för att ett brott föreligger, glider plötsligt alla bevis ur händerna. I den uppsjö av kriminalserier som tv bjuder på, vore det väl tid för exempelvis kommissarie Walander att agera mot denna typ av växande brottslighet.

I stället för rättsskipning i en domstol skipas rätt i moskéer och tehus, på diskotek och i privatvåningar. Till synes var det en grundläggande rådlöshet vad gäller detta som ledde till den unga ungdomsbrottsdomaren Kirsten Heisigs självmord för ett par år sedan. I en bok som kom ut postumt skriver hon bland annat: ”Jag har en otäck känsla av att lag och rätt rycks ur våra händer och att gatan eller ett parallellsamhälle tar över, där en imam eller en annan företrädare för Koranen bestämmer vad som ska ske.” I sin bok manar Wagner representanter för det tyska rättsväsendet att trots de ökande attackerna mot polis och justis inte falla till föga. Han berättar också att ungdomsbrottsdomaren Heisig utsatts för hotelser från en libanesisk släkt efter en dom mot två ungdomar.

Ett särskilt kapitel ”männerfeindlich und frauenfeindlich” ägnar Wagner åt medlingen i konflikter inom familjen. Med familjerätten som kärnan i *sharia* blir polygami, tvångsäktenskap, barnäktenskap och rätten till egen justis inom familjer vid så kallade ”hedersbrott” tillåtet enligt medlarna. Blandäktenskap mellan muslimer och icke-muslimer, däremot, är förbjudet. Trots att tvångsäktenskap och hedersbrott rönt avsevärd uppmärksamhet de senaste tio åren, ökar antalet brott mot kvinnor, vilket till stor del beror på förekomsten av en allt starkare parallell justis.

Wagner avslutar sin bok med konstaterandet att varken de tyska politikerna eller de muslimska föreningarna har förstått att accepterandet av lag och rätt är den viktigaste förutsättningen för integration.

Lisbeth Lindeborg

Den nazistiska ockupationen av kulturen

IDÉHISTORIA

Tyskarna har alltid varit ett kulturälskande folk. Historiskt sett, från den tyska romantiken och filosofiska idealismen till Thomas Manns ”opolitiska” ideal, har den tyska böjelsen för konst och filosofi dock ofta tillåtits bre ut sig på samhällsengagemangets bekostnad, och därmed utgjort en ideologisk grogrund för antidemokratiska yttringar. Detta utifrån övertygelsen om att varje sann tysk är främmande för och upphöjd över begrepp som upplysning och demokrati, och i grunden inte villig att förvandla estetiska och metafysiska värden till en banal värld av sociala och politiska sakförhållanden. ”Kulturens frihet” skulle till varje pris försvaras mot den ”politiserade anden”. Härav det specifikt tyska kulturbegreppets centrala betydelse för förståelsen av Tysklands 1800- och 1900-talshistoria, liksom nationens glidning från att ha varit ett land av *Dichter und Denker* till att bli ett av *Richter und Henker* (domare och bödlar), för att citera den oförliknelige satirikern Karl Kraus.

”Det logiska utfallet av fascismen är en estetisering av det politiska livet”, menade Walter Benjamin och satte därmed fingret på hur nationalsocialismen grundligt och metodiskt strävade efter att kulturhistoriskt legitimera sin germanska *Volksgemeinschaft*. Genom att hänvisa till föregivet nationalistiska och patriotiska impulser hos den västerländska litteratur-, konst- och musikhistoriens stora verk, blev det lättare för nazistiska ideologer att förmedla bilden av Tredje riket som kulmen på den europeiska civilisationen. Här handlar det alltså inte längre om att som kulturmänniska vända politiken ryggen, utan tvärtom att estetisera den politiska makten och erövra världen med dynamiska sinnesrörelser och visionära bilder, snarare än med libe-

INHUMANITIES
NAZI INTERPRETATIONS OF
WESTERN CULTURE
DAVID B DENNIS
Cambridge University Press 2012

ralisering och reformer.

Om nazisternas ideologiska kulturkrig har det skrivits massor, helt enkelt därför att den andliga och organiska kulturuppfattningen var ett vitalt inslag i den nazistiska ideologin. Det gällde, som Hitler själv uttryckte det, att med alla till buds stående medel få det tyska folket att ”tro på och övertygas av sin mission”. Greppet var både genomtänkt och uppblandat med en suggestiv lockelse. Skickligt utnyttjade man oron och den utbredda vantrivseln under Weimarrepublikens kaos och nöd. Man lockade med suggestioner, beständiga värden och pålitliga kulturella referenser. Därmed lyckades man också vända blickarna bort från det klassiska upplysningsidealet och fram mot ett slags rasdeterministisk syn på kultur och vetenskap.

Den amerikanske historikern och germanisten David B Dennis klarlägger i sin omfattande studie *Inhumanities* vilka intellektuella och estetiska argument som låg bakom nazisternas ockupation av den klassiska västerländska kulturen. Genom att lusläsa varenda sida i det nazistiska partiorganet *Völkischer Beobachter* mellan 1920 och 1945, visar Dennis hur tidningens utgivare, redaktörer och

>>

kader av meriterade akademiska medarbetare manipulerade det europeiska kulturarvet och i propagandasyfte uttolkade den klassiska konsten, litteraturen och musiken i enlighet med den nazistiska ideologin. "Den första uttömmande översikten av nationalsocialistiska propagandisters uppbringande av den europeiska kons- tens och tankehistoriens stora namn", lyder Dennis litet väl oblyga beskrivning av sin studie.

Med tanke på den i övrigt generösa källförteckningen, vore det klädsamt om han här också hade refererat till exempelvis Ralf Klausnitzers uppmärksammade avhandling *Blaue Blume unterm Hakenkreuz* (om receptionen av den tyska litterära romantiken i Tredje riket) eller Wolf Lepenies *The Seduction of Culture in German History*, som både tangerar och delvis föregår Dennis egen forskning. Men bortsett från detta rör det sig om en både fascinerande och forskarmässigt gedigen studie om *Völkischer Beobachter* som ett ideologiskt bälverk mot i synnerhet liberala och judiska tendenser i den samtida kulturkritiken.

Till det nazistiska dagbladets uppdrag hörde inte minst försöken att påvisa den stora västerländska kulturtraditionens i huvudsak "germanska" och "nordiska" karaktär. Hit hörde inte bara oundgängliga tyskar som Goethe, Beethoven och Nietzsche, utan också universalsnillen som Machiavelli, Leonardo da Vinci, Michelangelo, Shakespeare och Lord Byron. Den sistnämndes mästerverk *Don Juan* utmärktes, menade man, av sitt förakt för engelsmännens "trångsynthet, penningdyrkan och sociala orättvisor" – en kritik som uppfattades som utpräglat "tysk". Med snarlika instrumentaliserande resonemang tolkade man Bachs musik som ett uttryck för en "ordningens järnvilja", Rembrandts konst som en rastlös motståndare till "själens stagnation" (som om detta vore något slags förnazistisk egenkap), alltmedan Beethovens revolutionära yra inte var allvarligare än att hans hjärta innerst inne klappade för sitt "tyska *Heimat*".

Vad gäller Wagner, "den tyska återuppståndelsens vägledare", behövde man inte tricksa så mycket med biografi eller interpretationerna, utan helt enkelt bara hänvisa till den musik som innehåller "allt som utmärker och uppfyller den tyska folksjälens". Med den här typen av målmedvetna förfaranden och ambitiösa idéer sovrade man i och manipulerade den europeiska kulturhistorien och ägnade sig åt retoriska tillrättalägganden i den härskande rasens oantastliga namn.

Med *Völkischer Beobachter*s ständigt ökande upplaga nådde man snart en mil-

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

jonpublik, varför en viktig del av den nazistiska propagandan var att övertyga läsarna om att den antisemitiska tanketraditionen var ett vitalt inslag i den europeiska kulturhistorien. Inte bara Thomas av Aquino och Martin Luther hade varit framstående antisemiter, framhöll man, utan även ett litterärt geni som Shakespeare visade en tydligt "nazistisk attityd gentemot judarna".

Ett besvärande problem för tidningens skribenter, debattörer och kritiker var emellertid det obestridda faktum att judiska författare, konstnärer och kompositörer i hög grad utgjorde toppskiktet i den västerländska kulturtraditionen, inte minst i just Tyskland. Men efter den del tolkningsmässigt trollande och bedrägliga estetiska urvalsprinciper upptäckte man slutligen att till synes originella tonsättare som Felix Mendelssohn eller diktare som Heinrich Heine i själva verket var "imitatörer" som led fullständig brist på det germanska "innersta väsen" som gjorde all sann konst meningsfull. Istället framhöll

man sanna romantiska diktare som Clemens Brentano och Joseph von Eichendorff, vars folkliga karaktär exponerade "den tyska andens innerliga uttryck och den romantiska upplevelsen av livet".

Vad gäller både de ovan nämnda utläggningarna om nazistiska interpretationer av den västerländska kulturen och de kapitel som exempelvis rör *Völkischer Beobachter*s paradoxala hållning till den gryende modernismen (Tolstoj och Ibsen avfärdades som "irrelevanta relikier från en svunnen tid", medan poeter och diktarfurstar som Rimbaud och Stefan George hyllades för sin vitalitet och visionära mysticism), är Dennis studie befriande objektiv och fördomsfri. Därigenom utgör den en vederhängt dokumentation av kulturens och de estetiska spörsmålen höga status inom den nazistiska rörelsen, men i än högre grad en påminnelse om att de sköna konsterna ständigt riskerar att utnyttjas till att sanktionera inhumana politiska idéer.

Martin Lagerholm

Låt oss tala om vädret

KONST

På P S Krøyers midsommarmålning *Sankt Hansblus på Skagens strand* från 1906 tävlar fullmånen fåfängt med Sankt Hans-elden, som skarpt belyser de omkringstående. Emellertid var det inte fullmåne utan nymåne på Sankt Hansaften den 23 juni 1906, påpekar Jesper Theilgaard i sin bok *Vejret i kunsten*. Han konstaterar dock att vädret var varmt och torrt, så att de lätta sommarkläder personerna på målningen bär är mycket lämpliga.

Theilgaard är meteorologen som blev anlitad som konstkommentator i samband med en utställning av dansk guldålderskonst 2002, då han i utställningskatalogen skrev om vädret i målningarna. I den nya boken, som är indelad efter de fyra årstiderna, kommenterar han ur framför allt meteorologisk synvinkel 32 danska landskapsmålningar från tidigt 1800-tal till ett stycke in på 1900-talet.

Kommentaren till Krøyers målning antyder dock ett problem när det gäller den meteorologiska vinklingen. Det finns tämligen detaljerade förstudier från åtminstone 1903, då Krøyer under sommaren arbetade med motivet, med samma fullmåne och till synes samma väder, vilket betyder att midsommarväder och månfaser 1906 knappast är relevanta och skapat sin egen Sankt Hansaften.

Mer välgrundat behandlas Holger Drachmanns målning av en snöstorm i Skagen daterad annandag jul 1906. I det fallet kan Theilgaard konstatera att Drachmann har ändrat vindriktningen på en den dagen dokumenterad snöstorm för att uppnå en speciellt dynamisk effekt.

Det är dock sällsynt att Theilgaard på det sättet närmar sig en diskussion av vädrets funktion i konstverket. Vanligen, och det kan vara givande nog, analyserar han det skildrade vädret – ibland kan han lista ut vindriktningar och väderstreck med utgångspunkt från en bild. Han kan också upplysa om att C W Eckersberg i en målning med dubbla regnbågar har missat

Krøyers midsommarmålning *Sankt Hansblus på Skagens strand*.

att den yttre regnbågen skulle ha haft en omvänd färgskala jämfört med den inre. Men den roll dessa regnbågar spelar i bildens komposition eller innebörd diskuterar däremot inte alls.

Inför expressionisten Petri Gissels kraftfullt stiliserade vårmålning från 1937 konstaterar Theilgaard att det från meteorologens synpunkt tycks vara så att "vejr-

"Krøyer har nog helt enkelt valt det väder han har önskat."

liget gradvist kommer til at betyde mindre som inspirationskilde". Men väderleken är nog lika inspirerande för senare tiders konstnärer, om också mindre i dokumenterad form än som expressivt inslag.

Redan i samband med utställningen ingick poesi, och i sin bok har Theilgaard varvat målningarna med dikter, danska sånär som på en, som också får sina väderkommentarer. Vid valet av dikter, där den kronologiska spännvidden är

större, har författarens erfarenheter som körsångare varit avgörande: med något undantag är samtliga dikter tonsatta eller rena sångtexter.

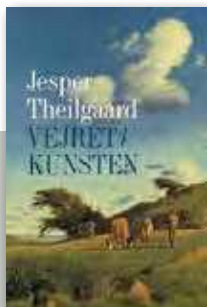
Diktkommentarerna är begränsade på samma sätt som konstkommentarerna. Thøger Larsen prisas för att han i sin "Sommervise" har fått med alla tänkbara typer av sommarväder, medan Hans Hartvig Seedorff får sig påpekat att stjärnorna är blekare under de ljusa sommarnätterna än vad som framhävs i hans dikt. Den meteorologiska vinklingen kan också locka Theilgaard till spekulationer, som när han föreslår att Frank Jæger i sin senvinterdikt "Liden sol" kan ha skrivit april i stället för mars av metrisk skäl. Det är inte troligt – om den skicklige versmakaren och den på årstiderna uppmärksamma Jæger har skrivit april menar han april. Hade han velat skriva mars hade han gjort det och avpassat metriken därefter.

Tyvärr verkar framställningen av denna så vackra bok ha skett under tidspress med småskräp på basal korrekturnivå, klumpiga formuleringar och redigeringsbrister som resultat. Det är dessutom omöjligt att inte störas av den bedövande mansdominansen bland representerade konstnärer och poeter.

Dessa och andra invändningar till trots ger boken tack vare Theilgaards entusiasm för sitt ämne en tankeställare. Vädret finns överallt i konsten och litteraturen som bakgrund, som aktör, som projicering av själsliv och skeenden. Men hur ofta har det i konst- och litteraturvetenskapliga sammanhang fått den uppmärksamhet det förtjänar?

Tom Hedlund

VEJRET I KUNSTEN
JESPER THEILGAARD
Gyldendal 2012

Hur modernismen blev till

LITTERATUR

Om det fortsätter så här kommer den samlade upplagan av T S Eliots brev att omfatta ungefär 20 mäktiga volymer. Då kommer man att kunna följa diktarens liv dag för dag, nästan timme för timme. Naturligtvis måste man fråga sig: Till vem vänder sig egentligen en utgåva som denna – stor och dyr och väldigt detaljerad? Många brev är ganska lika varandra och mycket handlar om en typ av vardagliga trivialiteter som några år senare skulle klaras av med ett kort telefonsamtal och i dag med ett e-brev eller sms. Även om jag förstås har svårt att föreställa mig författaren till *Det öde landet* sms:a.

I mycket liknar denna volym den föregående, och konstigt vore väl annars. Eliot, som nu är i 40-årsåldern, har problem att hitta finansiering till sin tidskrift *The Criterion*, som efter ett kort och ganska misslyckat försök som månadstidskrift återgår till kvartalsutgivning. Han är anställd på det förlag som under denna tid blir vad det är i dag, Faber and Faber, men inkomsten därifrån räcker inte till. Den måste kompletteras med frilansskrivande, föredrag och föreläsningar. Han känner sig utsliten. Till sin bror skriver han att han är trött på att sakna en fast och tillräcklig inkomst. "Jag har börjat mitt liv tre gånger: vid 22, vid 28 och nu igen vid 40; jag hoppas att slippa göra det igen, för jag håller på att bli trött." Men Eliot verkar ha odlat bilden av sig själv som i förtid trött och gammal. Redan vid 40 beskriver han sig själv som "an autumnal talent".

Men många brev motsäger detta. Här finns en flit och en energi och en dörr som alltid verkar ha varit öppen, och då inte bara för vänner och bekanta utan för okända och förhoppningsfulla skribenter som sökte hjälp och råd. Åtskilliga refuseringsbrev slutar med en uppmaning att komma och ta en kopp te hos honom på förlaget. Också helt okända diktare kunde få sina alster omsorgs- och insiktsfullt bedömda av tidens mest inflytelserika poet och kritiker. Men klok som han var avrådde han de flesta från att ge sig in på den litterära banan utan att ha ett vanligt jobb vid sidan om.

Till skillnad från så många av dagens poetiska snillen var han aldrig arrogant nog att tro att samhället var skyldig honom ett levebröd så att han kunde dikta ostört. Förläggaryrket var heller inget han kunde rekommendera: "Det råder en

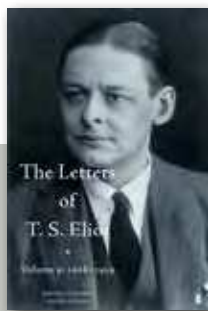
ständig kamp mellan ens ideal och nödvändigheten att träffa rätt på marknaden; de flesta böcker man publicerar är intellektuellt och moraliskt värdelösa; man är intresserad av lyrik och man får ägna sig åt att layouta en bok om cricket eller åt någon framstående nollas memoarer och så småningom blir det svårare att läsa en bok för nytta eller nöje eller att bedöma en bok annat än utifrån dess kommersiella värde. [...] Man förlorar lusten att läsa."

Han förstod bättre än de flesta hur svårt det var att leva på sin penna, och det gällde inte bara nybörjare. Han var därför alltid redo att försöka hitta uppdrag åt kända och okända kolleger, bland annat hoppades han kunna ordna ett jobb åt James Joyce som lektor i engelska vid Uppsala universitet. Det hade varit något.

Av naturliga skäl är det mer kritikern än diktaren vi möter här. Vi kan dag för dag följa hur han utan att ha någon akademisk position skriver om den engelska litteraturhistorien och, inte bara det, sättet att skriva om litteratur. Eliot hade svårt för romantikerna men desto mer till övers för 1600-talsdiktare som John Donne. Detta skulle sedan under flera decennier bli akademisk ortodoxi. Men han var också så att säga opersonlighetens stora apostel, vilket innebar att biografisk kritik, alltså den typ av kritik där man vill förklara ett diktverk utifrån händelser i författarens liv, råkade i vanrykte. Den nykritik, som skulle komma att dominera vid amerikanska universitet fram till det (post)strukturalistiska maktövertagandet, börjar i dessa brev, där några av rörelsens stora namn dyker upp: I A Richards och William Empson i England, Allen Tate och John Crowe Ransom i USA. Speciellt

Richards var en uppskattad samtalspartner.

I sin kritik av sina samtida var

THE LETTERS OF T S ELIOT
VOLUME 4: 1928-1929
VALERIE ELIOT &
JOHN HAFFENDEN (RED.)
Faber and Faber 2013

Eliot vanligen förbindlig, även om han tillstod att han inte hade särskilt mycket till övers för samtida lyrik. De enda diktare som överhöljs med lovord och som påverkat honom är den gamle kumpanen Ezra Pound och Saint-John Perse, vars stora dikt "Anabasis" han översatte. Men då och då bränner det till, och Eliot höjer tonen. Så här skriver han om Hemingway, som just kommit ut med *Farväl till vapnen*: "Jag har ögnat i boken och tycker att det är hög tid att denna barbariska litteratur sätts på plats. Hemingway är som bäst när han behandlar barbariet där det hör hemma, till exempel gangstrar i Chicago, men han borde arresteras när han släpper loss barbarerna i Europa. [...] Hemingway tycks förneka att människor har en plikt att tänka

eller att de har annat än de mest elementära känslor eller kan uttrycka sig i annat än stammande upprepningar av banaliteter.”

Eliot har själv beskrivit sig som klassicist i litteraturen, rojalist i politiken och anglikan i religionen. Att religionen spelar en allt större roll blir tydligt, även om han i mycket ser det som en privatsak – och Eliot var alltid mycket privat. Han förvånar sig över att det finns människor som helt sak-

mänsklig glädje och i alla mänskliga relationer och som endast kan fyllas av en sak. Jag är en av dem som denna känsla av tomhet driver mot asketism eller sensualism och bara kristendomen hjälper mig att försona mig med livet som annars är motbjudande.”

Att blotta sina känslor offentligt låg aldrig för Eliot. Men det privata finns hela tiden där som en dov, nästan tragisk, underton. Hans äktenskap var djupt olyckligt.

”Vivienne är sjuk, hon är överansträngd, hon kan inte lämna hemmet.”

nar sinne för religion. Han talar inte om ateister, utan om sådana som helt enkelt aldrig finner anledning att fundera över religiösa frågor: ”De kan vara mycket bra människor och mycket lyckliga; de verkar inte sakna något, helt omedvetna om tomheten – den tomhet som jag finner mitt i all

Hans hustru Vivienne hade tidigare vårdats på olika anstalter, men under dessa två år bor de tillsammans. Eliot säger inte mycket om det utan bara att Vivienne är sjuk, hon är överansträngd, hon kan inte lämna hemmet. Han finns hela tiden där för att ta hand om henne. Det tving-

ar honom att tacka nej till mängder av erbjudanden att föreläsa vid olika universitet. Han kan inte binda upp sig för framtida engagemang. De brev från Vivienne som publiceras i denna samling ger oss bilden av en kvinna som hela tiden befann sig på gränsen till sammanbrott och som försökte dölja detta genom ett ofta maniskt pladder.

Visst är flera av dessa brev likalydande och många, om man läser dem enskilt, skäligt betydelselösa. Men sammantaget ger de en lika fängslande som detaljerad bild av tidens litterära klimat, en bild av hur modernismen blev till innan den stelnade i estetisk och kritisk ortodoxi.

Valerie Eliot, som dog förra året, och John Haffenden har återigen utfört ett redaktionellt storverk. I fotnoter citerar de det som behövs för att dagens läsare ska förstå kontexten. Det är svårt att föreställa sig hur en brevtgåva skulle kunna göras bättre än så här.

Carl Rudbeck

Willem Dafoe och Miranda Richardson som T S Eliot och Vivienne Haigh-Wood i filmen *Tom & Viv*. FOTO: CORBIS/SCANPIX

Historiens oroväckande omstart

HISTORIA

Sovjetunionens sammanbrott avslutade kalla kriget. Därmed förändrades den världsordningen, som i nästan ett halvt sekel hållit världen i ett järngrepp, över en natt. Plötsligt var USA den enda stat med ekonomiska och militära resurser som ingen kunde eller vågade utmana. Till en början upplevdes triumfen med eufori och det hävdades, till och med, att historien nu hade nått sitt slut. Det fanns inget alternativ till den marknadsekonomi som varit den västliga vägen till modernitet.

Det dröjde emellertid inte länge förrän

"Den nya situationen ledde till en långvarig och uppsplitande strid inom den amerikanska militären."

euforin ersattes av förvirring och oro. Den gamla världsordningen hade förvisso varit både skrämmande och hotfull. Den överhängande risken för ett kärnvapenkrig och civilisationens utplåning hade dominerat allt säkerhets- och militärpolitiskt tänkande. Nu måste detta tänkande, dess inarbetade strategier omvärderas. Det scenario som USA och dess allierade, liksom dess fiender, hade utgått från var ett konventionellt krig, med eller utan kärnvapen, men ändå konventionellt. Det var ett krig med armador av stridsvagnar och infanteridivisioner, som skulle kämpa om herraväldet på Europas slättland. Det är denna omvärdering och dess konsekvenser, som Fred Kaplan söker förstå i *The Insurgents*. Han gör det med stor omsorg och stundtals med en överdriven detaljrikedom.

Med Sovjetimperiets sönderfall hade fienden bortfallit och följaktligen också ovan nämnda scenario. Däremot skulle det visa sig att den eviga freden inte hade anlänt och att historien heller inte hade tagit slut. En ny fiende presenterade sig nästan omgående, men en fiende av helt annan karaktär och med helt andra motiv, metoder och mål. Den nye fienden var fattig, osynlig, hänsynslös och hämndlysten. Den nye fienden var en terrorist, som inte följde någon militär manual utan arbetade i löst sammansatta och svårupptäckta nätverk.

Attacken på tvillingtornen i New York 2001 klargjorde emellertid den nya fiendens avsikter, hans förmåga att skada och hans arbetsmetoder. Inför detta nya hot stod USA och väst oförberedda. I det politiska klimat som spred sig såväl inom den amerikanska administrationen som bland den amerikanska allmänheten ropades på militär vedergällning. Allt annat framstod som uteslutet. Den amerikanska regeringen ansåg att den terror landet drabbats av utgick från och understöddes av Irak och Afghanistan. Av den anledningen beslöt man att gripa till vapen mot dessa stater för att kväva terrorn i dess linda.

De krig som följde inleddes på tradi-

tionellt och konventionellt sätt: massiva flyg- och bombanfall med åtföljande markinvasion. Framgången var omedelbar och bekräftade att ingen armé i dagens läge förmår hävda sig mot den amerikanska militärapparaten. Redan efter ungefär en vecka utropade den amerikanske presidenten – George W Bush – segern över Iraks styrkor.

Vad man inte förstod, var att det man såg som slutet på kriget i själva verket var dess början. Såväl i Afghanistan som i Irak möttes de amerikanska styrkorna, efter de inledande segrarna med en oavbruten rad av partisanangrepp, från en smygande fiende, som gömde sig i folkets massa och som med terror upplöste all ordning och stabilitet i de stater som man just besegrat på slagfältet. Efterhand spred sig insikten inom den amerikanska militären att man hamnat i ett krig som följde en helt annan logik än den man under decen-

nier hade tränat och förberett sig för. Det var ett krig som mera påminde om det enda amerikanska fiaskot under efterkrigstiden, nämligen Vietnamkriget. Den nya fienden använde samma taktik som tillämpats i de koloniala befrielsekrigen. Man uppträdde inte som soldater utan smälte samman med folket och gjorde sig därigenom hart när omöjlig att upptäcka. Fienden slog till när han ansåg sig ha styrkan att göra det och vek undan när han saknade den.

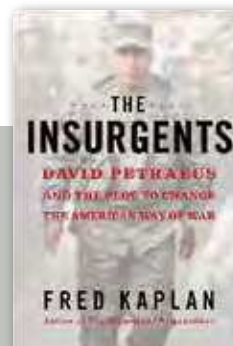
Den nya situationen ledde till en långvarig och uppsplitande strid inom den amerikanska militären. Den högsta ledningen ville till inget pris erkänna att man hade med en folklig gerilla att göra. Man höll fast vid att utkämpa kriget efter den vedertagna konventionella strategin. Erfarenheterna från Vietnam hade genom nederlaget blockerats, ingen ville höra talas om det kriget och än mindre analysera erfarenheterna från det.

Kritiken mot krigsföringen kom istället från leden närmast under de högsta cheferna. Från män och kvinnor, som hade förstått att det var en helt annan sak att bekämpa ett folkligt uppror än att besegra en traditionell armé. Till stor del var kritikerna akademiskt meriterade officerare, utbildade vid West Point och de främsta amerikanska universiteten. De ansåg att ett uppror byggt på folkligt missnöje bara kunde besegras genom att man förändrade en del av de förhållanden som skapat missnöjet och att det inte räckte med att bara skjuta verkliga eller förmenta terrorister. Så småningom lyckades de, enligt Kaplan, göra sina röster hörda och delvis förändra den amerikanska krigsföringen.

Dock utan övervändigande resultat.

Inte heller den

THE INSURGENTS
DAVID PETRAEUS AND THE
PLOT TO CHANGE THE
AMERICAN WAY OF WAR
FRED KAPLAN
Simon & Schuster 2013

Irakkriget: en dyrköpt seger.

FOTO: MIKE BLAKE/SCANPIX

nya strategin, byggd på de koloniala befrielsekrigens erfarenheter, lyckades fånga den särskilda komplexiteten i de muslimska ländernas folkliga missnöje. Framförallt tycks man ha varit oförmögen att förstå den religiösa och politiska traditionismen i dessa länder. I Vietnam hade krigets mål handlat om nationell självständighet. I de muslimska länderna fanns ingen liknande nationell enighet, bara en rad olika religiösa sektorer och klaner, som ville ha självständighet, men endast under förutsättning att den egna sekten fick religiöst herravälde och att deras klan kunde gripa den politiska makten. Därför tvingades amerikanerna att stödja en allians av klaner mot en annan, välja den ena sekten framför den andra, och efter förmåga lägga locket på ett lågintensivt inbördeskrig.

Den bild Kaplan ger av den amerikanska supermakten är i väsentliga avseenden pessimistisk. Dess militära potential är förvisso utan motstycke, men den är ändå en koloss på lerfötter. Landet dominerar ensamt den nya världsordningen, men det är knappast någon önskvärd situation. Runtom vänds blickarna mot USA, antingen med hat och illvilja, eller med förhoppningen att landet skall gripa in och rätta till all världens missförhållanden. Den nya världsordningen har inte bara givit landet en unik makt, den har också pålagt det en börda vars tyngd hotar att krossa denna makt. Dess ekonomiska resurser räcker inte till. Kriget kostar ofattbara summor, som på sikt undergräver landets ekonomiska och militära muskler. Inte heller tycks dess intellektuella och kulturella kapital räcka till för att bära denna enastående maktposition. Det intellektuella klimatet är i och för sig öppet och har också förmåga till kritisk förnyelse. Men amerikanska intellektuella saknar alltför ofta kunskaper om andra kulturer och deras traditioner. Det leder dem till föreställningen att alla längtar efter att leva som amerikaner, att alla folk kommer att hälsa dem som befriare och att alla världens kulturer hyllar den västliga demokratis ideal.

Den dröm om ett Pax Americana som föresvävade amerikanska politiker efter segern i kalla kriget kan inte och kommer aldrig att bli verklighet. Det som väntar oss är istället en splittrad värld, som bara är förmögen att ständigt producera nya konflikter, nya krig och mer terror, och slutligen kanske också ett kärnvapenkrig mellan några av de andra rangens stormakter som kämpar om regionalt herravälde. Det gör mig benägen att längta tillbaka till kalla krigets skrämmande men stabila världsordning, men det är, det vet jag, en fäfang dröm.

Håkan Arvidsson

Så att världen förstår sig själv bättre

UTBILDNING

Om det finns någon organisationsform som har erövrat världen under de senaste tusen åren, är det de europeiska universitetens. De många universitet som årligen öppnas i Asien är ofta uttryckligen modellerade efter dem

i Nordamerika, vilka i sin tur har ett fåtal äldre europeiska lärosäten som ursprungliga och eviga förebilder. De europeiska universiteten uppkallar – med historisk självmedvetenhet – i sin tur sitt motdrag till dagens amerikanska dominans efter universitetet i Bologna (det så kallade ”Bolognasystemet”). Just från en av de äldre bastionerna (Cambridge) ställer sig nu

Stefan Collini i sin bok *What Are Universities For?* den provocerande och synbarligen naiva frågan vad vi egentligen ska ha universiteten till.

Collini, till vardags professor i engelsk litteratur, sällar sig till en skara namnkunniga forskare som under senare år har trätt fram till försvar av mer perenna kunskaps- och vetenskapsideal. Collini undviker helt

den typ av försvarstal vi är vana vid från tidigare inlagor. Martha Nussbaums *Not for Profit. Why Democracy Needs the Humanities* från 2010 intar en jämförelsevis defensiv position i sin strävan att rättfärdiga det klassiska och kritiska studiets disciplinerande roll för de tillämpade och innovationsinriktade vetenskaperna.

Cathy Davidson vid Dukeuniversitetet betonade nyligen i en radioutsändning att idén till Ipoden (inte dess formgivning, utan dess principer redan på ett tidigt innovationsskede) tydligen ska ha inspirerats av antik kalligrafi och papyrologi. Detta är ett exempel på förment försvar av det ärevördiga studiet av förebilden, men i praktiken har Davidson harmoniserat detta studium med vad några av dess hårdaste kritiker vill höra. Humanioras värde består, enligt dessa, i att inspirera till innovationer. Detsamma gäller de historiska fallen med filologins betydelse

”Universitetet är visserligen en privat aktör, men det skänker samhället ökad kunskap.”

se för genetiken och den rena matematikens för informationsteknologin. Börjar man i den änden, kan det lätt sluta med argument i stil med att det nog är bra för våra diplomater i Ryssland att kunna föra ett kultiverat samtal om Dostojevskij. Detta innebär ingen kritik mot den utbildning som ges vid amerikanska *liberal arts colleges* och de europeiska institutioner som gärna vill efterlikna dessa, bara mot likställandet av denna verksamhet med högre humanvetenskaplig forskning och synen att humanioras *raison d'être* är att tillhandahålla en guldkant på en fulländad studiegång, eller att göra oss till moraliskt anständigare människor.

Att säga att Collini har valt en annan argumentativ strategi än Nussbaum och Davidson vore alltför cyniskt. Det är snarare så att han inte alls delar uppfattningen att innovation och omedelbart tillämpbar förbättring av människans villkor hör till universitetens centrala uppgifter, och förmodligen inte heller till dess möjligheter. Han menar att dess huvudverksamhet traditionellt har varit, och även fortsättningsvis huvudsakligen bör vara, en *open-ended enquiry*. Detta är också den mest träffande beskrivning som finns tillgänglig för vad stora delar av humaniora, matematik och icke-tillämpad naturvetenskap uppehåller sig vid – i det senare fallet används ibland uttrycken ”blue skies science” och ”nyfikenhetsforskning” – detta både enligt dess hårdaste kritiker och

dess mest angelägna försvarare. Den som i denna ståndpunkt anar något av elfenbenstorn, elitism och skönadlig mystifiering, kommer att bli storligen förvånad under läsningen av Collinis välargumenterade bok.

Huvudspåret i Collinis argumentation är synen på universitetet som ”a public good” i motsats till ”a private good”. Den avgörande frågan om hur ett universitet bör skötas beror delvis på vilket av dessa ideal man omfattar. Synen på utbildning som en privat angelägenhet – ett köpekontrakt mellan studenten (eller studentens föräldrar) och universitetet – dominerar av förklarliga skäl på de institutioner som finansieras av en privat sektor, har höga studieavgifter, och där individen genom privat investering i en utbildning oftast kan påräkna ekonomisk utdelning efter examen. Från universitetens sida gäller då modellen: stipendier till de bästa studenterna, lån till de flesta, och reda pengar

i form av avgifter från resterande – medel som i sin tur kan gå direkt till nya stipendier för begåvade studenter som saknar betalningsförmåga. Denna modell har visat sig framgångsrik i många länder, och har säkerligen indirekt bidragit till det processorienterade betraktelsesättets intåg i administrationen, just därför att den liknar många tidigare kända scheman över flöden inom privat sektor.

Collini argumenterar för ett annat synsätt: universitetet är visserligen en privat aktör, men det skänker samhället ökad kunskap; bättre förståelse av världen (exempelvis inom partikelfysik) och människans roll i densamma (exempelvis inom assyriologi). Utanför de egna murarna erbjuder man därtill lagkunnighet, läkekonst och en rad andra tillämpningar som är helt nödvändiga. Detta mot ett ringa motkrav på hjälp med finansieringen. Allt detta hör till det som inga andra institutioner har lyckats uppnå, varken under 1100-talet eller i vår tid. För Collini är alltså inte universitetet huvudsakligen något gott för individen som blir utbildad, eller själv utbildad, utan något gott för samhället och civilisationen. Problem uppstår naturligtvis om dessa synsätt kombineras (ett tillstånd som enligt Collini delvis brutit in i den brittiska universitetspolitiken) så att universitetet endast tilldelas medel om de kan visa att de kan generera medel. Högst värdefulla är de bidrag i boken där Collini demon-

strerar det problematiska i att rationellt argumentera för att vi måste ha fler forskare inom ett visst område (hur många?) och färre inom ett annat (hur få?).

Collini manar nu inte alla gelikar att i endrängt sluta leden mot det utilitaristiska hotet, utan utdelar skarp kritik även mot delar av dagens vetenskapliga strömningar inom de gamla disciplinerna. Han menar att den som bygger sitt utforskande av människan och hennes villkor huvudsakligen på ”criticism”, detta idiosynkratiska begrepp inom anglo-amerikansk humaniora, borde förkasta de fjärrande, kritiska och kvasiexotistiska tolkningsspåren, och rikta ljuskäglan mot den egna hermeneutiska situationen.

Det finns politiska stråk i denna bok som är lätt igenkännliga för den som har följt liknande debatter i vår egen kultursfär. Collinis argument har en ganska enkel doftblandning, men aromerna är förhållandevis milda, och han försöker inte på något sätt dölja dem för läsaren. Att kritisera Thatcherperiodens forskningspolitik tillhör *loci communes* i brittiskt offentligt samtal. Mer originellt är att Collini i ett kapitel om kardinal Henry Newman ställer sig högst frågande till relevansen av dennes idag ofta citerade *The Idea of a University*.

Utpekandet av den gemensamma saken för forskare inom stora delar av humaniora, matematik och naturvetenskap (i förhållande till tillämpad forskning inom discipliner som farmakologi, juridik och ingenjörsvetenskap) ritar om det i allmänhetens medvetande troligen ännu djupt inpräntade schemat över C P Snows ”två kulturer”. Collini sträcker inte ut resonemanget i den riktningen längre än vad hans argumentation kräver, men man skulle kunna tillägga att även många av de tillämpade disciplinerna i framtiden kan vara hotade av processorienterade synsätt. Universitetet överlever – i vilken form får framtiden utvisa.

Mattias Lundberg

WHAT ARE UNIVERSITIES FOR?
STEFAN COLLINI
Penguin 2012

När president Hugo Chávez myntade Venezuelas nationella slogan "Fäderneslandet, socialismen eller döden" räknade han antagligen inte med att svaret för hans egen del skulle komma så snart, men livet är fullt av överraskningar. De kan inte alla vara angenäma.

Enligt vicepresident Nicolas Maduro skulle Hugo Chávez kropp balsameras och läggas för beskådan i en glasmonter "precis som Ho Chi Minh, Lenin och Mao Zedong". Jag tvivlar inte på att venezuelanerna kan hitta ett både smakfullt och symboliskt sätt att ställa ut sin ledares kadaver – kanske kan det läggas in i olja? – men jag vill ändå uppmana dem att tänka större.

Hugo Chávez betydelse gjorde inte halt vid Venezuelas gränser. Han harhängivna beundrare i Teheran och Damaskus. Kändisar som Oliver Stone, Sean Penn och Michael Moore tillber honom och här hemma i Sverige bär delar av vänstern sorgflor. En bred konsensus råder i dessa kretsar om att Chávez var ett helgon. Varför då förminska hans gärning, genom att göra hans jordiska kvarlevor till en nationell angelägenhet?

En fördel med första klassens relik i form av helgons kroppsdelar är att de med lätthet kan spridas över jorden. En annan fördel är att de har en tendens att föröka sig: under medeltiden fanns i Europa periodvis hela 18 förhudar, som alla hade tillhört Jesus. Jag ser inget skäl till att Hugo Chávez kropp, rätt styckad, skulle ha kunnat bli mindre dryg.

Ingen kan invända mot att venezuelanerna får första tjing att välja kroppsdel. Men att lägga beslag på hela kroppen och inte ens skicka en helig bröstsvårta till Aftonbladets kulturredaktion, hade varit en girighet i direkt strid med socialismens kärnvärden.

ALLA BEGRIPER ATT EN psykologsyrkesmässiga existens kräver i det närmaste total skamlöshet, men de verkar dessutom ha en mer än genomsnittlig dragning åt det sadistiska. Hur ska man annars förstå Milgrams lydnadsexperiment, Stanfordexperimentet, Skinners lådor och alla andra övningar som alltid slutar med att någon misshandlas, ges elchocker eller förlorar förståndet?

Detta är inte menat som klander. Vi lever i en fördomsfri tid där var och en har rätt att bli salig – eller kanske snarare förtappad – på sitt sätt. Psykologiska experiment kan dessutom vara av intresse för andra än utövande sadister.

Ta exemplet Ikea. Inget annat experiment har visat hur hållningslös och självföraktande människan är villig att bli för att spara ett par kronor. Forskarna har överöst kunderna med skäl att gå

vidare: undermåliga och fula möbler, omöjliga instruktioner, en ägare med vagt nazistiskt förflutet och slavarbetare i DDR. Bortretuscherade kvinnor i saudiarabiska kataloger har retat radikala, gaypar i västerländsk reklam konservativa. Nu senast spreds ryktena om hästkött i Ikeas köttbullar och tarmbakterier i dess bakverk.

Inget har drivit bort kunderna.

Man kan förstå att forskarna efter så många år av provokationer blivit desperata. Jag misstänker att det är bakgrunden till en kolumn av Gunilla von Hall i Svenska Dagbladet för några veckor sedan.

I de senaste katalogerna till fransktalande schweizare, berättar hon, har Ikea tillåtit sig oförsämndheten att vidtala sina kunder med "toi", snarare än "vous". En kvinna som nyss gått med i Ikeas kundklubb vittnar om "en total chock" efter att ha duats i ett första brev. I en kultur där det, klokt nog, är fullt möjligt att dela säng utan att för den skull bli kladdig och lägga bort titlarna är det svårt att tänka sig en grövre förolämpning än att duas av sängnasaren.

Om de okända psykologerna bakom Ikea äntligen lyckats fastställa den yttersta gränsen för mänsklig självförnedring återstår att se. Men även om så är fallet är resultatet meningslöst i anglosaxiska länder och i jämlikhetsrabiata kulturer, som genomfört duren

formen. Icke desto mindre bör vi enas om att just detta experiment nått vägs ände.

Vidsynthet är nog bra, men någonstans måste gränsen dras, även för psykologer. Sjuttio år med Ikea är över måttan generöst.

DELARAV OFFENTLIGHETEN vill återfå oss att tro att vi alla måste tala om mindre civiliserade "näthatare" och deras bruk av könsord. Men saken är i själva verket enkel: Om man finner sig i sammanhang där det anses naturligt att referera till könsorgan – oavsett om det sker i korrespondens, romantik eller samtal – har man helt enkelt hamnat i dåligt sällskap. Då ler man, vänder sig åt ett annat håll och talar om något annat.

Världen är trots allt full av intressanta ämnen, väl lämpade för vardaglig konversation. För att nämna några exempel: Är Agamemnons dödsmask verkligen äkta? Hur bör man tolka G K Chestertons ortodoxi? Var Petrarcas bestigande av Mount Ventoux det första exemplet på bergsbestigande för sakens egen skull?

SÖNDAGAR
KL 21.30
Och på **Axess Play**

YES, MINISTER

**2013 års version av den legendariska TV-serien om ministrar,
statssekreterare och andra som gärna styr över dig och ditt land.
Engelsk humor på toppnivå!**

Klassisk bildning på **AXESS TV**

PosttidningB

Axess magasin
PressData AB
Box 610
832 23 Frösön

OYSTER PERPETUAL DATEJUST II

— 1851 —
NYMANS UR

WATCHES & JEWELRY
STOCKHOLM | VÄSTERÅS
WWW.NYMANSUR.COM

ROLEX